stamknopp o. bär ett, två el. flera hjärtblad o. nedåt övergår i lillroten (växtens blivande huvudrot).

Wöhler, Friedrich (1800—82), tysk kemist, en av den moderna kemiens grundläggare. 1836 prof. i Göttingen. Framställde 1828 det första konstgjorda organiska ämnet, näml. urinämne ur ammoniumcyanat. (Se bild.)

Wölfflin, Heinrich (1864—1945), Schweiz, konsthistoriker, prof. bl. a. i Basel 1893, Berlin 1901 o. Ziirich 1924. Grundläggare av den från formen utgående stilanalysen, som haft stor betydelse äv. för musik- o. Iitteraturvetenskapen. Teoretiskt huvudarbete *Kunstgeschichtliche Crundbegriffe* (1915).

Völkischer Beob'achter [folk'-], tysk daglig tidning; utkom i Munchen o. Berlin. Grundades 1887 såsom Miinchener Bcobachter, köptes 1920 av nationalsocialistiska tyska arbetarpartiet o. var partiets huvudorgan. Huvudred, från 1922 var Alfred Rosenberg. Upphörde 1945-

Vöringsfossen, storartat vattenfall i den lilla Bjoreiaälven i Hardanger, Norge.

Vört, vattenlösning av maltsocker, dextrin m. m., som erhålles ur mäsk genom att filtrera bort de olösliga resterna (drav) av maltkornen. Vört jäses till öl.

Wörth, fr. Wcerth, köping i Elsass. 1,065 inv. Historiskt bekant genom den tyska segern vid W. 6/« 18 7° under Fransk-tyska kriget.

X

X x, antikva el. latinsk stil. *X x*, kursiv. 𝔛 𝔯, fraktur el. tysk stil. 𝔛 𝔵, gotisk stil.

X 1. Kem. tecken för en atom xenon. — 2. *Mat.* Vanligt tecken för abscissan i ett rätvinkligt koordinatsystem o. för en variabel storhet i allm. — 3. Rom. siffertecken = 10.

X i början av ett ord uttalas i regel som *ks* el. s.

Xanta't, dets. som xantogenat. Jfr Xantogensyra.

Xanten [ksann'-], stad i delstaten Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland (Rhenprovinsen, Preussen). 5,000 inv. (1933). Berömd gotisk femskeppig katedral (S:t Viktor), uppf. 1213—1525. enl. traditionen grundad av S:ta Helena. Fornrom. byggnadsminnen.

Xanthi, stad i n.ö. Grekland, Trakien. 25,000 inv. (1943). Ärkebiskopssäte. Tobaksindustri. Intogs av tyskarna april 1941 o. var därefter till 1944 besatt av Bulgarien.

Xanthium, örtsläkte (fam. *Compositae),* 4 arter. Mångblommiga hankorgar o. 2-blommiga honkorgar på samma planta. *X. spino'sum,* tistelskräppa, meterhög, rikgrenig, grågrön med vanl. 3-flikade, undertill vitludna blad o. 3-delade tornar vid bladfästena. Ballastplatser.

Xantho'ria, lavsläkte. *X. parie'tina,* vägglav, gul el. gröngul med bladlika, till underlaget tätt anslutna flikar. Allm. på aspstammar o. gammalt trä (gärdesgårdar osv.).

Xanthorrhoe'a, grästräd (fam. *Liliaceae),* n arter i Australien. Blad gräslika, meterlånga, tätt hopade i skottspetsarna. Blomställning lång o. smal ur bladrosettens mitt. Vävnaderna innehålla hos en del arter *(X-hasti'le* o. *X. austra'le)* harts, som utnyttjas.

Xanti'n el. dioxipuri'n, en viktig purinbas, som förekommer i växtriket, ex. i kaffe o. te, samt i riBtra män«d i urin. Intrår i vissa nukleinsyror. Jfr Adenin o. Hypoxantin.

Xantippa, Sokrates' hustru, ryktbar genom sin gräsljuka.

Xantofyll' (av grek. *xanto's,* gul, o. *fyWon,* blad), gul karotinoid, som jämte klorofyll ingår alla gröna växter. Jfr Bladfärgämnen.

Xantoge'nsyra (av grek. *xanto's,* gul), HS-CS-OC-II-, en i fri form mycket obeständig förening. Salterna kallas xantogena't el. xanta't. Alkalisalterna erhållas, om alkoholisk kalium- el. natriumhydroxid skakas med koldisulfid, o. användas som tillsats vid flotation av mineral. — Cellulosaxantogenat ingår i viskos för framställning av konstsilke (jfr Konstfibrer).

Xantoprotei'nreaktionen, viktig reaktion för påvisande av äggvita. Den utföres så, att provet blandas med konc. salpetersyra o. upphettas samt därefter försättes med natriumhydroxid, varvid en orangegul färg visar förekomsten av äggvita.

Xantopteri'ri, gult färgämne. Jfr Pteriner.

Xantos, huvudstad *1* det forntida l<ykien, s.v. Mindre Asien. Förstörd 545 f.Kr. av perserna, 43 f.Kr. av romarna. Betyd, fotnlämningar, särsk. klippgravar o. grek. gravmonument.

Xavie'r [cha-], Francisco (1506—52), spansk missionär av förnäm släkt, I,oyola3 vän o. en av jesuitordens grundare, verkade fr. 1542 i s. Indien, Indo-Kina o. Japan o. döpte tiotusentals personer. X. är en av motreformationens ädlaste gestalter. Kanoniserad 1622.

X-axel el. abscissaxe1, den ena axeln i ett rätvinkligt koordinatsystem. Jfr Abscissa.

Xe el. *X,* kem. tecken för en atom xenon.

X-enhet, förk. *XE,* längdenhet, som användes för våglängder inom röntgenspektroskopien. 1 *XE* = o.ooi *Å* = lo-^{10} mm.

Xe'nier (av grek. *xeni'a,* gästfrihet) sägas sådana frön o. frukter vara, vilka ha uppstått efter befruktning genom en annan arts frömjöl o. till följd härav få en avvikande form, färg el. upplagsnäring. Förändringen beror på frövitans förändrade beskaffenhet. Om en normalt gulkornig majs befruktas med en blåkornigs frömjöl, utbildar den blåa korn.

Xeno'fanes från Kolofon (omkr. 57°—480 f.Kr.), grek. filosof o. skald; bekämpade antropomorfismen i folkreligionen samt Homeros' o. Hesiodos' ofta omoraliska gudaberättelser; sökte i stället hävda en strängt sedlig monoteism med panteistisk färgning. Som filosof tillhörde X. eleaterna.

Xe'nofon (omkr. 430—omkr. 355 f.Kr.),

grek. fältherre o. författare, slöt sig som ung till Sokrates; deltog i Kyros d. y:s olyckliga fälttåg o. ledde efter slaget vid Kunaxa 401 grekernas (»de io,ooo:s») återtåg, som han skildrade i *Anabasis* (»Uppmarschen»; flera sv. övers.). Hans *hågkomster* om Sokrates äro en viktig källa till dennes historia.

Xeno'krates från Kalkedon (omkr. 396—314 f.Kr.), grek. filosof; efter Platon »Akademiens» föreståndare.

Xenon [-nå'n], enatomig ädelgas, kem. tecken *X* el. *Xe,* atomvikt 131-3 (9 stabila isotoper), atomn:r 54. Ingår i ytterst ringa mängd i luft o. erhålles genom fraktionerad destination av flytande xenonhaltig argon.

Xeran'themum, örtsläkte (fam. *Compositae),* 6 arter (Medelhavsområdet o. angränsande länder). Inre holkfjäll färgade, vita el. röda. *X. ann'uum,* en i många former odlad trädgårdsväxt. Evighetsblomma.

Xeroform' (av grek. **ero's,* torr), en förening av tribromfeuol o. vismut. Svagt gulfärgat pulver, som anv. till ströpulver i sår.

Xeroftalmi' (av grek. *xero's,* torr, o. *oftalmo's,* öga), en på A-vitaminbrist beroende ögonsjukdom. Tåravsöndringen minskar, vävnaderna i ögat (särskilt hornhinnan) bli torra; bakterier komma till o. en inflammation uppstår, som även kan gripa över på ögats djupare delar med fullständig blindhet som följd. Förekommer särsk. i Japan med dess risdiet utan tillförsel av smör, mjölk o. färska grönsaker.

Xerofy'ter (av grek. *xero's,* torr, o. *fyto'n,* växt) el. xerofi'la (av *xero's,* torr, o. *fi'los,* vän) sägas sådana växter vara, som leva på torra platser o. genom hela sin byggnad äro anpassade för en knapp vattentillgång. Ex. kaktusväxter.

Xeroti'n (av grek. *xero's,* torr), flytande sickativ, som användes som tillsats till linolja för att påskynda dess torkande. Utgöres av mangan- el. blysalter av hartssyror.

Xer'xes I (fornpers. *Ksjharsja),* d. 465 f.Kr., *konung i Persien,* son till Dareios I, dennes efterträdare 485, företog 480 efter stora förberedelser ett krigståg mot Grekland men besegrades vid Salamis (s. A.), Plataiai 479 o. Mykale (s. å.). Mördades av en gunstling. X. torde vara identisk med Bibelns Ahasverus.

Xingu [ching'o], biflod fr. h. till nedre Amasonfloden, Sydamerika, från mell. Brasiliens berg. 2,100 km. Talrika vattenfall. Endast i nedersta delen segelbar.

XLT-telegram, telegram med jul- o. nyårshälsningar enl. fastställda lydelser. Förkortning av eng. *Christmas letter telegram.*

Xoanon (plur. *xo'ana),* grek., primitiv grek. kultstaty el. statyett av trä. Ansågos under antiken som de heligaste gudabilderna.

XP, förkortning för fr. *exprés payé,* ilbud betalt. Användes på telegram.

X-strålar, dets. som röntgenstrålar.

Xylofa'g, (om djur) som äter ved.

Xylofon [-få'n] (av grek. *xy'lon,* trä, o. *tone',* ljud), ett slags harmonika, bestående av små trä- el. metallplattor, som anslås med pinnar. (Se bild.)

Xylogra'f (av grek. *xy'lon,* trä, o. *gra'fein,* skriva), utövare av träsnittskonsten. — Xylografi', träsnittskonst.

Xylokai'n, ett nytt svenskt lokalbedövningsmedel, bättre än novokain. Har kraftig, snabb o. långvarig verkan samt hög värmebeständighet. Dess kemiska namn är dietylamino-2,6-dimetylacetanilid.

Xylol l-la'l], $C_6H_4(CH_3)_2$, dimetylbensol, tre isomera kolväten, färglösa vätskor med nästan lika kokp. (138—142°). Ingå i stenkolstjära o. användas tillsammans som lösningsmedel.

Xylolft, dets. som stenträ. Jfr Sorelcement.

Xylometer, apparat för bestämning av trästyckens volym.

Xylo'pia, trädsläkte (fam. *Anonaceae),* 60 arter (tropiska Afrika o. Asien). Blad läder artade. Frukterna torra, fria, långsträckta De rödglänsande fröna av *X. aethiopica* (Afrika utgöra s. k. morpeppar. Fröna av *X. aroma' tica* (Antillerna, Guayana) utgöra s. k. neger peppar.

Xylos [-å's], sockerart (en pentos), som förekommer i trä, halm o. kli i form av en pentosan xylan el. trägummi.

Xys'tus, grekisk kolonnhall, där under vintern idrottsövningar idkades; öppen idrotts plats, boskéer el. blomsterplanteringar mellan två portiker; under medeltiden beteckning för korsgång i ett kloster.

Y U

Y y, antikva el. latinsk stil. *Y y,* kursiv. 𝔜 𝔶, fraktur el. tysk stil. 𝒴 𝓎, gotisk stil.

Ü ü, antikva el. latinsk stil. *Ü ü,* kursiv. Ü̈ ü̈, fraktur el. tysk stil. 𝒰̈ 𝓊̈, gotisk stil.

Y 1. Kem. tecken för en atom yttrium. — 2. *Mat.* Vanligt tecken för ordinatan i ett rätvinkligt koordinatsystem o. för en beroende variabel storhet, då den oberoende betecknats med *x.*

Yacht [jåt], för sport- o. nöjesändamål avsett motor-, ång- el. segelfartyg.

Yale-lås fje'1-], dyrkfritt amerik. patentlås, uppfunnet av L. Yale.

Yale University [je'l jonivo'siti], ett av För. Stat:s förnämsta universitet, grundat 1701, New Haven, Connecticut. 8,647 stud., rg46.

Yama [ja'-] dödsguden i ind. mytologi.

Yamagatä [ja-], stad i Japan, n. Honshu. 70,000 iuv. (1935).

Yamagatä, Aritomo (1838—1922), furste, jap. fältmarskalk o. statsman, en av det nya Japans skapare, flera gånger ministerpresident, arméchef i Japansk-kinesiska kriget 1894, chef för generalstaben under Rysk-japanska kriget 1904—05. Utövade intill sin död som den främste i »de äldsta statsmännens råd» (genro) ett betyd, inflytande på jap. politik, huvudsakl. i konservativ riktning.

Yamamoto, Isoroku (1884—1943)» JªP-storamiral. Y. erhöll sitt elddop i slaget vid Tsushima 1905. Marinattaché **i** Washington 1921—25. Representerade Japan vid flottkonferensen i London 1935- 1936—39 chef för marinflyget; härunder var han dessutom tidvis vice marinmiuister. Nov. 1941 befälh. för flottan. Planlade o. utförde anfallet mot Pearl Harbor samt den stora offensiven mot de franska, britt. o. nederl. besittningarna i s.v. Stilla havet.

Yamashita, Totnuzuki (1883—1946), jap. general (1936), militärattaché i Wien 1927—30, generalinspektör för flygvapnet 1940. Y., som tidigare deltog i kriget mot Kina, genomförde den offensiv genom Malacka, som ledde till dettas erövring o. Singapores fall 15 febr. 1942. Marss. å. befälh. på Filippinerna; besegrades där av Mac Arthur 1944—45- Avrättad som krigsförbrytare.

Yamsrötter, dets. som jamsrotter.

Yanaon [ja'-] et. Yanam, iransk besittning på Främre Indiens östkust, nära Godavaris utlopp. 17.7 kvkm, 6,000 inv. (1941).

Yang-tsl-kiang, Jang-tsek iang el. **T**aki a 11 g (kin. »blå floden»), Kinas största flod, c:a 5,200 km, med många bifloder. Upprinner **i** mell. Tibet, genomflyter under ett vindlande lopp Kinas centrala delar o. utfaller i Gula havet, där den bildar en stor trattformig vik (120 km bred). Segelbar c:a 3,000 km är Y. Kinas stora trafikpulsåder.

Yankee [jieng'ki] (av osäkert ursprung), öknamn på inbyggare i För. Stat.

Yankee doodle [jasng'ki dodl] (eng. *doodle,* slarver), nordamerik. folksång, blev populär efter Fransk-amerik. kriget 1755.

Yap el. Jap, ö bland Karolinerna **i** Stilla havet. 207 kvkm, 6,650 inv. (1935), därav omkr. 600 japaner. Till 1945 jap. mandatområde, nu under amerik. förvaltning. Kabelstation. Kopraexport. Befäst.

Yapurå, dets. som Japurå.

YAR, förkortning för *York-Antwerpenreglerna.*

Yaracuy, stat **i** Venezuela. 7,100 kvkm, 127,000 inv. (1941). Huvudstad: San Felipe.

Yard [ja'd], förk, *Yd,* eng. längdmått = 3 eng. fot =5 0.9144 meter.

Yarmouth [ja'mp] el. Great Y. (Stora Y.), stad (eget grevskap) **i** ö. England, grevsk. Norfolk, vid Yares mynning (på flodens andra sida *1,* i 111 **e** Y.). 47,000 inv. (1946). Englands förnämsta fiskehamn. Badort.

Yarrabtrå [jeera⁰-] el. nyholländsk mahogny, ett rött, synnerl. motståndskraftigt virke av *Eucalyp'tus tnargina'ta.*

Yates [je'ts], Edmund Hodgson (1831—94), eng. författare, bidrog till den moderna pressens utveckling. Skrev äv. sensationsromaner: *Black sheep,* 1867, *The yellow flag* (1873; Gula fanan, 1882).

Yawata, stad på Kyushn, Japan, vid Shimonosekisundet. 261,000 inv. (1940). Järnverk.

Yawl [jå'l], mindre segelfartyg med två master, varav den aktra mycket liten, placerad akter om rodret (till skillnad från ketch, vars aktra mast, som även är den minsta, står för om rodret).

Y-axel el. ordinat-axe 1, den ena axeln **i ett** rätvinkligt koordinatsystem.

Yb, kem. tecken för en atom ytterbium.

Uberlingen, stad **i** delstaten Sudbaden, s. Tyskland (Baden), vid Bodensjön. 5,900 inv. (1933). Delvis bevarade medeltida stadsmurar. Katedral från 1300-t. Fri riksstad 1397—1803.

Oberweg [-vek], **Friedrich** (T826—71), tysk filosof, prof. i Königsberg 1867. Känd för sitt stora filosofi-historiska arb. *Grundriss der Geschichte der Philosophie* (3 bd, 1863—66; i2:e uppl., **i** 5 bd, 1923—28), som är försett med en synnerligen omfattande bibliografi.

Yd, eng. förkortning för *yard.*

Y-deltakopplare, dets. som stjärn-triangelkopplare.

Ydre härad, Östergötl. 1., omfattar 6 kommuner: Norra Vi, Sund, Asby, Torpa, Västra Ryd o. Svinhidt. 6,394 inv- (1948). Kiuda o. Y'drc domsaga.

Ydre och Södra Vedbo kontrakt, I.inköpings stift, Östergötl. 1., omfattar 17 församl. Kontraktsprostens adr.: Norra Vi.

Yeats [jets], William Butler (1865 — 1939), irl. författare, var ledare för den nationella rörelse, som vill återuppliva den speciellt keltiska kulturen med dess mystiska traditioner; tog 1899 initiativet till den irl. nationalteatern i Dublin. Y. utgick i sin symbolistiska dramatik *(Cathleen ni Hoolihan,* 1902; uppf. i Sthlm 1923) från Maeterlinck o. byggde i sin lyrik *(Poems,* 1905) på legender o. keltiskt sagostoff. Bl. senare verk *The Tower* (1927), dikter, o. *Dramatis personae* (r936), biografier. 1923 erhöll Y. nobelpriset i litteratur. — 1942 utgavs en biografi: *W. B. Yeats 1863—1939,* av J. Hone.

Yellowstone National Park [jeH'å⁰stå°n n£esj'°n°l pa'k], nationalpark i n.v. Wyoming, v. För. Stat., med egenartade geologiska bildningar, många heta källor o. springkällor (geysrar) samt en mångskiftande djurvärld. 8,900 kvkm. Fridlyst 1872.

Yellowstone River [jeH'å⁰stå°n rivv'⁰], biflod fr. h. till övre Missouri; upprinner **i** Klippiga bergen inom Wyoming. Genomflyter Yellowstonesjöu o. Yellowstone National Park. 1,600 km. Segelbar 1,200 km.

Yemen, dets. som Jemen.

Yen, myntenhet i Japan = 100 sen.

Yerkesobservatoriet [jok's-], ett av För. Stat:s förnämsta observatorier, grundat 1892—97 **i** Williamsbay, Wisconsin, på bekostnad av Ch. T. Yerkes. Tillhör Chicagos univ.

Yessilkoy, flygplats vid Konstantinopel.

Yetorofu, jap. o n. om Hokkaido. Örlogsbas.

Yezo, annat namn för Hokkaido.

Ygg'drasil, i fornisl. myt. en väldig, ständigt grön ask, under vars grenar, som utbreda sig över hela världen, gudarna samlas till rådslag o. under vars tre rötter finnas tre brunnar, Urdsbrunnen i gudavärlden, Mimersbrunnen **i** jättevärlden o. Hvergelmer i Nifelhem. På Y. (kallad Lärad) hängde enl. Havamal Oden nio nätter »sårad av spjut o. offrad åt sig själv». Sagan om Y. har trol. utbildats under inflytande av kristna legender.

Yingkow, stad **i** Mandsjuriet. 166,000 inv. (i939).

Y-koppling, dets. som stjärnkopphng.

Ylle, garner o. vävnader av spunnen ull. Sedan ullen tvättats o. rensats mekaniskt el. genom karbonisering, överstrilas den med olja till underlättande av dess rening i därtill inrättade kardmaskiner, varpå den spinnes mer el. mindre hårt till varp- o. inslagsgarn, varefter vävning sker **i** maskinvävstolar.

Yllestad, kommun **i** mell. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Kättilstorp); Vartofta laudsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 685 inv. (r947).

Ymer, i fornisl. myt. jättarnas stamfader, född **i** begynnelsen genom köldens o. värmens

möte i Ginnungagap; levde av mjölk från kon Audumbla. Y. dödades av Oden, Vile o. Ve. I hans blod drunknade alla hans ättlingar utom två, o. av hans kropp skapade gudarna världen.

Ymer, tidskrift, utg. av Sv. sällskapet för antropologi o. geografi, grundad 1873, nuv. namn 1881.

Ymnighetshom, ett med blommor omlindat o. med frukter fyllt horn, sinnebild för rikedom el. ymnighet. Jfr Amalteia.

Ympjord, jord, som innehåller knölbakterier. Inblandas i ringa mängd i åkerjord för att baljväxter skola erhålla bättre tillgång på kväve. Jfr Knölbakterier.

Ympning, en inom trädgårdsskötseln mycket använd förökningsmetod, bestående däri, att en gren av den art, som skall förökas, insattes i en grundstam o. får fastväxa på denna. Sammanfogningen kan ske på flera olika sätt. Ympningen bör göras nära jordbrynet. Fruktträd omförädlas av. genom ympning i grenkronan. Jfr Okulering.

Ympvax, blandning av harts, talg m. m., som användes vid ympning för att täcka över snittytorna.

Ympämne, dets. som vaccin.

Yngaren, sjö i s. Södermanland. 49 kvkm. Avflyter genom Nyköpingsån till Östersjön.

Yngeredsfors Kraft AB., Mölndal. Grundat 1899. Aktiekap. 7.5 mill. kr. (1948). Elektr. kraftstationer vid Yngeredsfors, Ätrafors o. Skogsforsen .Angreservstation i Varberg. Verkst. dir. I. Bjerström.

Ynglingatal, fornnordisk dikt, förf. av Tjodolf från Hvin omkr. 900, behandlade medlemmar av Ynglingaätten. Utdrag av dikten meddelas i Ynglingasagan i Snorres »Heimskringla». Översatt av A. Noréen 1925.

Ynglingaätten, »Yngves ätt», svensk konungaätt under sagoåldern; residerade i (Gamla) Uppsala o. härstammade enligt traditionen från nationalguden Frej (»Yngve frey»). Av ättens medlemmar, som besjungas i Ynglingatal (se d. o.), synas de äldre vara rena mytfigurer, medan en rad av de yngre (från slutet av 400-t.?) numera anses vara historiska. Man har antagit, att Aun, Egil o. Adils ligga begravna i de tre kungshögarna i Gamla Uppsala. — Från dessa vida berömda sv. *ynglingar* uppgav sig den norska kungaätt härstamma, som med Harald Hårfager besteg Norges tron.

Yngvar, sv. sagokonung av Ynglingaätten; skall ha stupat under ett krigståg på Ösel.

Yngve el. Ingja1d, sv. sagokonung av Ynglingaätten, samregent med sin broder Alf, av vilken han dräptes. — Namnet Y. möter i norska källor; motsv. sv. form är *Inge.*

Yoff, flygplats vid Dakar.

Yoga [jå'-J (sanskr., egentl. förening), indiskt filosofiskt system med en mängd detaljerade regler rörande diet, kropps- o. andningsövningar, själslig koncentration o. moralisk tukt. Genom ett noggrant aktgivande på dessa söker den yogalärde, yogin, uppnå fullst. herravälde över sin kropp o. själ; ytterst åsyftas själens frigörelse ur materien.

Yoghurt flagg*-], ett i Bulgarien o. angränsande länder vanligt näringsmedel bestående av mjölk, som efter indunstning til! halva volymen avkylts till 50° o. försatts med en viss mjölksyrebakterieblandning o. därefter fått stå 12 timmar vid denna temperatur.

Yohimbi'n, alkaloid från den västafrik. växten *Corynan'the yohi'mbe.* Användes i medikament mot impotens hos män (oviss effekt med de doser som användas; starkare doser ge förgiftning).

Yokkaichi, hamnstad på s. Hondo, Japan. 58,500 inv. (1935). Textil-, trä- o. porslinsindustri.

Yokoha'ma el. Jokohama, stad i Japan på ön Honshu, s. om Tokio. 968,000 inv. (1940). I.andets främsta handels- o. sjöfartsstad. Svårt härjad av allierade flygbombardemang 1945.

Yokosu'ka el. Jokosuka, stad i Japan på ön Honshu, s. om Yokohama. 183,000 inv. (1935)- Örlogshamn.

Yol'dia arc'tica flåll'-], i Ishavet utbredd liten mussla, vilken allmänt som fossil påträffas i ishavsleran, »yoldialeran», i Nordamerika, Skandinavien, Storbritannien o. Ostprcussen. Namnet kommer av en spansk greve Yoldi, som var intendent för Kristian VIII:s av Danmark naturaliesamling.

YoTdiahavet, benämning på Östersjön vid det skede i senglacial tid, då den genom ett sund över mell. Sveriges lågland stod i förbindelse med Västerhavet o. då i densamma levde musslan *Yoldia aretica.*

Yo'nai, Mitsumasa, f. 1880, jap. amiral o. politiker. Var under Första världskr. knuten till Moskvaambassaden. Delegerad vid flottkonferensen i London 1932. Marinminister 1937—39. premierminister jan.—juli 1940, då han avgick inför militärpartiets krav på ökat samarbete med axelmakterna; marinminister juli 1944—okt. 1945.

Yoneza'wa, stad på n.ö. Hondo, Japan. 44,700 inv. (1930). Sidenindustri.

Yonkers [jäng'k°s], stad i staten New York, n.ö. För. Stat., vid Hudsonfloden, omedelb. intill staden New York. 143,000 inv. (1940). Livlig industri.

Yonne [iånn'], departement i mell. Frankrike, kring Seines bifl. Y. 7,461 kvkm, 266,000 inv. (1946). Huvudstad: Auxerre.

Yorok von Wartenburg, Hans David Ludwig (1759—1830), greve, preuss. fältmarskalk, befälhavare för en preuss. hjälpkår under Napoleons ryska fälttåg, avslöt egenmäktigt med ryssarna neutralitetskonventionen i Tauroggen (dec. 1812) o. bröt härigenom väg för befrielsekriget.

York [jåk]. 1. Stad (eget grevsk.) i n. England, vid fl. Ouse. 15 kvkm, 104,000 inv. (1946). Ålderdomlig prägel. Stadsmur från 1300-t., uppförd på romerska befästningar. Katedral, Englands största kyrka fr. medeltiden, påbörjad under slutet av rooo-t., fullbordad 1472 (se bild). Medeltida glasmålningar. Ruiner av ett bland landets största benediktinerkloster. Guild Hall från 1400-t. Säte för ärkebiskop. Industri o. handel.

— Y. fanns före rom. tiden (brigantinernas huvudstad) o. blev romarnas förnämsta militärstation i Britannien. På 700-t. berömt för sin skola. Y. utsattes 1942 för tyska bombräder. — 2. Stad i Pennsylvania, ö. För. Stat. 56,000 inv. (1940). Centrum i ett rikt åkerbruksdistrikt med tillv. av lantbruksmaskiner m. m.

York [jåk], eng. hertigvärdighet, buren av medl. av eng. konungahuset, vanl. konungens andre son. Prins Albert, hertig av York, efterträdde 1936 sin broder Edvard VIII som konung under namnet Georg VI (se denne).

York [jåk] el. Yorkska huset, en från Edvard III:s son Edmund de Langley härstammande gren av eng. konungahuset Plantagenet, regerade 1461—85. Jfr Rosornas krig.

York [jåk], Kap Y., nordligaste udden på

Australiens fastland, på Yorkhalvön vid Torres' sund.

York-Antwerpenreglerna [jåk-], förk. *YAR,* på privat väg utarbetade regler för fördelningen av gemensamt haveri. De gå tillbaka på regler antagna vid konferenser i Glasgow 1860 o. York 1864, utarbetades i sin första version, YAR 1877, i Antwerpen 1877, reviderades 1890 i Liverpool till YAR 1890 o. utvidgades på en konferens i Sthlm 1924 till YAR 1924.

Yorkshire [jå'ksj^{0}], grevskap i n. England, mellan floderna Tees i n. och Humber i s. 15,724 kvkm, 4.2 mill. inv. (1946). Delat i tre delar: North Riding, East Riding o. West Riding, med huvudstäderna: Northallerton, Beverley o. Wakefield. Kring Ouse bördigt slättland. Boskapsskötsel (Yorkskinkor). Kolfält i s.v. Englands främsta järngruve- o. järnindustriområde i n.ö., i West Riding landets största ylleindustri o. betyd, stålindustri (Sheffield). Förnämsta hamnen: Hull.

Yorkshiresvin [jå'ki]ö-], äldre benämning på de vita eng. svinen.

Yorkshireterr'ier [jå'ksj^{0}-], en liten eng. hund med långt, rakt, silkeslent, oftast blågrått hår, som från ryggen räcker ända ned till marken. Håret beuat utefter ryggen från nacken till svansen. (Se bild.)

Yorktown [jå^ta^n], ort i Virginia, För. Stat., nära Yorkflodens mynning i Ckesapeakeviken. —$^{16}/_{10}$ 1781 gav sig här en eng. armé under Cornwallis till de amerik.-franska trupperna, vilket praktiskt taget avgjorde Nordamerikan-Ska frihetskriget.

Yosai, Kikusji (1787—1878), jap. målare. Berömd bl. a. för sin egenhändigt illustrerade biografi i 20 bd över japanska hjältar o. lärde, *Zenken-Kojitsu,* avslutad 1836.

Yosemitedalen [jå°semm'iti-], eng. Yosemite Valley, »grisslybjörnens dal», dal i v. För. Stat., på v. sidan av Sierra Nevada i mcll. Kalifornien. Genomflytes av en biflod till San Joaquin. 12 km 1., 1—1$^{1}/_{8}$ km bred, mellan 900 å 1,500 m höga, tvärbranta bergväggar. Bekant för sin vilda naturskönhet o. sina storslagna vattenfall, bland vilka de tre Yosemitefallen äro tills. 750 m. Y. utgör nu en del av Yosemite National Park.

Yoshi'da, Shigetu, f. 1879, jap. politiker, ambassadör i Rom 1930, i London 1932, undertecknade Antikominternpakten 1936, utrikesmin. 1945—46, premiermin. 1946—47 o. sed. okt. 1948.

Yoshihi'to (1879—1926), *kejsare av Japan* 1912—26, efterträdde sin fader Mutsuhito. Y:s regeringstid bar periodbeteckningen Taisho (»hög rättfärdighet»). Y. spelade personligen icke någon större roll o. blev från 1921 urståndsatt att utöva regeringen, vilken intill hans död fördes av nuv. kejsaren Hirohito som regent.

You are a humbug, Sir [jo a' °hamm'b°g, 60], eng., »Ni är en humbug», yttrande av Mr. Pickwick i Dickens' roman »Pickwickklubben».

Young [jang], Edward (1683—1765). eng. skald, blev europeiskt ryktbar genom sin stora moralisk-religiösa, sentimentala lärodikt *The complaint or night-thoughts* (1742—43; Nattankar, r8so), som blev av stor betydelse för den förromantiska strömningen under 1700-t. I Sverige har Y. bl. a. påverkat Kellgren o. Lidner.

Young [jang], Thomas (i773—1829), eng. läkare, fysiker o. mångsidig lärd, prof. i fysik vid Royal Institution i London 1801. Y. utgav banbrytande arb. rörande ögats fysiologi, särsk. om ackotnmodationen o. färgseendet, samt bidrog jämte Fresnel till att bevisa riktigheten av undulationsteorien för ljuset. Han var äv. en framstående egyptolog.

Young [jang], Brigham (1801—77), överhuvud för mormonerna i För. Stat., »apostel» 1835 o. mormonpresident 1847, guvernör i Utah 1851; organiserade mormonsamfundet o. utbildade mormonernas lära om månggiftet. Y. efterlämnade 16 hustrur.

Young [jang], James (1811—83), skotsk kemist o. industriman, uppfann metoden att framställa olja genom destillation av stenkol o. bituminösa skiffrar o. grundlade därmed den betydande skotska skifferoljeindustrien.

Young [jang], Owen, f. 1874, amerik. industri- o. finansman samt politiker, urspr. advokat. Y. användes som finansexpert av presidenterna Wilson o. Harding. Han var medl. av den 1923 tillsatta Daweskommittén för skadeståndsfrågans utredning. Febr.—juni 1929 var Y. ordf. i den expertkommitté för skadeståndet, vars betänkande, den s. k. Youngplanen, antogs på Haagkonferensen aug. 1929 (jfr Skadeståndsfrågan). 1938—40 ordf. i Federal Rcserve Bank of New York.

Younghusband [janghass'b°nd], sir Francis (1863—1944), eng. militär o. forskningsresande, britt, kommissarie i Tibet 1904—06. Företog flera resultatrika forskningsresor, bl. a. i Mandsjuriet (1886), Gobu o. Dsungariet (1887), Pamirs högland (1889—91).

Youngstown Li^{an}ss'ta°u], stad i Ohio, ö. För. Stat. 158,000 inv. (1940). Kolgruvor; gaskällor; järn-, stål-, maskinindustri m. m.

Yo-Yo el. jo-jo (av fr. *joujou),* leksak, som består av en dubbeltrissa, vilken sättes i rotation genom att man rycker i ett på dess axel fastsatt o. upplindat snöre. Känd redan under antiken, modeleksak bl. a. i början av 1930-t.

Yperen [i'- el.ej'p°rn],flaml. namnet på Ypres.

Ypres [ipr], flaml. Yperen, stad i v. Belgien, prov. Väst-Flandern. 16,000 inv. (1943). Under medeltiden mångdubbelt större med blomstrande textilindustri. Klädeshallen (1380, förstörd 1915) var ett känt byggnadsverk. — Under Första världskriget till största delen förstört o. ånyo under tyska offensiven maj 1940.

Ypsilantis, Alexandros (1792—1828), grek. frihetshjälte, tidigt i rysk tjänst, utnämndes 1820 till ledare för den grek. hetairien o. höjde upprorsfanan i Jassy 1821 men måste efter ett nederlag fly till Österrike, där han kastades i fängelse.

Yr'jö-Kos'kinen, namn antaget av Y. S. Koskinen (urspr. Georg Sakarias Forsman) vid hans adlande 1884. Jfr Koskinen.

Yrkesinspektio'n, kontroll å efterlevnaden av arbetarskyddslagstiftningens bestämmelser. Utövas under Riksförsäkringsanstaltens chefsmyndighet av yrkesinspektörer, en yrkesinspektris, en skogs- o. flottledsinspektör, en sprängämnesinspektör, en specialinspektör för stuveriarbete samt järnvägsinspektörer jämte medhjälpare. Instr. av $^{23}/_{u}$ 1938 med senare ändr.

Yrkeskramp, krampartad spänning, styvhet o. plågande trötthet i underarmens muskler vid visst enformigt, ihållande arbete som vid skrivning (skrivkramp mest känd), pianospelning, sömnad osv. Beror även många gånger på felaktig teknik.

Yrkeskvinnors samarbetsförbund, förk. *YSF,* politiskt neutral organisation, bildad 1944 genom sammanslagning av Svenska kvinno-

föreningarnas samarbetskommitté o. Yrkeskvinnors riksförbund.

Yrkesutbildning. Kungl. Överstyrelsen för yrkesutbildning, en under ecklesiastikdepartementet lydande myndighet, som har överinseendet över yrkesutbildningen i riket ävensom över följande anstalter: tekniska läroverk, han delsgymnasier, centrala verkstadsskolor, komm. o. statsunderstödda ensk. anstalter för yrkesundervisning m. fl. samt övriga anstalter för yrkesutbildning. Chef: överdirektör. Instr. $^{31}/_{12}$ 1943 med sen. ändr.

Yrsa, nord. sagodrottning, moder till Rolf Krake o. maka till Uppsalakonungen Adils. Namnet Y. betyder »björninna».

Ysander, Torsten, f. $^{10}/_{3}$ 1893, teolog. Föreståndare för Fjellstedtska skolan i Uppsala 1930—35, domprost i Göteborg 1935, biskop i Visby stift 1936—47, i Linköpings stift sed. 1947, e.o. hovpredikant 1939. Religionshist. författarskap.

Ysane, kommun i s.v. Blekinge, Blek. 1. (past.adr. Gammalstorp); Sölvesborgs landsf.-distr., Bräkne o. Listers doms. 1,121 inv. (1947).

Ysaye [isai'], Eugéne (1858—1931), belg. violinvirtuos, 1886—97 prof. vid Konservatoriet i Bryssel. Konsertresor, bl. a. till Amerika samt flera gånger till Sverige.

Ysby. kommun i s. Halland. Hall. 1. (past.-adr. Ränneslöv); Skottorps laudsf.distr., Hall. s. doms. 881 inv. (1947).

Yser [fr. utt.: isä'r, belg. utt.: ej'ser], fransk-belg. flod från franska dep. Nord genom belg. prov. Väst-Flandern till Nordsjön. 86 km. Segelbar i Belgien. Bekant från Första världskr. (Yser1injen) o. 1940 från Andra världskr., då Yserdalen sattes under vatten för att hindra tyska framryckningen mot Dunkerque.

Uskub', dets. som Skoplje.

Yssel [ej'sel], dets. som Ijssel.

Ystad, stad i s. Skåne, vid Östersjön. 12,558 inv. (1948). Staden har delvis en ålderdomlig prägel o. äger flera märkl., väl bevarade korsvirkeshus från 1500—1600-t. Mariakyrkan från 1200-t., fullb. på 1600-t. S:t Petri kyrka, en del av ett franciskanerkloster (»Gråmunkeklostret»), påbörjat 1267, restaurerat 1907—12, huvudbyggnaden (se bild) nu museum o. bibliotek. Förläggningsort för Södra skånska infanteriregementet (I 7). Högre allmänt läroverk, kommuna flickskola. Länslasarett, fångvårdsanstalt. God hamn. Mek. industri, kvarnar, konservindustr. — Y. är omtalat på 1240-t., då Liibeck hade kompanihus där. Äldsta bevarade stadsprivilegier från 1516. Stadsvapen, se bild. — Namnet Y. är belagt i adj. *ystaensis*, 'ystadsk', 1280, o. i *Ystath* 1285. Förra leden är möjl. gen. av namnet på den angränsande *Öja* (Ye) socken. Namnet skulle då betyda 'Öjas båtstad'.

Ystning, ostberedning. Jfr Ost.

Ytbergarter, effusiva bergarter, eruptiva bergarter, som stelnat vid jordytan, t. ex diabas. Motsats: djupbergarter.

Ythärdning, sådan härdning av stål, att ytan blir hård men kärnan bibehåller sin seghet. Jfr Sätthärdning.

Ytkemi', den del av kemien, som behandlar förhållandena i gränsytor mellan olika ämnen. Har i huvudsak grundlagts av I. Langmuir. Gasers adsorption på fasta kroppar ger ofta ett enkelt lager av molekyler (monomolekylärt skikt), som bindas av s. k. restvalenser från atomerna i den fasta kroppens yta. En droppe oljesyra på vatten sprider sig över ett stort område men kan medelst lämplig anordning lätt sammantryckas till en mindre del av ytan. Den härtill erforderliga kraften blir avsevärt större, när ytan minskats, så att oljesyran täcker vattnet med ett monomolekylärt skikt.

Ytspänning, dets. som kapillaritet. Jfr Kapillär.

Ytteragnar, skärm- el. tomfjäll hos gräsen.

Ytterbi't, dets. som gadolinit.

Ytter'bium, sällsynt jordmetall, 3-värt grundämne. Kem. tecken *Yb*, atomvikt 173.04 (7 stabila isotoper), atomn:r 70.

Ytterby, kommun i s. Bohuslän. Göteb. 1. (past.adr. Kungälv); Kungälvs landsf.distr., Inlands doms. 2,017 inv. (1947).

Ytterby fältspatbrott pä Resarön nära Vaxholm är vida bekant genom det där förekommande sällsynta mineralet gadolinit.

Ytterenhörna, kommun i n.ö. Södermanland, Södermani. 1. (past.adr. Södertälje); Strängnäs landsf.distr., Livgedingets doms. 727 inv. (1947).

Yttergran, kommun i s. Uppland. Upps. 1. (past.adr. Bålsta); Håbo landsf.distr., Upps. 1:3 s. doms. *777* inv. (1947).

Ytterhogdal, kommun i ö. Härjedalen, Jämtl. 1.; Ytterhogdals landsf.distr., Härjedalens doms. 1,734 inv. (i947)-

Ytterjord, äldre benämning dels särsk. på yttriumoxid, Y.>0_3, o. dels på oxider av med yttrium närbesläktade sällsynta jordmetaller, näml. skandium o. europium—lutetium (atomn:r 63—71). vilka ingå i mineralet y 11 erbit el. gadolinit från Ytterby fältspatbrott.

Ytterjärna, kommun i ö. Södermanland, Sthlms 1. (past.adr. Järna); Öknebo landsf.-distr., Södertörns doms. 549 >nv. (1947)-

Ytterlännäs, kommun i s. Ångermanland, Västernorrl. 1. (past.adr. Nyland); Nylands landsf.distr., Ångermani. mell. doms. 6,439 inv. (1948), varav i Nylands municipalsamhälle 581. Två kyrkor, varav en medeltida med kalkmålningar signerade Eghil.

Ytterselö, kommun i n.ö. Södermanland, Södcrmanl. 1. (past.adr. Stallarholmen); Strängnäs landsf.distr., Livgedingets doms. 1,098 inv. (1947). Medeltida kyrka med stjärnvalv, prydda med målningar. Romansk dopfunt o. nederl. altarskåp från omkr. 1500.

Ytterstfors, sågverk vid Byske älv nära Byskefjorden.

Ytterstråk, del av fartygets bordläggning, bestående av långsgående järn- el. stålplåtar utanpå innerstråken, vilka vila på spanten. Jfr Innerstråk.

Yttertjurbo härad, Västmanl. 1., omfattar 4 kommuner: Ångsö, Björksta, Tortuna o. Sevalla. 2,189 inv. (1948). Västmanl. mell. doms.

Ytt'rium, sällsynt jordmetall, 3-värt grundämne. Kem. tecken Y, atomn:r 39. atomvikt 88.92 (renelement, se d. o.). Jfr Ytterjord.

Ytverkan, dets. som skineffekt.

Yuan Shi-kai (1859 —1916), kin. statsman, under Boxarupproret 1900 guvernör i Shantung, där han med kraft upprätthöll ordningen, under kejsardömets sista årtionden Kinas inflytelserikaste statsman. Reorganiserade armén o. genomförde betydelsefulla finansreformer. Störtades 1909 efter änkekejsarinuan Tshu-hsis död men tilldelades hösten 1911 av prinsenregenten Chun diktatorisk myndighet för kuvande av den republikanska revolutionsrörelsen.

Efter framgångar mot de revolutionära avtalade Y. emellertid en kompromiss med dessas ledare, varigenom kejsardömet avskaffades o. Y. blev republiken Kinas förste president (febr. 1012). De följ. åren gjorde Y sig oberoende av parlamentet o. regerade diktatoriskt.

Yucata'n. i. Halvö i Centralamerika mellan Mexik. bukten i v. o. Karibiska havet i ö. N. delen tillhör Mexico, s. delen Britt. Honduras o. Guatemala. 200,000 kvkm. Torrt lågland med kusterna kantade av laguner i n., korallrev i ö. och v. Odling av hampa, socker, majs, tobak, bomull m. m. — Ännu på 1500-t. tätt befolkad o. med talrika städer, prydda med praktfulla byggnadsverk, medelpunkt för det kulturellt högtstående mayafolket. Storartade ruiner från denna tid. — 2. Stat i Mexico, utgörande n. och ö. delen av Y. 1. 38,508 kvkm, 416,000 inv. (1940). Huvudstad: Mérida.

Yucca, palmliljeslägtet (fam. *Liliaceae),* nära 30 arter i Mellanamerika. Ofta trädartad stam, långa smala blad o. klocklika, hängande blommor. Av vissa arters blad erhållas yuccafibrer, ett textilmaterial, som användes till segelgarn, säckar, mattor o. finare flätverk. Y. *filamento'sa,* palmlilja, odlas som prydnadsväxt (Skåne o. Gotland) o. i Ostprcussen som fiberväxt.

Yukon [jo'kän]. r. Flod i n.v. Nordamerika. Uppstår i n.v. Britt. Columbia o. utfaller med stort delta i Berings hav. Med ena källflöden, Lewes, 3,300 km. Segelbar 3,000 km. — 2. Territorium i n.v. Canada. 536,326 kvkm, 4,900 inv. (r94i). Huvudsakl. tundra; höga berg i s.v. Bergsbruk (guld i Klondykedistriktet, silver, koppar, kol). Pälsjakt. Huvudstad: Dawson City.

Yundum, flygplats vid Bathurst (Gambia).

Yverboren, i O. Rudbecks »Atlantica» förekommande försvenskning av *hyperboré,* med betydelsen »högboren»; numera »övermodigt patriotisk». Rudbeck sade sig ha funnit ordet i »en gammal visa» o. ansåg det vara grundordet för det grek. *hyperbo'reoi,* »folk från Höga Norden».

Yvetot [ivtå'], stad i Normandie, Frankrike. 7.000 inv. Väverier. — Namnet av normandiskt urspr., har sammanställts med Skånes Ivetofta. Y. med omnejd var ett självst. rike i slutet av 1300-t.—1681.

Yxhult, industriområde i Kumla. Stenhuggeri, gasbetongfabrik o. kalkbränneri, tillhörande Yxhults Stenhuggeri A B., urundat 1878. Aktiekap. 2 mill. kr. (1948). Verkst. dir. A. Carlén.

Yxlan, långsträckt ö i Sthlms skärgård, Blidö kommun. r7 kvkm. 2 fyrar. — På Y. ligger samhället Köpmanholm. Lotsstation.

Yxnerum, kommun i s. Östergötland, Östergötl. 1.; Valdemarsviks landsf.distr., Hammarkinds, Stegeborgs o. Skärkinds doms. 565 inv. (1947).

Yx'pila, hamnplats vid Gamlakarleby, Finland.

Yxtaholm, gods i Lilla Mellösa kommun, Sthlms 1., känt sedan 1329. Nuv. huvudbyggnad uppförd 1752.

Yiian, kinesisk härskarätt 1280—1368; äv. kallad mongoldynasticn.

Yun-nan el. Jynnan, provins i Kina längst i s.v. 393,583 kvkm, c:a 10.8 mill. inv. (T947). Bergland, synnerligen rikt på alla slags mineral, främst stenkol. Huvudstad: Yun-nan-fu el. Kunming (185,000 inv., 1936), som har kopparverk, div. annan industri o. handel med landets produkter.

Zz, antikva el. latinsk stil. *Zz,* kursiv. Ʒʒ, fraktur el. tysk stil. Ƶƶ, gotisk stil.

Zaandam [sa'n-], stad i n.v. Nederländerna, prov. Nord-Holland, n.v. om Amsterdam. 41,000 inv. (1947). Talrika kvarnar o. annan industri. Vid skeppsvarven i Z. arbetade r697 Peter den store.

Zabrze [sabb'£je], polska namnet på tyska staden Hindcnburg. 104,000 inv. (T946).

Zacate oas. 1. Stat i inre Mexico. 72,843 kvkm, 553,000 inv. (1940). Öken- el. stäppartad högplatå. Betyd, bergsbruk (främst silver, som brutits sed. 1500-t., äv. guld, kvicksilver, koppar m. m.). — 2. Huvudstad i Z. 1. 20,000 inv. (1930).

Zacharias, Otto (1846—1916), tysk biolog, prof:s namn 1907. Bl. arb. *Tier- und Pflanzenwelt des Siisswassers* (2 bd, 189T).

Zachariä von Lingenthal, Karl Salomo (1769—1843), tysk rättslärd, prof. i Wittenberg 1802. Bl. arb. *Viersig Bilcher vom Staate* (r820—32), livligt beundrat av samtiden.

Zacbo [sakk'å], Christian (1843—1913), dansk målare, utförde huvudsakl. landskap från Danmark o. Frankrike. Av. porträtt.

Zachrisson, Waldemar (r86i—1924), boktryckare, grundare av Wald. Zachrissons boktryckeri (»Wezäta») i Göteborg 1882. Initiativtagare till Sv. boktryckarföreningen 1893.

Zachrisson, Bror, f. $^{12}/_{12}$ rgoö, rektor vid Grafiska institutet från dess grundande 1943-

Zaghlul pascha, Saad (T852—r927), egypt. politiker, ledare för wafdpartiet. Förhandlade r9i9 med britt, regeringen ang. Egyptens oberoende. Premierminister jan.—nov. 1924. Avgick efter en skarp konflikt med britt, regeringen.

Zagreb [sagg'rep] el. Agram, stad i n. Jugoslavien, Kroatien. Universitet (gr. T874), vetenskapsakademi; industri- o. handelsstad. 350,000 inv. (1942). Intogs av tyskarna $^{15}/_{4}$ i94r, därefter Kroatiens huvudstad till 1942.

Za'grevs, binamn på Dionysos o. Hades.

Zaha'rol, sir Basil (1849—1936), internationell finansman av grek. börd. Engelsk knightvärdighet. Tjänade en jätteförmögenhet på vapenaffärer. Samarbetade med Lloyd George o. påverkade vid flera tillfällen eng. politik i grekiskt intresse.

Zahle [sa'-], Carl Theodor (1866—1946), dansk radikal politiker, statsminister 1909—10

samt 1913—20, justitieminister 1929—35. Under Z:s senare ministär genomfördes 1915 en radikal författningsreform. Under Första världskr. förde Z. en även mot Tyskland välvillig, neutral o. pacifistisk politik. Z:s avgång 1920 orsakades av meningskiljaktigheter med konungen o. fedde till ett svårartat valnederlag för det radikala partiet.

Zahn [tsa'n], Theodor (1838—1933). tysk evangelisk teolog, prof. vid flera univ., sist i Erlangen (1892—1909), en av den konservativa nytestamentliga bibeltolkningens främsta målsmän. Huvudarbeten: *Geschichte des neutestamentlichen Kanons* (1889—92) o. *Einleitung in das neue Testament* (1897—99).

Zahn [tsa'n], Ernst, f. 1867, Schweiz, författare, har skrivit en rad populära hembygdsberättelser, såsom *Albin Indergand* (1901; Kyrkoherden i Anderhalden, 1915), *Die Clari-Marie* (1904; sv. övers. 1921) o. *Binsamkeit* (1909; Ensamhet, 1916).

Zahrtmann, Christian (*843—I9i7), dansk målare, historiemålare med färgstarka bilder ur Danmarks historia *(Kristian II och Sigbrit genomgå räkenskaper)* samt ital. folklivsbilder, landskap o. stadsmotiv.

ZäTmis, Alexander (1856—1936), grek. politiker. Konseljpresident första gången 1897. Guvernör nå Kreta 1906—09. Stödde under Första världskr. konung Konstantins neutralitetspolitik gentemot Venizelos' strävanden att förmå Grekland till krigsdeltagande som ententens bundsförvant. Konseljpresident okt. —nov. 1915, april—sept. 1916 o. april—juni 1917. Efter Venizelos' seger drog sig Z. tillbaka från politiken.

Zakopane [sakåpann'e], stad i s.v. Polen, vid n. foten av Höga Tatra, vojevodsk. Krak6w. r4,ooo inv. (1946). En av Polens mest besökta kur- o. vintersportorter. Turiststation.

Zakrev'skij, Arsenij Andrejevitj (1783—1865), greve, rysk statsman, generalguvernör i Finland 1823—31; motståndare till dess konstitutionella frihet.

Za'kyntos, ital. Zante, den sydligaste av Joniska öarna i Egeiska havet. 400 kvkm, 40,000 inv. (1938). Mycket bördigt slättland, i mitten o. i ö. med vin- o. fruktodling. Huvudstad: Zakyntos.

Zales'ki [sa-], Bondan Józef (1802—86), polsk författare, skald. Född i Ukraina besjöng Z. detta land o. försökte försona kosackerna med polackerna.

Zales'ki, August, f. 1883, polsk diplomat o. politiker, utrikesminister 1926—32 samt efter Polens sammanbrott 1939 i den exterritoriella polska regeringen. Han avgick sommaren 1941 som protest mot den då träffade polskryska överenskommelsen. Num. i London.

ZaIev'kos, Greklands äldsta lagstiftare, verkade i den grek. kolonien Locri i Syditalien före 600-t. f.Kr.

Za'menhof [-håf], Ludwig (1859—1917), polsk läkare o. språkman, upphovsman till världspråket esperanto (1887).

1. Zamoj'ski [sa-], Jan Szariusz (1541—1605), polsk fältherre o. statsman, utövade stort inflytande vid de polska konungavalen o. genomdrev bl. a. 1587 Sigismunds val. Han kämpade 1601—02 segerrikt mot svenskarna i Livland. Lärd o. ofantligt rik: grundare av en akademi.

2. Zamojski, Maurycy (1871—1939). greve, polsk konservativ politiker o. diplomat, delegerad vid fredskonferensen i Paris 1919, sändebud därstädes 1919—24, presidentkandidat 1922, utrikesminister i Grabskis ministär jan. —juli 1924.

Zamora [bamå'ra]. 1. Provins i v. Spanien (Leon), mot Portugals gräns. 10,615 kvkm, 309,000 inv. (1946). — 2. Huvudstad i Z. 1, vid Duero. 32,000 inv. (1940). Katedral från noo-t. — 3. Annat namn på staten Barinas i Venezuela.

Zamora [bamå'ra], A 1 ca 1 å, f. 1877, spansk liberal politiker, urspr. advokat. Under Primo de Rivera var han en av oppositionens ledare, övergick 1930 till republikanerna. Efter monarkiens fall april 1931 var Z. till okt. s. å. chef för den provisoriska regeringen o. valdes i dec. till spanska republikens förste president. Måste april 1936 avgå o. lämnade Spanien men fick 1945 tillstånd att återvända.

Zamoéö [samm'åsj?J], stad i mell. Polen vojevodsk. Lublin. 21,000 inv. (1946). Förut rysk fästning. 1595 —1774 universitet. Trä varuindustri.

Zander, Gustaf (1835—1920), läkare, skapare av den mediko-mekaniska gymnastiken grundade 1865 ett institut för mekanisk sjukgymnastik i Sthlm, vilket vunnit efterföljd i alla länder (Zanderinstitut).

Zando'nai, Riccardo (1883—1944), ital tonsättare. Komponerade bl. a. operor, ss *Francesca da Rimini* (1914; uppf. i Sthlm 1937) samt *Kavaljererna på Ekeby* (1925; uppf. Sthlm 1928).

Zandvoort [santfå'rt], badort i n. Nederländerna, prov. Nord-Holland, v. om Haarlem 9,200 inv. (1937).

Zangwill [sa?ng'°ill], Israel (1864—1926) eng. författare av judisk börd, en av ledarna för sionismen, skildrar i sina romaner med realistisk kraft o. varm humor livet i Londons rysk-polska judekvarter *(Children of the ghetto,* 1892; Ghettons barn, 1908).

Zannichell'ia, örtsläkte (fam. *Potatnogetonaceae).* Spensliga, nedsänkta vattenväxter med oftast trådsmala, gruppvis sittande blad. Blommor mycket små, enkönade, i bladvecken. *Z. palusfris,* hårsärv, i sött o. bräckt vatten över hela världen.

Zante, ital. namnet på Zakyntos.

Zantedesch'ia, örtsläkte (fam. *Araceae),* 10 arter (s. Afrika). Blad långskaftade, spjutlika, blommor enkönade, kolv kort, omgiven av ett trattlikt vidgat hölster. *Z. aethio'pica,* kalla, med stort, kritvitt hölster, vanlig krukväxt. Jfr Calla.

Zapol'ska [sa-], Gabryela (1860—1921), polsk författarinna. Till en början realist under Zolas inflytande skrev Z. senare friska o. optimistiska noveller o. skådespel med moralisk tendens.

Såpolya [sa'paja], ung. adelsätt, till vilken bl. a. hörde Johan Z. (1487—i54°)> furste över Siebenbiirgen fr. 1511 o. konung i Ungern 1526—38 (i landets ö. del o. under turk. överhöghet).

Zaponlack [-på'n-], celluloid, löst i aceton el. amylacetat. Användes som skyddande överdrag på metaller.

Zara [tsa'ra] (kroat. *Zadar).* 1. Jugosl. provins i Dalmatien. no kvkm, 22,000 inv. (1936). — 2. Huvudort i Z. 1 (omdöpt till Titograd). 20,000 inv. (1936). Bl. äldre byggnader San Donato, en bysantinsk kupolkyrka fr. 900-t., nu museum, o. domkyrkan, påbörjad på 800-t. men huvndsakl. uppf. under 1100- o. 1200-t., i lombardisk-romansk stil. Z. tillhörde Italien 1920—45-

Zaragoza [baragåb'a] cl. Saragossa. 1. Provins i n.ö. Spanien, Aragonien, kring Ebro. 17,116 kvkm, 630,000 inv. (1946). Vin- o. olivodling, får- o. silkesmaskavel. — 2. Huvudstad i Z. 1, det forua konungariket

Aragonieus huvudstad, vid Ebro. 284,000 inv. (1946). Z., delvis omgivet av medeltida murar, är rikt på märkl. byggnadsverk, av vilka dock flera fått förfalla. Catedral de la Seo från i30o-t., Catedral de la Virgen från 1600-t., den senare i senrenässans (uppf. av Fr. Herrera) med berömd madonnabild. Stadsmur, delv. från morisk tid. Univ., grundlagt 1474. Textil-, maskin- o. kem. industri. — Z. är grundlagt av kelter o. blev rom. koloni 27 f.Kr. HuvudStad i ett moriskt rike 715—1017, varunder det nådde sin högsta blomstring i Aragonien från n 18 till konungariket Spaniens bildande. Staden belägrades av fransm. 1808—09 o. intogs efter fruktansvärda gatustrider.

Zarathust'ra el. Zoroaster, mazdaismens grundläggare, uppträdde som profet i n.v. och ö. Iran trol. på 1000—900-t. f.Kr. under skydd av en medisk el. baktrisk furste, Vlåtaspa. Hans läror återgå i *Avesta,* parsismens heliga skrift.

Zarlino, Giuseppe (1517—9°). ital. musikteoretiker, grundläggare av den moderna harmonilära. Utgav de tre värdefulla skrifterna *Jstituzioni hartnoniche* (1558), *Dimostra-Hioni hartnoniche* (1571) o. *Sopplimenti musicali* (1588).

Zawiercie [savjärr'tje], stad i s.v. Polen, vojevodsk. Katowice. 21,872 inv. {1946). Textil-, maskin- o. glasindustri. I närh. kol- o. järngruvor.

Zdzieehowski [sdjähåffski], Marjan (1861 '—1938), polsk litteraturhistoriker, prof. i Kraköw o. senare i Wilno. Stora monografier Över Byron, Chateaubriand, Napoleon III. Äv. djuplodande essäer om Rysslands psykologi.

Ze'a, majssläktet (fam. *Gramineae).* Enda art *Z. mays,* trol. från Mexico, anses vara en i odling tagen, missbildad form av ett närStående, i Mexico o. Guatemala växande gräs, *Eucklae'na mexica'na.*

Zeaxanti'n, en karotinoid i majs.

Zédé [sede']. Gustave (1825—91), fransk ingenjör, konstruerade 1888 den första ubåten.

Zeebrögge [se'bryggej, hamn i n.v. Belgien, prov. Väst-Flandern, utnämn till Briigge (kanalförbindelse). Färjtrafik med Harwich (England). — Under Första världskr. av tyskarna anyänt såsom operationsbas för jagare o. ubåtar; $^{20}/_{5}$ 1918 sammandrabbade utanför Z. eng. o. tyska jagare.

Zeeland [se'lant], provins i s.v. Nederländerna. 2,695 kvkm, 259,000 inv. (1947). Består huvudsakl. av öar, delvis under havets nivå, skyddade av vallar. Bördig jordmån. Huvudstad: Middelburg. Z. bjöd motstånd mot tyskarna ända till $^{18}/_{5}$ 194°. då övriga delar av Nederländerna redan givit upp. Svårt härjat av översvämningar vid_tyskarnas reträtt no v. 1944.

van Zeeland, Paul, f. 1893, belg. politiker (kristligt-sociala partiet) o. finansman, prof. i Louvain, vicepresident i Nationalbanken, mars 1935—maj 1936 konseljpresident o. utrikesmin. i en nationell samlingsregering. Z., som i hög grad åtnjöt kon. Leopolds förtroende, spelade en framträdande roll i de följande årens europ. politik, särsk. på det finansiella området.

Zeeman [se'-], Pieter (1865—1943). boll. fysiker, 1900 prof. i Amsterdam. Z. utförde betydelsefulla optiska undersökningar o. upptäckte, att en ljuskällas spektrallinjer uppdela sig i flera, om den placeras i ett kraftigt magnetfält (Zeeman-effekt). Erhöll tills. m. H. A. Lorentz nobelpriset i fysik 1902.

Ze'fyr [se'-], grek. *Ze'fyros,* västanvinden, i grek. mytologi son till Astraios o. Eos. Alstrade med harpyan Podarge Akillevs' snabba hästar. Z:s bröder voro Boreas (nordanvinden), Notos (sunnanv.) o. Evros (östanv.).

ZegadJowicz [segadlå'vitij], Emil (1881—1941), polsk skald o. romanförfattare i katolsk anda. Ballader i folkvisestil, *Dziewanny* (1927; Kungsljus), o. symboliska dramer ur folklivet.

Zei'n, ett äggviteämne i majs (släktet *Zea).*

1. von Zeipel, Carl (i793—1849), bruksägare, romanförfattare. Bl. arb. *Carl IX, Rabenius och häxeriprocessen* (1845), *Vasaättlingarna i Rom* (1846), *Seton* (1847), en skildring från Gustav III:s tid.

2. von Zeipel, Hugo, f. $^{8}/_{g}$ 1873, astronom, prof. i Uppsala 1919—38. Har utg. arb. rörande astrofysik, stellarastronomi m. m.

Zeiss, världsbekant företag med fabriker i Jena (1947 nedmonterade av ryssarna) för tillv. av optiska instrument, ss. mikroskop, kikare, glasögon, fotografiska objektiv, astronomiska o. geodetiska instrument m. m. Äv. glasverket Schott und Genossen tillhörde Zeiss. Grundades 1846 av universitetsmekanikern Carl Zeiss (1816—88) o. utvecklades under hans o. E. Abbes ledning. — Zeiss Svenska AB., Sthlm. Gr. 1936.

Zeiss-kikare, dets. som prismakikare.

Zeitblom [tsajfblåmm], Bartolomeus, omkr. 1450—1518, tysk målare, huvudsakl. verksam i Ulm, där han bildade skola.

Zeitz [tsajts], stad i delstaten Sachsen-Anhalt, mell. Tyskland (prov. Sachsen, Preussen), s.v. om Leipzig. 37,000 inv. (1939)- Industri. Brunkolgruvor.

Zeligowski [sjeligåffski], Lucjan (1865—i947)i polsk militär o. politiker, ledde okt. 1920 den militärkupp, varigenom Vilna besattes, krigsminister 1925—26.

Zell el. Zell am See, stad i n.v. Österrike, vid Zeller See (5 kvkm). Omkr. 3,000 inv. Sport- o. kurort.

Zeller, Eduard (1814—1908), tysk filosof; prof. i teologi i Bern 1847, i filosofi i Heidelberg 1862 o. Berlin 1872. Z:s arb.: *Die Philosophie der Griechen* (1844—52; 5:e uppl., i 6 bd, 1879—1909), blev grundläggande för uppfattningen om antik filosofi.

Zellman, Tollie, f. $^{S1}/_{s}$,1887, skådespelerska. Från 1907 anställd vid olika teatersällskap o. teatrar har hon med sin personliga replikkonst gjort stor lycka i lustspelsroller. Äv. filmroller.

Zellstof f el. c e 11 s t o f f, av pappermassa berett förbandsmaterial.

Zeloso [-å'så], it., musikterm: ivrigt.

Zeloter (av grek.), ivrare, nitälskare, riktning inom den judiska fariseismen, som strängt höll på »lagens» yttre efterlevnad; igångsatte år 66 ett uppror mot romarna (»judiska kriget»), som slutade med Jerusalems förstöring år 70.

Zend-aves'ta, förr vanlig, mindre riktig form för Avesta. Jfr Avestiska.

Ze'tiit (sp. *cenit,* uppkommet genom felläsning av arab. *semt,* huvud), punkt på himmelsgloben lodrätt över åskådaren. Motsats: n a'd i r.

Zeno el. Zenon {426—491), *östrom. kejsare* 474, förmådde östgoterna att lämna Balkanhalvön för att i Z:s namn taga Italien 1 besittning.

Zeno [tse'nå], gammal förnäm släkt i Venedig, vartill bl. a. hörde den framstående dogen Renier Z., d. 1268, under vilken Venedigs välde förstorades genom framgångsrika krig mot Bysans. — Till samma släkt skola enligt senare uppgifter hört bröderna Nicolö o. Antonio Z., vilkas märkliga upptäcktsresor i n. Atlanten vid slutet av 1300-t. skildras i ett 1558 i Venedig utgivet arbete *(Bröderna Zenos resor).* Äktheten av berättelsen ansågs länge fastslagen o. först i vår tid har arbetet visats vara en förfalskning.

Zeno'bia, Septimia, *drottning i Palmyra*

(se d. o.), lärjunge till filosofen Longinus, gemål till Odenatus, efter vars död år 266 Z. regerade för sin omyndige son Vaballatus. Då det palmyrenska väldet, som slutl. sträckte sig från Egypten till ö. Mindre Asien, hotade spränga Romerska riket, ingrep kejsar Aurelianus o. besegrade Z. år 272. Z. fördes 274 i kejsarens triumftåg i Rom, varefter hon internerades i Tibur (Tivoli).

Zenodotos, omkr. 325—260 f.Kr., grek. lärd från Efesos, förste föreståndaren för det berömda biblioteket i Alexandria. Utgav den första kritiska Homerosupplagan.

Zenon från E1ea (omkr. 490—430 f.Kr.), grek. filosof av eleatiska skolan; känd genom sina bevis mot rörelsen, bland vilka »Akillevs o. sköldpaddan» torde vara mest bekant.

Zenon från Kition (omkr. 336—264 f.Kr.), grek. filosof; stoiska skolans grundläggare.

Zenta [sänn'ta], stad i n. Jugoslavien. Slavonien, vid Theiss. 32,000 inv. Spannmålshandel. — Prins Eugen av Savojcn vann där en stor seger över turkarna 1697.

Zeolit, en grupp färglösa mineral av växlande sammansättning, utgöras av vattenhaltiga silikat av kalcium, aluminium, kalium o. natrium. Undergå lätt jonutbyte.

[10] von Zeppeli n Ltse-], Ferdinand (1838—7), greve, tysk kavallerioffícer, deltog i Amerik. inbördeskriget r863, kriget mot Österrike r866 o. Fransk-tyska kriget 1870—71; uppfann 1900 det styrbara, stela luftskeppet (zeppelinare). **Jfr** Luftskepp.

Zerbst, stad i delstaten Sachsen-Auhalt, mcll. Tyskland (Anhalt). 23,000 inv. (1943). Slott (r7oo-t.), franciskanerkloster (1200-t.). Bryggeri- o. annan industri.

Zermatt', by i s. Schweiz, kant. Wallis. Belägen i en av Alpernas mest storslagna dalar (Nikolai- el. Matterdalen) mellan väldiga bergmassiv har Z. mycket livlig turisttrafik.

Zernatt'0, Guido, f. rgo3, österrik, politiker o. författare. Maj 1936 utsågs han av Schuschnigg till statssekr. för inrikesärenden o. blev samtidigt Fosterländska frontens generalsekr. Febr. 1938 blev Z. inrikesminister. Han lämnade Österrike n mars 1938 vid Schuschniggs avgång. Z. har skildrat Österrikes undergång i »Sanningen om Österrike» (1938).

Zerom'ski [sje-], Stefan, författarnamn Maurycy Zych, Józef Katerla (1864—1925), polsk författare, en av Polens främsta, kallad »smärtans o. lidandets diktare». Mest kända av *i:s* romaner äro *Ludzie bezdomni* (2 bd, 1900; Hemlösa människor), *Popioly* (3 bd, 1904; Eld o. aska, 1923), *Przedwioénie* (1925; Vårbrytning) o. trilogien *Walka z szatanem* (1916—19; Kampen med Satan). Av. skådespel.

Zetkin, Klara, f. Eissner (1857—1933)i tysk kommunist, samarbetade med Rosa Luxemburg i Spartakusrörelsen, i riksdagen från 1920, dess ålderspresident r932.

1. **Zetterstedt,** Johan Vilhelm (1785—1874), entomolog o. botanist, professor i botanik 1839. Z. utgav naturalhistoriska reseberättelser från lappmarkerna, arb. över Sveriges tvåvingar, rätvingar m. m.

2. Zetterstedt, Johan Emanuel (1828—80), brorson till J. V. Z., botanist, lektor i naturalhistoria o. kemi i Jönköping. Utgav talrika avh. av växtgeografiskt innehåll samt om mossor.

Zetterstéen, Karl Wilhelm, f. "/8 1866, språkforskare, prof. i semitiska språk i Uppsala 1904—31, har bl. a. översatt *Koranen* (1917). Medred. av tidskr. *Le monde oriental* sed. 1906 (red. 1922—28) o. medarb. i *Norstedts Världshist.* (del V).

r. Zetterström, Hans {1877—1946), författare (Il asse Z.), 1901 red. för Söndagsnisse o. 1924—43 för Söudagsnisse-Strix; utgav Grönköpings Veckoblad 1916—43, medarb. i Sv. Dagbl. från T931. Populär humorist *(Gräshoppan,* 1903, *En skön samling,* 1906, *Anna C lära och hennes bröder,* 1917, *25 dr med svenska folket,* 1931, *Tänkt och misstänkt,* 1934, *Ett tjusigt panoptikon,* 1937, m. fl.). Från 1912 utgav han den humoristiska årskrönikan *Lutfisken.* Från början höll sig Z. till en farsartad situationskomik av amerik. kynne men med svensk lokalfärg; hans mycket äkta o. i grunden allvarliga humor fördjupades sedan alltmer till en världsklok o. överseende livsvisdom. Särskilt förstod han att turnera en anekdot o. med replikens hjälp karakterisera människor. Han var också en utmärkt skildrare av sekelskiftets Stockholm. (Se bild.)

2. Zetterström, Erik, f. "/g 1904, son till H. Z., författare (sign. Kar de Mumma). Kåserier (i Sv. Dagbl.) o. revyer. Uppslagsrik o. kvick har han sin styrka i förmågan att påpassligt utveckla sina komiska idéer i en stil av okynnig behagfullhet. (Se bild.)

Zettervall, Helgo (1831—i9°7), arkitekt. Z. utförde ett stort antal kyrkorestaureringar, bl. a. domkyrkorna i Lund, Uppsala o. Skara, varvid han för att uppnå »stilrenhet» ofta förgrep sig på betydande konstnärliga värden o. stundom med olycklig verkan använde oäkta material (cement). Bl. hans egna arb. märkes *Lunds universitet* (1877—82).

Zevs, i grek. myt. den högste guden, son av Kronos o. Rea, född på Kreta, där han uppfostrades av nymfer (jfr Amalteia). Z. nedstörtade sin fader o. de övriga titanerna i Tartaros o. tog sin bostad i Olympen. Z:s gemål var Hera, vars svartsjuka han väckte genom otaliga kärleksförbindelser (lo, Evrope, Leda, Danae, Antiope m. fl.), varigenom han blev fader till ett stort antal heroer. Z. bar åskviggen i sin hand, beskyddade den borgerliga friheten o. rättsväsendet. Han dyrkades i äldsta tid på höga bergstoppar, där regnmoln skockade sig (Ida, Olympos). Berömda tempel åt Z. funnos bl. a. i Olympia, Dodona o. Aten. Han avbildades ofta i konsten; mest berömd var Feidias' guld-elfenbensstaty i Olympia, num. förlorad.

Zev'xis, grek. målare, från Heraklea i s. Italien, verksam under 300-t:s förra del f.Kr. Högt uppskattad för sitt illusionistiska måleri, som är känt endast i litteraturen.

Zgierz [sgjäsj], stad i mell. Polen, vojev. Lodi. 21.690 inv. (1946). Stor bomullsindustri.

Zibeton [-å'n], luktämne hos skunkdjur. Jfr Polymetylener.

Zickerman, Lili i, f. M/8 1858, baubrytare

för hemslöjdsrörelsen i Sverige, initiativtagare till Föreningen för svensk hemslöjd (1899). Har gjort upp inventarium över äldre folkliga textilier i Sverige. Hennes anteckn. o. avbildningar äro dep. i Nord. mus. Utg. *Sveriges folkliga lextilkonst.* I. *Rölakan* (1937).

Ziegfeld [siggTild], Florenz (1869—1932), amerik. teaterman, känd för sina utstyrselrevyer, »Follies», med praktfulla baletter o. parader av iZiegfeld girls».

Zielinski [djelinj'ski], Tadeusz (1859—1939), polsk klassisk kulturhistoriker, prof. i klassisk filologi i Petersburg 1884, i Warszawa 1922, led. av Polska akad. 1933- Z. skrev företrädesvis på ryska o. tyska, sed. 1917 på polska. Huvudverk: *éwial antyczny a my* (1901, polsk övers. 1922, sammanfagt 17 övers., bl. a. svensk: Antiken och vi, 1925), *Religje éwiata antycznego* (sed. 1922 5 bd; Den antika världens religioner), *Historia kultury antycznej* (1922—24; Den antika kulturens historia) o. *Swiat antyczny* (1930—35; Antikens värld).

von Zieten [tsi'-], Hans Joachim (1699—1786), preuss. kavallerigeneral under Sjuåriga kriget (1757—63), berömd för sina dödsföraktande anfall. (Se bild.)

Zige'nare (av oviss härledning), ett från n.v. Indien stammande folk, som fört kringirrande liv i Europa o. andra världsdelar sedan medeltidens första hälft. I Sverige inkommo de 1512. Deras gamla sv. namn är »tattare», men de nutida tattarna utgöra vanl. en blandras av zigenare o. den bofasta befolkningen. Zigenarna utmärka sig genom en utpräglad musikalisk begåvning, o. zigenarmusiken spelar av ålder en stor roll i Rumänien, Ungern m. fl. länder. Zigenarspråket, jfr Romani.

Zigg'urat (**z**ikk'**u**rat), »himmelsberg», babyloniskt tempeltorn, liknande en trapp-pyramid, vars terrasser stundom ersatts av en ramp, som 1 spiral löper från marken till toppen; på denna fanns en helgedom. En välbevarad, storslagen ziggurat, helgad åt månguden, har utgrävts i Ur (jfr d. o.).

Zilliac'us, Emil, f. 1878, finl. författare, romanist o. klassisk filolog, doc. i Helsingfors 1909, e.o. professor 1943—45, red. för Nya Argus 1911—33. Z. har främst ägnat sig åt att genom essäistik o. översättningar ge ökad kännedom om den antika, särsk. den klassiskt grekiska kulturen. Hans essäsamlingar utmärkas av en förfinad form o. lyhörd känsla för den hellenska diktens väsen. Hans främsta verk är översättningen av Aiskylos' dramer (1929—34). Z:s egen lyrik är präglad av hans antikstudier o. av fransk parnassienpoesi. Den ger uttryck åt heroisk manlighet o. ödmjuk tacksamhet för livets goda. Diktsaml., bl. a. *Offereld* (1915), *Templet* (1931), *Minnesaltaret* (1936), *Finlands festspel* (1940), *Silverhöst* (1943). Essäsaml., bl. a. *Pilgrimsfärder i Hellas* (1923), *Grekisk lyrik* (191X, 1928), *Lans och lyra* (1933), *Tempe och Thermopyle* (1937), *Choros* (1939), *Italienare* (1930), *Karelare* (1934), *Grekisk lyrik* (1945). Z. erhöll 1930 Sv. akademiens stora guldmedalj, fick 1940 prof:s namn o. blev 1941 fil. bed.dr i Göteborg.

Zimbabwe, ruinstad av okänt ursprung i Mashonaland, Syd-Rhodesia, i ett num. övergivet gulddistrikt.

Zimmermann, Robert Artbur (1824—98), österrik, filosof, prof. i Wien 1861—95. Huvudarb. *Aesthetik* (2 bd, 1858—65).

Zimm/erwald [-valt], by i n.v, Schweiz, strax s. om Bern, i vilken 5—8 sept. 1915 radikala socialister o. kommunister höllo en konferens o. upprättade den s. k. Zimmerwaldinternationalen. Ur denna framgingo dels den Tredje (kommunist.) internationalen (upplöst 1943), dels 1921 den kortlivade vänstersocialist. Wieninternationalen (»2½» internationalen»). Jfr Internationalen.

Zin'giber, örtsläkte (fam. *Zingiberaceae),* 55 enhjärtbladiga arter, viktigast *Z. officina'le,* gom lämnar ingefära.

Zink, en 2-värd, blåaktig, starkt glänsande metall, som dock i luften överdrages med ett tunt skyddande oxidskikt. Kem. tecken *Zn,* atomvikt 65.38 (5 stabila isotoper), atomn:r 30, spec. vikt 7.14, smältp. 419°, kokp. 906°, antändes vid c:a 500° o. brinner med blekgrön låga. Zink förekommer som sulfid i zinkblände, ZnS, o. som karbonat i galmeja, $ZnCO_3$ (jfr Kiselgalmeja). Metallen framställes vanl. genom malmens röstning o. reduktion med kol. På grund av stor motståndskraft mot luftens inflytande användes zink som överdrag på järn (galvaniserat järn), till beklädnad av diskbord, till diskbaljor, badkar, takplåt. Vidare användes den till negativa elektroder i elektriska element o. i en del legeringar, ss. mässing, nysilver o. nickelin. Utom av syror angripes zink äv. av baser, t. ex. av kalk o. cementbruk; äv. gips angriper zink, särskilt om den är 1 kontakt med andra metaller. — Zinkoxid, ZnO, zinkvi11, ett vitt pulver, användes till målarfärg o. i vissa s. k. zinkcement för tandläkarbruk. — Zinkklorid, $ZnCl_2$, en vit, lätt sönderflytande massa, användes vid lödning. — Zinksulfat, zinkvitriol, $ZnSO_4 + 7H_2O$, vita kristaller, användes vid tygtryck, till träimpregnering o. vid framställning av andra zinkföreningar. — Zinksulfid ingår i litopon o. sidotblände. — Zinkkromat användes som pigment i målarfärger (zinkgult, zinkgrönt m. m.).

Zinkgrönt, färgpigment, en blandning av zinkgult o. berlinerblått. Jfr Permanentgrönt.

Zinkgult, zinkkromat. Jfr Zink.

Zinkliniment', tjockflytande, vit vätska, innehållande zinkoxid, salicylsyra, ullfett, olivolja o. kalkvatten. Brukas vid diverse hudåkommor till följd av sin bl. a. kylande verkan.

Zinkografi' (av grek. *gra'fein,* rista), sammanfattande benämning på reproduktionsmetoder, vid vilka tryckplåten el. klichén är av zink, såsom zinketsning, fototypi m. fl.

Zinksalva består av 1 del zinkoxid, 2 delar ullfett o. 7 delar vaselin. Milt verkande salva, som har användning i hudläkekonsten.

Zinkvitt el. zinkoxid, vitt färgpigment, ej giftigt.

Zinn'ia, örtsläkte (fam. *Compositae),* 12 arter (Nordamerika). Blad motsatta el. kransställda, holk äggrund el. cylindrisk på ett klubblikt vidgat skaft. Frukt med 1—3 borst, blomfäste fjälligt. *Z. elegans,* med de mest skiftande färger, omtyckt trädgårdsväxt. (Se färgplansch.)

Zinzendorf [tsinn'tsen-], Nikolaus Ludwig, greve von Z. und Pottendorf (1700—6o), tysk godsägare, herrnhutismens stiftare. Landsförvisad på grund av »konventiklar o. falsk lära» 1736—47 företog Z. vidsträckta missionsresor i Europa o. Amerika. Skrev andliea sånger. Jfr Herrnhutare.

Zirkon [å'n]. 1. Dets. som zirkonium. — 2. Mineral av zirkoniumsilikat, $ZrSi0_4$, tetragonala kristaller med stor hårdhet (7.5) o. ofta vacker glans. Förekommer från genomskinligt färglös till klart grå o. grön med varieteter också i

rött o. gult. När dessa färgvarianter upphettas, förändras stenen till klart blå, en färg, soni den ej har i naturligt tillstånd. (Se färgplansch.)

Zirko'nium el. z i r k o n, 4-värt metalliskt grundämne, kem. tecken *Zr,* atomvikt 91.2a (5 stabila isotoper), atomn:r 40, spec. vikt 6.5, smältp. 1,857°. Förekommer som mineralen z i r k o n (se d. o.) o. z i r k o n j o r d, ZrO_2, o. åtföljes alltid av den närbesläktade metallen hafnium. — Z i r k o n i u m d i o x i d, ZrO_s, erhålles genom rening av zirkonjord o. har på grund av hög smältp. (nära 3,000°) stor användning som eldfast material, vanl. i blandning med magnesiumoxid. Användes vidare i stället för tennoxid vid framställning av vit emalj.

Zita, f. 1892, *kejsarinna av Österrike o. drottning av Ungern* 1916—18. Född prinsessa av Bourbon-Parma förmäldes Z. 1911 med dåv. ärkehertig Karl o. utövade under hans regering stort inflytande. Understödde sin makes båda restaurationsförsök 1921 o. medföljde honom i landsflykten till Madeira. Hon har därefter energiskt verkat för sin äldste son Ottos (jfr d. o.) tronanspråk. F. n. (1948) bosatt i För. Stat.

Zitt'au [ts-], stad i delstaten Sachsen, mell. Tyskland. 39,000 inv. (1939). Betyd, textil-, maskin- o. annan industri.

Zittra, dets. som cittra.

Ziza'nia, grässläkte, närstående rissläktet. Enda art *Z. aqua'tica,* vattenris (Nordamerika, n.ö. Asien), växer på sumpmarker el. i vatten. Blommor enkönade, de hanliga med 6 ståndare samlade nedtill o. de honliga upptill **i** samma vippa. De 2 cm långa, stavformade frukterna insamlas o. ätas av indianerna.

Zizka [sjisyka], J o h a n n e s (1370-t.—1424), böhmisk krigare, husiternas överbefälhavare i striderna mot konung Sigismund, vars härar han besegrade i flera drabbningar 1420—22; intog Prag 1424 men bortrycktes s. å. av pesten. Fruktad för sin vildhet.

Zi'zyphus [-fus], växtsläkte (fam. *Rhamnaceae),* 40 arter buskar o. träd i tropiska o. subtropiska trakter. Blad strödda med tornar vid basen; stenfrukt. *Z. vulga'ris,* judetörne (Medelhavsområdet), planteras i s. Europa. *Z. lo'tus* (Nordafrika), »lotusträdet», har ätliga frukter.

Z-järn, standardiserat profiljärn, vars tvärsnitt har formen av ett rätvinkligt Z.

Zlin, stad i ö. Mäliren, Tjeckoslovakien. 42,000 inv. (T945). Skofabrikation (Bataverken).

ZJoty [slå'ti], polskt mynt (gulden) = 100 groszy.

Zn, kem. tecken för en atom zink.

Znojmo [snåj'må], ty. Z r a i m, stad i s. Mähren, Tjeckoslovakien. 21,000 inv. Flera märkliga medeltidsbyggnader. I.ergodsindustri. Vin- o. fruktodling.

Zodiaka'lljus, svagt ljusskimmer, som omger solen o. sträcker sig i zodiakens riktning bortåt 90° från solen. Synes tydligast i ekvatorialtrakterna strax före soluppgången el. efter solnedgången. Beror sannolikt på att solljuset reflekteras mot en utanför jorden befintlig svärm av små, fasta partiklar.

Zodia'ken (lat. *zodi'acus,* grek. *zodiako's,* av *zo'dion,* litet djur, o. *kyk'los,* krets), dets. som djurkretsen.

Zoö (omkr. 980—1050), *östrom. kejsarinna,* utropade efter sin make Romanos III:s död 1034 sin älskare Mikael IV till kejsare.

Zoéga, G e o r g (1755—1809), dansk fornforskare av ital. släkt, från r782 bosatt i Rom. Världsberömd genom sitt arbete om obeliskerna (1797)» vari han gav första uppslaget till en tydning av hieroglyferna.

Zogu I, f. 1895, *konung av Albanien* 1938—39. Började sin bana som konservativ politiker, blev 1922 ministerpresident. Störtades juni 1924 men återtog makten genom en motrevolution dec. s. å. o. valdes jan. 1925 till president på 7 år. Z:s utrikespolitik gick ut på samarbete med Italien (fördrag 1926 o. 1927). Sept. 1928 utropad till konung. Då Italien 1939 ockuperade Albanien, flydde Z. till England. Jfr Albanien.

Zola [såla'], É m i l e (1840—1902), fransK författare, den naturalistiska riktningens mest utpräglade representant. Z., som på litteraturen tillämpade ett naturvetenskapl. betraktelsesätt, sökte i sina på minutiösa miljöstudier baserade romaner giva objektiva skildringar ur verkligheten. Hans styrka låg främst i framställn. av masscener. Bl. Z:s arb. märkes främst romanserien *Les Rougon-Macquart* (1871—93; 20 bd, bl. a. *Le ventre de Paris,* 1873; Hallarna, 1910; *L'assommoir, 1877;* Fällan, 1879, senast 1919; *Au bonheur des dames,* 1883; Damernas paradis, s.å., senast 1918; *Germinal,* 1885; Vårbrodd, s.å., Den stora strejken, 1913; *Le réve,* 1888; Drömmen, 1929; o. *La bete humaine,* 1890; Människans lägre jag, 1918). I Dreyfusprocessen uppträdde Z. oförskräckt till den anklagades försvar *(J'accuse,* se d. o.).

Zölkiewski [sjolkjäffski], S t a n i s l a w (1547—1620), polsk fältherre, besegrade ryska styrkor vid Klusjino 1610, intog Moskva, tog tsaren Vasilij Sjujskij till fånga o. genomdrev, att Vladislav, Sigismund III:s son, blev vald till rysk tsar. Stupade i slaget mot turkarna vid Cecora.

Zoll, K i l i a n C h r i s t o f f e r (1818—60), målare av Dilsseldorfskolan; huvudsakl. folklivsskildringar från Skåne o. Dalarna. Äv. porträtt.

Zombor, dets. som Sombor.

Zon (av grek.), urspr. bälte; avgränsat område. — *Mat.* Del av en sfärs yta, begränsad av två parallella cirklar. — *Geol.* Lägsta undcravd. inom en geolog, lagerserie. — *Krist.* Ytor i en kristall, vilka bilda parallella kanter med varandra. — Jfr Zontariff.

Zona'ras, omkr. 1150, bysantinsk ämbetsman, senare munk o. historiker, förf. till en världshistoria intill år n 18, med viktiga utdrag ur Dio Cassius.

Zontariff' (av *zon),* tariffsystem vid järnvägar, post- o. telegrafväsendet m. fl., enl. vilken avgifterna äro lika från en ort till flera andra, vilka senare ligga inom en o. samma avståndsrayon el. zon, ehuru på olika avstånd från den förra.

Zontid, den för ett visst område (tidszon) fastställda normaltiden. Jfr Tidszon.

Zoologi' (av grek. *zo'on,* djur, o. *lo'gos,* lära), läran om djuren.

Zoolo'giska stationer, oftast vid havet inrättade anstalter för biologisk forskning. Förekomma num. i de flesta länder. Störst är stationen i Neapel. I Sverige: Kristineberg vid Gullmarsfjorden, sorterande under Vetenskapsakademien, Klubban, ävenledes belägen vid Gullmaren, tillhörande Uppsala univ., o. laboratoriet i Aneboda, Småland, sorterande under Södra Sveriges Fiskeriförening.

Zoologiska trädgårdar, parkartade anläggningar, tillgängliga för allmänheten, i vilka levande djur hållas. I Sverige Skansen i Sthlm samt Furuvik. Större dylika trädgårdar finnas i Paris, London, New York, Antwerpen, Rotterdam, Köpenhamn m. fl. städer.

Zo'on politikon', grek., »stadsvarelset, Aristoteles' definition på människan såsom ett väsen, som har sitt rätta element i den hellenska stadsstaten *{po'lis).*

Zoospor (av grek. *so'on,* djur, o. *spora',* säd), dets. som svärmspor.

Zootomi' (av grek. *zo'on,* djur, o. *tome',* snitt), djuranatomi. — Adj.; z o o t o'm i s k.

Zopp'o, it., musikterm: haltande.

Zoppot [tsåpp'åt], po. S o p o t y, stad i vojcvodskapet Gdarisk, vid Danziger Bucht. 27,000 inv. (1946). Badort. 1939—mars 1945 ockuperat av tyskarna, intogs då av ryssarna. Kasinot o. de stora hotellen förstörda.

Zorn, A n d e r s (1860—1920), konstnär från Dalarna, en av huvudrepr. för sin tids sv. naturalistiskt inriktade måleri. Med en utomordentlig formkänsla o. en redan från början förbluffande teknik återgav han i akvarell o. olja med känsligt genomfört ljusstudium folklivsbilder (huvudsakl. från Dalarna, såsom *Midsommardans i Mora,* 1897, Nat.mus.), naketbilder *{Frileuse,* 1894, prins Eugens saml., se bild), porträtt *(Coquelin cadet,* 1888, Th. Laurins saml., se bild. *Mr J. Deering,* Chicago) o. flera självporträtt. — Z. var äv. en av sin tids främsta etsare o. en talangfull bildhuggare *{Gustav Vasa,* bronsstaty rest i Mora 1903). Han är rikt repr. i Mora, särsk. i Zornmuseet. Intresserad för gamla folkseder anordnade han i Dalarna spelmanstävlingar o. grundade Mora folkhögskola. Han donerade bl. a. äv. en professur vid Sthlms högsk. för nordisk o. jämförande konsthistoria samt ett hus, inrymmande bl. a. Bellmans källaren Freden, till Sv. akad. Monogr. av G. Boéthius (1949). — Z:s hustru E m m a Z., f. L a m m (1860—1942), nedlade ett betyd, kulturellt arbete i vårdandet av Z:s arv *[7,* o r n m u s e e t i Mora 1937) o. bidrog till dalaslöjdens utveckling. Makarnas kvarlåtenskap har tillfallit staten. Jfr Mora.

Zoroa'ster, annan form för Zarathustra.

Zo'simos, grek. historiker, omkr. 500 e.Kr., förf. till en mot kristendomen hätsk historia över den rom. kejsartiden till år 410, vari särsk. Julianus Apostata förhärligas.

Zo'simus, *påve* 417—18 e.Kr., tvingades i striden om pelagianlsmen att uppge sin mot denna sekt gynnsamma inställning.

Zoste'ra, örtsläkte (fam. *Potamogetonaceae),* 6 arter enhjärtbladiga, helt nedsänkta vattenväxter (vid havskuster). *Z. mari'na,* bandtång, har långa, jämnbreda, gräslika blad o. hyllelösa blommor av 1 ståndare o. 1 pistill i ett ax, inneslutet i en plattad slida. Från västkusten upp till Södermanland.

Zr, kem. tecken för en atom zirkonium.

Zsigmondy [sjtigg'måndi], R i c h a r d (1865—1920). österrik, kemist, lQOQ prof. i Göttingen. Z. utförde viktiga undersökningar inom kolloidkemien o. konstruerade tills, med Siedentopf det s. k. ultramikroskopet. Erhöll 1926 föreg. års nobelpris i kemi.

Zua'ver, urspr. en kabylstam i Algeriet; sedermera benämning på ur denna rekryterade franska infanteribataljoner, de första 1830.

Zubov [so'-], P l a t o n A l e k s a n d r o v i t j (r767—1822), furste, rysk militär, Katarina II:s siste älskare; deltog 1801 i mordet på kejsar Paul.

Zug [tsoch]. 1. Kanton i Schweiz, omkr. Zugsjön s. om Ziirichsjön. 240 kvkm, 37,000 inv. (1941). Bördig högslätt i n.v. Skogrik. Huvudnäring: boskapsskötsel. Åkerbruk (havre, potatis, grönsaker). — 2. Huvudstad i Z. 1, vid Zugsjön. 12,000 inv. (1941). Ålderdomlig prägel. Bomulls- o. annan industri.

Zuger-See [tso'ger-se], sjö i mell. Schweiz, på Alpernas n. sida nedanför Rigi. 416 m ö. h. 38 kvkm.

Zugspitze [tso'chs]pitse] el. W e i s s k u g e 1, berg i n. Alperna på sydgränsen av Bayern, högsta toppen (2,963 ra ö. h.) i Tyskland. Meteorol. observatorium.

Zuhr, H u g o, f. 26/a 1895. målare, huvudsakl. landskap med motiv från Grekland o. Norrland.

Zuiderzee [söjd°rse'], vik av Nordsjön i n. Nederländerna, skild från havet genom en rad låga öar o. grund. Delad i två bäcken, varav det n. mycket grunt. Flera öar, den största Wieringen. Stränderna kantade av dammar. — Från 1918 torrlades en stor del av Z. mellan ön Wieringen, Friesland o. Ijsselmynningen, varigenom en helt ny provins vunnits. Genom en 44 km lång o, 90 m bred damm (med järnvägs- o. biltrafik), färdig 1932, förvandlades Z. till en insjö (Ijsselmeer), av vilken endast V_3 beräknas återstå vid torrläggningens fullbordande. Dammen är genombruten av en sluss. Tyskarna sprängde 7 april 1945 två 20 m breda bräscher i skyddsvallen s. om Wieringen, varvid 20,000 ha åkerjord översvämmades.

Zulia, stat i n. Venezuela. 63,100 kvkm, 346,000 inv. (1941). Huvudstad: Maracaibo.

Zuloaga y Zabaleta, I g n a c i o (1870—1945). spansk målare, som utfört livfulla folkscener o. porträtt i mustiga färger med bred faktur.

Zululand, dets. som Sululand.

Zumbusch [tsom'bosj], K a s p a r (1830—1915), tysk bildhuggare. Bl. arb. *Maria-Teresia-monumentet* i Wien.

de Zurbarån [por-], F r a n c i s c o (1598—1664), spansk målare, 1633 hovmålare hos Filip IV. Med sin blandning av långtgående realism o. svärmisk idealism utgör han en den mest typiska representant för det spanska folklynnet. Bl. arb. *Dominicus' besök hos Bonaventura* (Berlin; se bild).

Zweibrucken [tsvaj'-], fr. D c u x-P o n t s, stad i Saarområdet (Saar-Pfalz). 31,000 inv. (r939)- Bl. byggnader: Alexanderkyrkan med furstegravar, "Karlskyrkan, byggd av sv. kon. Karl XI, f. d. hertigl. slott (1720). Industri. — Grevsk. Z. tillföll Pfalz 1393- Sveriges konungar av pfalziska ätten, Karl X G., Karl XI o. XII, voro hertigar av Pfalz-Z., som då styrdes av (general)guvernörer.

Zweig [tsvajk], S t e f a n (1881—1942), judisk författare, urspr. österrikare, 1940 naturaliserad engelsman. Skrev lyrik, romaner o. teaterstycken men vann särsk. framgång genom sina kulturhistor. biografier, bl. a. *Verlaine* (1905), *R. Rolland* (1921), *Marie Antoinette* (1932), *Erasmus von Rotterdam* (1933), *Maria*

Stuart (1934), *Magellan* (1937), de flesta övers, till sv. *Ungeduld des Herzens* (1938; Hjärtats oro, 1939) är en psykologisk roman. Postumt utg. bl. a. *Die Welt von Gestern* (1942; Världen avi går, 1943), en berättelse om hans eget liv fram till landsflykten. Begick självmord i Argentina. 1947 utgav Z:s hustru, Friedrike Z., en biografi: *Stefan Zweig, me ich ihn erlebte.* (Se bild.)

Zweig [tsvajk], Arnold, f. 1887, tysk-judisk författare. Bl. romaner: *Der Streit utn den Sergeanten Grischa* (1927; sv. övers. 1930), äv. dramatiserad, med autimilitaristisk tendens. Måste 1933 lämna Tyskland o. bosatte sig 1934 i Palestina. S. å. utgav Z. ett arbete om judiska problem: *Bilanz der deutschen Judenheit,* där han gör sig till tolk för sionistiska idéer.

von Zweigbergk, Otto (1S63—1935). tidningsman. Huvudred, för Dagens Nyheter 1898 — 1921, känd för sin kvicka polemiska penna. liberal led. av FK 1915—19. Bl. arb. *Svensk politik* (1929).

Zwiokau [tsvikk'-], stad i delstaten Sachsen, Tyskland. 85,000 inv. (1939). Stenkolsgruvor o. livlig maskin-, bomulls-, kem. o. annan industri.

Zwickauprofeterna L tsvikk'-], benämning på ett antal lekmän, som uppträdde som svärmiska predikanter i staden Zwickau efter Thomas Miinzers flykt 1521. Fördrivna därifrån uppehöllo de sig i Wittenberg, som de lämnade 1522, sedan Luther predikat mot dem.

Zwing'er [tsvi-], palats i Dresden, uppfört i yppig barock av M. D. Pöppelmann 1711—22, lagt i ruiner vid en allierad bombräd 12 febr. 1945. Z., av vars urspr. plan endast en del fullbordades, rymde naturvetenskapl. samlingar samt ett konstgalleri. En av paviljongerna, se bild.

Zwing'li [tsvi-], II u 1 d r e i c b (U 1 r i c h) (1484—1531), Schweiz' reformator. Ef ter studier V Wien o. Basel verkade Z. som präst i Glarus o. i vallfartsorten Einsiedeln, där han bekämpade avlatskrämeriet. 1518 blev han kyrkoherde i Ziirich o. började under inflytande av Luther arbeta på en kyrkoreformation, vars program han framlade i *Usslegen und Griind der Schlussreden* (1523) o. som genomfördes i Ziirich 1523 med bistånd av stadens råd. Sin dogmatiska åskådning, i vilken de praktiska o. sedliga elementen i kristendomen särsk. framträda, utvecklade han i *Sermoms de providentia Dei anamnema* (1530). Olikheten med Luthers uppfattning ligger främst i Z:s predestinationslära samt i läran om nattvarden, som slutgiltigt skilde reformatorerna vid religionssamtalet i Marburg 1529. Sedan Bern biträtt reformationen (1528), upptog Z., som äv. blivit Ziirichs politiske ledare, kampen mot de katolska urkantonerna, deltog själv som fältpräst i den strid som följde o. stupade i slaget vid Kappel n okt. 1531.

Zwir'ner [tsvi-], Ernst Friedrich (1802—61), tysk arkitekt, 1853 initiativtagare till Kölndomens färdigbyggande (1880).

Zwolle [svall'[0]], huvudstad i prov. Over-Ijssel, ö. Nederländerna. 47,000 inv. (1947). Kanal till Ijssel o. Zuiderzee. Stor boskaps- o. smörmarknad. Järn- o. annan industri. — I ett kloster nära Z. levde länge Tomas a Kerapis (dog där 1471).

Zwyck, supgille.

Zymas (av grek. *zyme',* jäst), blandning av enzym, som förjäsa socker till alkohol. Ingå i jäst.

Zymohexa's, dets. som aldolas.

Zyrardow [s]irarr'doi], stad i mell. Polen, vojevodsk. Warszawa. 20,186 inv. (1946). Betyd, textilindustri.

Zu rich [tsy'-]. 1. Kanton i n. Schweiz. 1,729 kvkm, 675,000 inv. (1941). Högslätt med Alperna i s.v., Jura i n.v. Skogrik. Väl odlad. Boskapsskötsel. Landets viktigaste industriområde. — 2. Huvudstad i Z. 1, landets största stad, vid Ziirichsjön. 336,000 inv. (1941). Flera medeltidskyrkor. Univ., gr. 1832 (3,000 stud., 1947). Fornmuseum. Tekn. högskola. Handelsakademi. — Schweiz' ledande industricentrum (främst för siden). Stor turisttrafik. Flygplatser Klotenfelde o. Dubendorf. — Urgammal stad,, under medeltiden fri riksstad. 1351 till Edsförbundet. 1519—31 verkade Zwingli där. 1859 fred i Z. mellan Frankrike, Österrike o. Sardinien.

Ziirichsjön, sjö i n. Schweiz, på Alpernas n. sida. 88 kvkm. 409 m ö. h. Vackra, väl odlade stränder.

Zähringen [tsä-], tysk fursteätt (Schwaben) fr. 1000-t. En markgrevlig gren därav (storhertiglig sed. 1806) regerade till 1918 i Baden.

127—*472771. Norstedts uppslagsbok. Tryckt .$. tt.*

Å

Å å, antikva el. latinsk stil. *Å å*, kursiv. Å å, fraktur el. tysk stil. å å, gotisk stil.

Å el. *ÅE*, förkortning för *Ångströmenhet.*

Å, kommun i ö. Östergötland, Östergötl. 1. (past.adr. Kuddby); Vikbolandets landsf.-distr., Bråbygdens o. Finspånga l:s doms. 359 inv. (1947).

Åberg, Enrique (1841—1922), arkitekt, Argentinas »nationalarkitekt» 1874—84; uppförde bl. a. *regeringspalatset* i Bucnos Aires.

Åberg, Jon Olof (1843—98), författare av historiska förströelseromaner *(Karl XJI:s värja,* 1878, *Snapphanarna,* 1882, m. fl.).

Åberg, Lawrence Heap (1851—95), filosof, docent i praktisk filosofi i Uppsala 1878; anhängare av Boström. Huvudarb.: *Filosofisk sedelära* (1893—94)- Inlägg i tidsfrågor.

Åberg, Nils, f. «/, 1888, arkeolog, prof:s namn, docent i nordisk o. jämför, fornkunskap vid Sthlms högskola. Bland Å:s talrika arbeten, där han fullföljer Montelius' typologiska metod, märkas *Studier över den yngre stenåldern i Norden o. Västeuropa* (1912), *Den nordiska folkvandringstidens kronologi* (1924) samt *Branzezeitliche und frtiheisemeitl. Chronologie* (1—5, 1930—35).

Åberg, Martin (1888—1946), målare, huvudsakl. landskap av utpräglat romantisk läggning.

Åbergsson, Gustaf Fredrik (i775—1852), skådespelare, anställd vid Dram. teatern 1798, styresman för scenen vid Kungl. teatern 1812—20 o. 1823—27. Framträdde huvudsakl. i klassiska komediroller.

Åbo, *jur.,* person som innehar jord under åborätt (se d. o.).

Åbo, Ii. Turku, stad i S.v. Finland, vid Aura ås mynning. 84,000 inv. (1945), varav omkr. 12,000 svensktalande. Säte för landshövdingen i Åbo o. Björneborgs län o. för Finlands ärkebiskop. Å. är säte för Åbo hovrätt (grundad 1623 av Gustav II Adolf), Åbo akademi (se d. o.) o. Åbo finska universitet (öppnat 1922, med 438 stud. 1947)- Bland byggnader märkas domkyrkan (se bild), Finlands märkligaste kyrka, vilken uppfördes under 1200-t., invigdes 1300, nedbrändes 1318 o. åtcruppfördes under flera perioder, vidare slottet, Finlands främsta från medeltiden, väsentligt ombyggt under 1500-t. — Å. är landets främsta hamn, som året runt har förbindelse med utlandet, samt dess näst största införselhamn. Införselvaror äro kolonialvaror, metaller, spannmål, maskiner, vävnader m. m. TJtförselvaror äro pappersmassa, papper, trävaror, havre, järn- o. industrialster m. m. Betyd, industri (mek. verkstäder, sockerbruk, bomullsspinneri, tobaksfabriker m. m.). Flygplats. — *Hist.* Å. blev vid kristendomens införande i Finland landets huvudort o. med tiden en betydande handelsstad men härjades flera gånger av ryssarna. Säte för Johau (III) som hertig över Finland, lin hovrätt i Å. tillkom 1623 o. ett universitet 1640. I Å. slöts 1743 tred i Sv.-ry. kriget, o. här ingicks 1812 ett fördrag mellan Karl Johan o. Alexander I, varigenom Sverige tillförsäkrades hjälp till Norges erövring. 1819 upphörde A. att vara Finlands huvudstad. 1827 nedbrann staden nästan helt o. hållet, varefter universitetet flyttades till Helsingfors. Under krigen mot Ryssland 1939—40 o. 1941—44 led Å. skador av bombfällningar.

Åbo akademi. 1. Univ. i Åbo, grundat 1640, flyttat till Helsingfors 1827 (9,063 stud., 1947). — 2. Sv. univ. i Åbo, öppnat 1919; humanist, o. teol. avdeln. (513 stud., 1947). Jfr Åbo.

Åbo och Björneborgs län, fi. Turun ja Porin lääni, s.v. Finland, omfattar landskapet Egentliga Finland, v. Satakunta samt del av Nyland. 23,001 kvkm, 542,000 inv. (1945). Städer: Åbo, Nådendal, Nystad, liaumo, Björneborg.

Åbom, Johan Fredrik (1817—1900), arkitekt, anställd vid Överintendentsämbetet 1845 o. intendent för dess byggnader på landet 1880. Av hans omfattande produktion märkas *Kungl. Mynta* (1848), *Stora teatern* (1859), *Berns salonger* (1862), *Musikaliska akadJ* (1874), samtliga i Sthlm, samt läroverk, sjukhem, fängelser etc. i olika delar av landet.

Åborätt, ärftlig o. förytterlig besittningsrätt till annans jord. En äldre typ, s. k. stadgad åborätt, som haft stor historisk betydelse men sedan länge är ställd på avskrivning, avser kronohemman o. en del under bruk skatteköpta hemman. 1926 tillkom en ny åborätt, som innebär upplåtelse för bildande av jordbruksfastigheter av kronojord mot avgäld under ärftlig o. förytterlig besittningsrätt för obegränsad tid. Har ej fått större praktisk betydelse.

Åbrodd, *ArtemVsia abro'tanutn* (Orienten), en halvmeterhög halvbuske med 2—3 ggr parbladigt delade, finflikade, citrondoftande blad. Sedan gammalt odlad kryddväxt.

Åby. 1. Kommun i ö. Småland, Kalm. 1. (past.adr. Läckeby); Norra Möre landsf.distr., N. Möre o. Stranda doms. 1,795 inv. (1947). — 2. Stations- o. industrisamhälle i n.ö. Östergötl., Kvillinge kommun. 1,854 inv. (1946), Knutpunkt för järnvägen Sthlm—Katrineholm—Norrköping.

Åby, travbana vid Mölndal, invigd 1936.

Åda, benämning på ejderhona.

Ådalen, Ångermanälvens dalgång.

Ådalens kontrakt, Härnösands stift, Västternorrl. 1., omfattar 12 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Bjärtrå.

Ådalskonflikten, benämning på en arbets-

konflikt 1931 inom trävaruindustrien i Ådalen vid Ångermanälven, som ledde till de svårartade S. k. Lundekravallerna (se d. o.).

Ådals-Liden, kommun i mell. Ångermanland, Västernorrl 1. (past.adr. Näsåker); Ådalslidcns landsf.distr., Ångermani. v. doms. 3,127 inv. (1947).

Åderbråck, utvidgade blodådror omedelbart under huden. Uppträda vanl. på underbenen, särsk. hos personer, som äro tvingade att stå mycket.

Åderförkalkning, den ålderssjukdom, som yttrar sig i att blodkärlens, särsk. pulsådrornas, väggar bli styva, stela o. bräckliga. Beror bl. a. på att den elastiska substansen i bindväven övergår i en oelastisk form.

Åderbinnan, den kärlförande hinnan mellan näthinnan o. senhinnan i ögonglobens vägg.

Åderlåtning, ingrepp, som går ut på att från en blodåder uttappa blod. Åderlåtning, som av ålder utövats av såväl läkare som fältskärer, har ånyo kommit i bruk vid behandlingen av vissa kärlsjukdomar.

Ådö, gods i Bro o. Låssa kommun, Uppsala I., känt sed. 1404.

ÅE el. *A,* förkortning för *Angströmenhet.*

Ågerstastenen, berömd runsten i Lots s:n, Uppland, från 1000-t., ristad av Balle (se d. o.) till minne av dennes fader. Inskriften är delvis på vers.

Anländer, Thecla (1855—1925), skådespelerska vid Drain. teatern i Sthlm, premiäraktris 1888.

Åhlén & Holm AB., Sthlm. Grundat 1899, bolag 1913- Aktickap. 12.5 mill. kr. (1948). Grosshandels- o. fabriksrörelse. Postorderaffår i manufaktur- o. kortvaror. Åger sed. 1937 Tempo AB. Verkst. dir. G. Åhlén (sed. 1939).

Åhlén & Åkerlunds Förlags-AB. Nordiska Förlaget, bok- o. tidskriftsförlag (aktiekap. 1948: 6.3 mill. kr.) i Sthlm, grundat (i Göteborg) 1906 av Erik Åkerlund (1877—1940) o. J. P. Åhlén (1879—1939). Bolag 1915, förvärvat av firman Albert Bonnier 1929. Utger veckotidningarna Vecko-Journalen, Husmodern, Hemmets Lektyr m. fl. samt jultidningar.

Åhlström, Olof (1756—1835), tonsättare, vår främste viskompositör från 1700-t. *{Goda gosse, glaset töm* m. fl.). Å. tonsatte sin svägerska A. M. Lenngrens dikter o. utgav musiken till Bellmans »Fredmans epistlar o. sånger». Från 1792 organist i Jakobs förs. i Sthlm.

Åhlund, Nils, f. s8/! 1897, industrimän, verkst. dir. i Esseltcs Göteborgsindustrier AB. o. i Gustaf Melins AB. samt Wezäta-Göteborgs litografAB. sed. 1940. Ordf. i Sv. boktryckarförén. 1945.

Åhrén, Uno, f. «/s 1897, arkitekt, stadsplanechef i Göteborg 1932, chef för Sv. riksbyggen 1943—45, professor i stadsbyggnad vid Tckn. högskolan T947. Förkämpe för funktionalismen. Utg. bl. a. *Acceptera* (tills. m. *G.* Asplund ni. fl., 1931).

Åhus. 1. Kommun i ö. Skåne, Kristianst. 1.; Fjälkinge landsf.distr., Villands doms. 2,511 inv. (1947), — 2. Köping i ö. Skåne, vid Helgeåns utlopp, Fjälkinge landsf.distr., Villands doms. 1,949 >nv- (I947)- Å. är hamnplats för Kristianstad. Var under medeltidenen betyd, stad med ett dominikanerkloster o. flera kyrkor. 1617 förlorade Å. sina stadsrättigheter. Ingår jämte Å. 1 *i* Åhus församling. Militärt flygfält Ripa.

Åkarp, munieipalsamhälle i s.v. Skåne, Tottarps o. Burlövs kommuner, Malmöh. 1. 1,312 inv. (1947)- Station på linjen Malmö—Eslöv. I närh. Alnarps lantbruksinstitut o. Hvilans folkhögskola.

Åkarpslagen, benämning på ett 1899 gjort tillägg till straffbestämmelsen för rättsstridigt tvång, varigenom försök att tvinga till deltagande i arbetsnedläggelse m. m. straffbelades lika med fullbordat brott. Uppkallat efter motionären, Per Pehrsson (i Åkarp). Har enligt lag 8/a 1938 upphört att gälla.

Åker. 1. Kommun i v. Småland, Jönk. 1.; Skillingaryds landsf.distr., östbo o. Västbo doms. 1,204 inv. (1947). — z. Kommun i n. Södermanland, Södermani. 1. (past.adr. Valsberga); Strängnäs landsf.distr., LivgedingetS doms. 2,572 iuv. (1947).

Åkerberg, Harald, f. 12/i0 1883, tidningsman o. politiker. Sed. 1913 red. för örebro-Kuriren. 1925 led. av FK, där han 1933 blev den socialdemokrat, gruppens ordf. Andre vice talman sed. 1939.

Åkerblad, Johan David (1763—1819), orientalist, legationssekreterare i Konstantinopel o. Paris; senare bosatt i Italien o. död i Rom. Å., »den förste egyptologen», lyckades bl. a. fastställa den demotiska skriftens alfabet.

Åkerbo. 1. Härad i Kalm. 1., omfattar 5 kommuner: Boda, Högby, Källa, Persnäs o. Föra. 5,550 inv. (1948). Ölands domsaga. — 2. Härad i Västmanl. 1., omfattar 12 kommuner: Torpa, Kung Karl, Kungsörs köping, Kungs-Barkarö, Björskog, Säterbo, Arboga landskommun, Medåker, V. Skedvi, Himmeta, Bro-Malma samt Odensvi. 15,444 inv. (,1947). Västmanl. v. domsaga. — 3. Härad i Östergötl. 1., omfattar 5 kommuner: Lillkyrka, Ö. Skrukeby, Törnevalla, Ö. Harg o. Rystad. 2,661 inv. (1948). Linköpings domsaga.

Åkerbo o. Skinnskattebergs tingslag, omfattar Åkerbo härad, Skinnskattebergs härad samt Arboga stad. 29,439 inv. (1948). Västmanl. v. doms.

Åkerby, kommun i mell. Uppland, Upps. 1.; Ulleråkers landsf.distr., Upps. I:s s. doms. 249 inv. (1947)-

Åkerbär, art av växtsläktet *Rubus.*

Åkerfräken el. rävsvans, art av fräkensläktet *Equisetum.*

Åkergroda, *Ra'na arva'lis,* i s. Sverige upp till Uppland på fuktiga ängar o. dyl. allmänt förekommande groda, ljusgrå el. brunaktig, ofta med mörkare fläckar o. med spetsigare nos än vanliga grodan.

Äkergyllen, art av örtsläktet *Erysimum.*

1. Åkerhielm, Samuel, d. y. (1684—1768), friherre, riksråd, president i Åbo hovrätt 1728, anslöt sig på 1720-t. till Holsteinska partiet o. framträdde som en av Arvid Horns farligaste motståndare. Han blev efter dennes störtande medlem av hattpartiets rådskammare (1739) men skilde sig snart från partiet, motarbetade kriget 1741 o. framstod nu som mössornas ledande man. Efter hattarnas slutliga seger 1747 utstöttes han ur rådet. Å. underhöll intima förbindelser med Ryssland.

2. Åkerhielm, Gustaf (1833—19°°). friherre, politiker o. diplomat, godsägare; statsminister 1889—91. Ett av Å. vid enskilt möte i FK våren 1891 fällt yttrande (»tala svenska både mot öster o. väster») väckte sensation i Norge o. framkallade hans avgång. Mångårig led. av omväxlande ÅK o. FK; ivrig protektionist; auktoritet i bankfrågor. (Se bild.)

3. Åkerhielm, Lars (1846—1920), jurist o. ämbetsman, konsultativt stats-

råd 1888—99, president i Kammarrätten 1899—1911. Som led. av FK 1899—1913 framträdde Å. som ledare för de konservativaste elementen.

4. Åkerhielm, Annie, **f.** Quiding, **f.** u/i\i r869, författarinna. Bl. romaner *Hvidehus* (1899), *En droppe i ha/vet* (1900), *Riktiga människor* (1909), *Brudslöjan* (1934), *Demonen* (1939) o. *De btd rosorna* (1940). Av. verksam som publicist.

Åkerlund, Erik (1877—1940),'bokförläggare, medgrundare av Ahlén & Åkerlunds Förlags AB. (se d. o.). Verkst. dir. o. ägare av Stockholnistidn. o. Aftonbladet 1931—37.

Åkerlund, John, **f.** "/ä 1884, arkitekt. Bl. arb. *Sigtunastiflelsen, Sigtunaskolan, turiststationerna* Vålådalen o. Sylarna.

AB. Åkerlund & Rausing, Lund. Grundat 1938, nuv. namn sed. 1933. Aktiekap. 1.8 mill. kr. (1948). Fabrik för tillv. av förpackningar av papper, kartong, papp m. m. Verkst. dir. H. Crafoord (sed. 1946).

Åkerman, Per Larsson (1826—76), orgelbyggare, samarbetade från 1866 med Karl Johan Lund i Stnlm (firma P. L. Åkerman & Lund). Av de 106 orglar han byggde märkas de i Katarina o. Hedvig Eleonora förs., Mus. akad. och Kungl. hovkapellet i Sthlin samt i Strängnäs domkyrka.

Åkerman, Joachim (Jockum), f. 81/10 1868, militär, politiker, kommunalman, överste o. chef för Västmanlands regemente 1915, krigsminister 1917, generalmajor 1919, generallöjtnant 1928; borgarråd i Sthlm 1920—28, konservativ led. av AK 1914—17, stadsfullm. i Sthlm 1923—28; ordf. i rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap 1928—38.

Åkerman, Åke, f. »»/s 1887, botanist o. växtförädlare, professors namn 1933, förestånd are för Sveriges utsädesförening i Svalöv sed. 1939. Chef för livsmedelskommiss. produktionsavd. 1939—46. Viktiga arb. öv. växtförädling ni. ni.

Åkerman, Johan, f. s*/3 1896, nationalekonom, prof. i Lund sed. 1943. Bl. arb. *Ekonomisk teori* (i—3, 1939—44)-

Åkerrättika, art av örtsläktet *Raphanus.*

Åkersenap, art av örtsläktet *Sinapis.*

Åkers **härad,** Södermani. 1., omfattar 7 kommuner: Helgarö, Fogdö, Vansö, Härad, Strängnäs landskommun, Åker o. Länna. 7,185 inv. (1948). Livgedingets domsaga.

Åkers kanal, farled i s. Uppland, mellan Garnsviken o. Tunaviken av Trälhavet. 10.7 km. Anlagd 1825, sedermera utvidgad.

Åkers krutbruk. Åkers kommun, Södermanland, anlagt under Gustav Vasas regering. Statsegendom 1889. Tillv. krut för sv. försvarets räkning. Bär finnes äv. en gasmaskfabrik. 451 »av. (1947)-

Åkersork, *Micro'tus agres'tis,* över hela landet allmänt förekommande gnagare, ovan gråbrun med svarta stickelhår. Kroppslängd **n**—12.7 cm. Lever av växtämnen. Stundom svårt skadedjur.

Åkers skeppslag, Sthlms 1., omfattar 4 kommuner: Riala, Roslags-Kuila, Ljusterö o. Österåker. 6,096 inv. (1948). S. Roslags domsaga.

Åkers styckebruk, gods o. bruk i Södermanland med huvudgård i Åkers kommun, anlagt i början av 1600-t. av bröderna De Besche. Kanontillv. 1654—1866. Num. mek. verkstad samt tillv. av projektiler, plogar, rör m. m. 805 inv. (1947).

Åkerström, Jonas (1759—95). målare, bondson från Hälsingland. Han omfattades med de största förväntningar av samtida sv. konstnärer, vann 1787 Konstakademiens stora guldmedalj o. förlade, tack vare Gustav III:s ekonomiska hjälp, sina vidare studier till Rom, varifrån han ej återvände. Hans konst fick ej någon efterföljd.

Åkertistel, art av örtsläktet *Cirsium.*

Åkervinda, art av växtsläktet *Convolvulus*

Åkervädd, art av växtsläktet *Knautia.*

Åkerärt, annat/namn för gråärt.

Åkerö, goas i Bettna kommun, Södermani. l.Nuv. huvudbyggn. uppfördes 1752—57 för C. G. Tessin efter ritu. av Carl Hårleman. Godset är känt sed. 1200-t. Bekant fruktodling (»Åkerö glasäpplen»).

Åkeshov, trädgårdsstad o. stadsdel i Bromma församl. i Sthlni. Det ursprungliga godsets huvudbyggnad härstammar från orakr. 1650. Å., som 1904 inköptes av Stockholms stad, är uppkallat efter Åke Axelsson Natt och Dag (d. 1655).

Åklagare, statsmyndighet, som har att beivra brott, vilka höra under offentligt åtal. Högste allmännc åklagare under K. M:t är riksåklagaren. Under honom lyda statsåklagarna, som utgöras av landsfogdarna o. förste stadsfiskalerna. Distriktsåklagarna utgöras av lands- o. stadsfiskaler, köpingsåklagare samt polismän med åtalsrätt. Härjämte finnas särskilda åklagare ss. justitieombudsmannen, militieombudsmannen, tullfiskaler o. sjödklagarc.

Al, *AnguiWa anguiWa,* benfisk från Atlanten, Stilla havet o. angränsande vattensystem, Östersjön, Medelhavet osv.; lever på atlantdjupet mellan Azorerna o. Bermudasöarna, dit även våra ålar tydligen vandra. Larverna, *Lepioce'phalus breviost'ris,* vilka först äro höga, tilltryckta, glasklara, föras omkring av havsströmmarna. Efter omkr. 3 år, under vilken tid höjden på ynglet alltmera avtager, söker sig detta mot land. Hanarna stanna i havet el. i bräckt vatten, under det honorna gå upp i sötvatten. Fullvuxna vandra de åter till atlantdjupet.

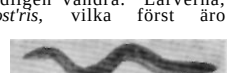

Ål, kommun i mell. Dalarna, Kopparb. 1. (past.adr. Insjön); Gagnefs landsf.distr., Nedansiljans doms. 2,440 inv. (1947).

Åland, kommun i mell. Uppland, Upps. 1. (past.adr. Ålandsdal); Ullcråkers landsf.distr., Upps. l:s s. doms. 314 inv. (i947).

Åland, fi. Ah'venanmaa, landskap med självstyrelse o. garanterad neutralitet inom republ. Finland. Det utgöres av omkr. 6,500 öar på gränsen mellan Östersjön o. Bottenhavet. Skiljes från sv. kusten av Ålands hav, från finländska av Skiftet. Största öarna äro Fasta Åland, Eckerö, Vårdö, Kyrkland o. Lumparland. Eget län. 1,505 kvkm, 28,177 inv. (1945), varav 96.7 % svensktalande. Stad: Mariehamn.

Ålandsfrågan. Sedan de ryska besättningstrupperna under febr. 1918 utrymt Ålandsöarna, framträdde bland öarnas till rasen rent svenska befolkning en bestämd önskan att införlivas med Sverige. Denna önskan bekräftades genom en folkomröstning o. framfördes genom en delegation till svenska regeringen, vilken gav framställningen sitt stöd. I Finland mötte emellertid Ålandsbefolkningens krav ett så gott som enhälligt o. högst bestämt motstånd. Frågan kunde sålunda icke lösas genom direkta svensk-finl. förhandlingar. Svenska regeringen tog emellertid redan under 1919 upp saken inför de allierades högsta råd, o. sedan stämningen under följ. år blivit upphetsad genom häktning **av den** åländske ledaren Sundblom, togs saken upo inför N. F:s råd. Hösten 1920 utsåg

detta tre rapportörer för att undersöka frågan. Dessas utlåtande, som avgavs i maj 1921, utföll till Finlands förmån. Öarna borde sålunda kvarbliva under Finlands suveränitet, dock med garantier för en viss grad av lokal självstyrelse för befolkningen. Juni 1921 fattade rådet beslut i överensstämmelse härmed, o. Sverige böjde sig för detta avgörande. Genom en senare under året tillkommen internationell konvention avtalades öarnas neutralisering, varefter deras under den ryska tiden uppförda befästningsverk raserades. Ryssland har dock icke anslutit sig till denna Ålandskonvention, vilken ersatt den tidigare av Ryssland erkända av 1856 (»det ryska Ålandsservitutet»). Under 1938 aktualiserades Ålandsfrågan, i form av krav på ögruppens befästande, på nytt. Orsakerna härtill voro N. F:s ådagalagda svaghet, Finlands nordiska orientering samt det under intryck av den utrikespolit. oron stegrade försvarsintresset i Sverige. De svensk-finska planerna gingo ut på ögruppens gemensamma befästande, vilket förutsatte införande av värnplikt där, samtidigt som dock garantier skulle lämnas för bevarande av dess självstyrelse o. svenska egenart. 7 jan. 1939 meddelades, att svenska o. finska regeringarna enats om en plan för tryggande av Ålandsöarnas neutralitet (»Stockholmsplanen»). Propositioner härom avlätos till svenska o. finska riksdagarna. Ålandskonventionens av 1921 signatärmakter med undantag av Ryssland gåvo sitt samtycke. Då frågan maj s. å. behandlades av N. F:s råd, yrkade Ryssland, där Molotov just ersatt Litvinov som utrikesminister, på uppskov. Med anledning härav återkallade svenska regeringen juni s. a. sin proposition. S. m. förkastade Ålands landsting värnpliktsförslaget. Efter utbrottet av kriget mot Ryssland 30 nov. s. å. vidtog Finland vissa försvarsanstalter på Åland. Inom svenska regeringen yrkade utrikesminister Sandler på att Stockholmsplanen skulle sättas i verket men vann icke bifall o. avgick dec. s. å. Efter Moskvafreden mars T940 yrkade Ryssland på Ålandsöarnas demilitariscring, o. en finsk-rysk konvention härom, i huvudsak av samma innehåll som 1921 års, undertecknades okt. s. å. Finlands deltagande i det juni 1941 utbrutna kriget mellan Tyskland o. Ryssland förändrade åter läget, i det att ögruppen ånyo militärt besattes av Finland. Efter vapenstilleståndet 1944 trädde den finsk-ryska konventionen av okt. 1940 åter i kraft o. de sed. 1941 starkt utbyggda befästningarna sprängdes under rysk kontroll. Sept. 1945 uttalade åländska landstinget en önskan om Ålands framtida återförening med Sverige, vilken dock från svenskt håll avböjdes. Förslag till ny självstyrelselag för Åland förelades finska riksdagen 1948.

Ålandsrot, art av växtsläktet *Innia.*

Ålberga, gods i Kila kommun, Södermanland, fordom stångjärnsbruk, anlagt av bröderna De Besche 1644, nedlagt i mitten av 1800-t.

Ålderdomshem, anstalt för mottagande av understödstagarc, • vilka äro i behov av fattigvård samt ej lämpligen kunna understödjas i hemmet el. utackorderas. Kallades förr f a t t i g h u s . — Ålderdomshem benämnas även vissa på enskilt initiativ tillkomna hem för åldringar, i vilka vården icke har fattigvårds karaktär.

Ålderman, ordförande i gille el. skrå.

Åldermansranka, våg- el. sicksacklinje på fullödigt silver från r6oo- o. 1700-t. Märket uppkom genom att skrååldermannen med ett spetsigt verktyg skavde av vad som behövdes för haltundersökningen. Ersattes, sedan kontrollen 1752 övertagits av sv. staten, med trekronorsstämpeln. Jfr Kontrollstämpling.

Ålderspresident, person som, tills dess ord. förande utsetts i en församling, leder dennas förhandlingar i sin egenskap av den i fråga om ledamotskapets längd el. levnadsåldern äldste medlemmen.

Åldfru el. o 1 d f r u. husföreståndarinna; har tillsyn över linneförråd el. dyl. på slott el. större gods.

Ål em, kommun i ö. Småland, Kalm. 1.; Norra Möre landsf.distr., N. Möre o. Stranda doms. 5,089 inv. (1947), varav i Pataholms köping 62.

Å'lesund, stad i v. Norge, Möre fylke. 18,000 inv. (1946). God hamn, skeppsfart, utförsel av fisk.

Ålhommor, benämning på ålryssjor.

Ålkista, fiskredskap, bestående av en fyrkantig timmerkista o. en dit ledande vattenränna; användes för ålfångst, vanl. vid strömdrags utlopp ur sjöar.

Ålkistan, farled mellan Brunnsviken o. I<illa Värtan, s. Uppland, anlagd 1865.

Ålleberg, berg i mell. Västergötland, s.ö. om Mösseberg. 334 m. Jfr Segelflygning.

Åloppe, by i Nysätra kommun, TJpps. 1., där märkliga steuålderslämningar påträffats, trol. härstammande från ett icke-skandinaviskt jagar- o. fiskarfolk.

Ålsten, villaområde i Bromma förs., Sthlm.

Åm, dets. som fat (rymdmått).

Åminne. 1. Gods o. järnbruk i Jönk. 1. med huvudgård i Karda kommun, känt sedan 1500-t. Bruket anlagt 1826. Äges av Husqvarna Vapenfabriks AB. — 2. Gods i Halikko kommun, Egentliga Finland. Huvudbyggnaden, som fick sitt nuv. utseende 1811, ägdes då av G. M. Armfelt. Tillhör nu ätten von Knorring.

Åmmebergs zinkgruvor, gruvfält med stort anrikningsverk i Örebro 1., s.ö. om Askersund. Består av ett 3.5 km långt zinkbländeförande lager. Åv. något blymalm brytes. Äges sed. 1857 av gruvbol. Vieille Montagne.

Amning; utmärkning av fartygs djupgående (på stävarna).

Åmot, församling i Ockelbo kommun, Gävleb. 1. (past.adr. Åmotsbruk). 973 inv. (1947).

Åmotfors, municipalsamhälle i v. Värmland, Eda kommun. 1,061 inv. (1947). Sågar o. trämassefabriker, pappersbruk m. m.

Åmsele, kyrkobokföringsdistrikt i Degerfors kommun, Västcrb. 1. 1,613 inv. (1947).

Åmål, stad i Dalsland, Älvsb. 1., Åmåls landsf.distr., Tössbo o. Vedbo doms., vid Åmålsåns utlopp i Vänern. 7,777 inv. (1948). Stadskyrka, uppförd 1806, en äldre kyrka (från 1669) anv. som magasin. Samrealskola. Trävaruindustri, orgelfabrik. — Stadsprivilegier 1646. Härjad av danskarna 1676, 1679, 1788. Svåra eldsvådor, bl. a. 1846 o. 1901. Stadsvapen, se bild. — I namnet Å., som skrives *ömordh* 1312, *Amortha (socken)* 1379, är förra leden sannolikt äldst *audh,* 'öde', o. senare leden är samma ord *mård,* 'skog', som ingår i *Kolmården.*

Åmåls landskommun, kommun i n.ö. Dalsland, Älvsb. 1.; Tössbo landsf.distr., Tössbo o. Vedbo doms. 1,057 inv. (1947).

Åmänningen, Västmanlands största insjö. 22 kvkm. Genomflytes av Kolbäcksån.

Åndalsnes, turistort i Möre fylke, Norge, vid Ra urnas utflöde i Romsdalsf jorden. 1,500 inv. (1940). I Å. återinskeppade sig allierade trupper maj 1940, varefter Å. besattes av tyskarna.

Ånga, gas, som bildas genom avdunstning av en vätska. Samlas ångan i ett slutet rum över vätskan, så upphör avdunstningen, när ångans (partial)tryek, å n g t r y c k e t, uppnått ett bestämt värde, m ä t t n i n g s - t r y c k e t, äv. kallat v ä t s k a n s å n g-

tryck; ångan säges då vara mättad. Ångtrycket stiger med temperaturen (jfr Kokpunkt). I tekniken avser ånga i regel vattenånga. Jfr Fuktighet o. Övermättad.

Ångackumulator el. vaporackumulator, större behållare, i vilken vattenånga kan uppsamlas o. kondenseras till vatten av hOg temperatur o. varifrån ångan vid behov kan avtappas under lämpligt tryck. Användes dels för överföring av ångan från högtrycksmaskiner till jämn matning av lågtrycksmaskiner, dels för att vid växlande ångbehov kunna ekonomiskt utnyttja en jämn eldning av ångpannor.

Ångare el. ångfartyg, ångdrivna större farkoster. Indelas med avseende på: i) framdrivningssatt i propeller- o. hjulångare; 2) maskineri i turbin- o. kolvångare; 3) bränsle i kol- o. oljeeldade ångare. Första ångaren konstruerades av Robert Fulton 1807 i New York, första svenska ångare av Samuel Owen 1817 (gick i trafik Sthlm—Uppsala—Västerås). 1838 gick första ångaren över Atlanten. 1840 öppnades den första regelbundna transatlantiska ångbåtstrafiken (Liverpool—New York) av Cunardlinjen.

Ångbildningsvärme, den värmemängd, uttryckt i kilokalorier, som åtgår för att vid oförändrad temperatur överföra t kg av en vätska el. fast kropp till ånga. Samma värmemängd frigöres, om ångan åter kondenseras. Ångbildningsvärmet vid kokpunkten är 539 för vatten u. 202 för etylalkohol.

Ångdom, en behållare för uppsamling av ånga på vissa ångpannor, placerad så högt, att pannan i övrigt står helt vattenfylld.

Ange, köping (1946) i Västernorrl. 1., vid Ljungan. Knutpunkt mellan N. stambanan o. bibanan till Sundsvall. 2,736 inv. (1947). Samrealskola.

Ångermanland (av fsv. *anger,* vik, dvs. 'vikmännens land', urspr. området kring Ångermanälvens nedre fjärdliknande lopp), landskap i *S.* Norrland, vid Bottniska viken. 20,747 kvkm, varav 19,890 kvkm land. 189,031 inv. (1948), 9 per kvkm land. Ingår i Västernorrl. 1. utom Nordmalings O. Bjurholms kommuner, som ingå i Västerb. 1., samt hör till Härnösands stift. Å. är bergigt o.

skogbevuxet med bördiga dalgångar. Huvud flod: Ångermanälven (med den naturskönt. Ådalen). Skogs- o. jordbruk, fiske, träindustri. Städer: Härnösand, Örnsköldsvik, Sollefteå o. Kramfors.

Ångermanlands mellersta domsaga, Västernorrl. 1., utgör ett tingslag med tingsställen i Nyland o. Sollefteå o. omfattar 12 kommuner: Styrnäs, Boteå, Överlännäs, Sånga, Torsåker, Ytterlännäs, Dal, Multrå, Sollefteå stad, Ed, Långsele o. Graninge. Domarens adr.: Sollefteå. 29,971 lov. (1948).

Ångermanlands norra domsaga, Västernorrl. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Örnsköldsvik o. omfattar 12 kommuner: Nätra, Sidensjö, Skorped, Anundsjö, Björna, Mo, Själevad, Örnsköldsviks stad, Arnäs, Grundsunda, Gideå o. Trehörningsjö. Domarens adr.: Örnsköldsvik. 58,616 inv. (1948).

Ångermanlands södra domsaga, Västernorrl. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Härnösand o. omfattar 13 kommuner: Häggdånger, Särbrå, Stigsjö, Viksjö, Kramfors stad, Högsjö, Hemsö, Nora, Skog, Bjärtrå, Ullånger, Nordingrå o. Vibyggerå. 40,913 inv. (rg48). Domarens adr.: Härnösand.

Ångermanlands västra domsaga, Västernorrl. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Ramsele o. omfattar 9 kommuner: Helgum, Edsele, Ramsele, Resele, Ådals-Liden, Junsele, Fjällsjö, Bodum o. Tåsjö. Domarens adr.: Sollefteå. 26,003 inv. (1948).

Ångermanälven, flod i Norrland, uppstår av 2 källarmar, Storån från norskt omr. o. Vojman, som upprinner i v. Lapplands fjäll, geuomflyter Lappland, n. Jämtland o. Ångermanland o. mynnar i Bottniska viken. 490 km. Genomflyter den för sin naturskönhet berömda Ådalen. Viktigare bifloder: Fjällsjöälven o. Faxälven. Bl. forsar Forsmoforsarna, Nässundforsen o. Granvågsforsen.

Ånggenerator, dets. som ångpanna.

Ångmaskin, kraftmaskin, i vilken rörelsen åstadkommes därigenom, att en i en cylinder rörlig kolv pressas fram o. tillbaka av het vattenånga, som växelvis inledes på var sida om kolven. Den förbrukade ångan bortledes o. avkyles genom att utblåsas i luften el. med större fördel i en vattenkyld kammare, kondensorn. Den växelvisa till- o. bortförseln av ånga regleras av en slid. Reglerirg av ångmängden o. därmed maskinens hastighet o. arbetsförmåga sker van], med centrifugalregulator. Ångmaskinen, som är den äldsta av alla kraftmaskiner, fick i form av gruvpump utbredning i slutet av 1700-t. o. erhöll genom J. Watt en ändamålsenlig konstruktion. Jfr Ångturbin.

Ängning, metod att framställa mindre mängder vattengas (inblandad i stadsgas) direkt i kammarugnarna vid gasverk genom att tillsätta vattenånga mot slutet av avgasningen. Användes bl. a. för att öka gasutbytet på bekostnad av erhållen koksmängd. Jfr Stadsgas o. Vattengasverk.

Ångpanna, behållare, vari vatten avdunstar o. ofta gives visst övertryck. Erforderligt värme tillföres genom förbränning (alla slags bränslen användas) el. elektriskt. I förra fallet särskiljas, beroende på cldytans utformning, e 1 d r ö r s p a n n o r med ett el. flera grova rör genom vattnet för förbränningsgasernas passage, tubpannor (se Tuber) o. vattenrörpannor (se d. o.). De senare kunna användas till mycket höga tryck. S t r å l n i n g s p a n n o r ha även vattenrör, så placerade, att de träffas av förbränningszonens värmestrålning. L å g t r y c k s p a n n o r äro försedda med vätskelås, som blåsa av ångan om övertrycket uppnår visst värde, som ej får överstiga 1 at. H ö g t r y c k s p a n n o r ha i st. säkerhetsventiler. Alla pannor äro försedda med manometer, vakuumventil, vattenståndsrör o. annan armatur för kontroll o. mer el. mindre automatisk drift. Ofta förbättras ekonomien med economiser o. luftförvärmare. Jfr Ångdom o. Överhettare.

1. Ångström, A n d e r s J o n a s (1814—74) fysiker, prof. i Uppsala 1858. Utförde banbrytande arb. inom spektralanalysen, bl. a.

våglängdsbestäniuingar för solspcktrums fraunhoferska linjer m. m. Införde fysiska laborationer vid den vetenskapl. undervisningen i Uppsala. (Vänstra bilden.)

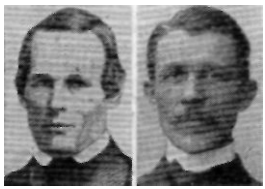

2. Ångström, Knut Johan (1857—1910), son till A. J. Å., fysiker, prof. i Uppsala 1896; utförde viktiga arb. inom strålningsläran o. konstruerade värdefulla vetenskapliga instrument. (Högra bilden.)

3. Ångström, Tord, f. 19/9 1892, son till K. J. Å., civil- o. flygingeujör, luftfartsinspektör vid Väg- och vattenbyggnadsstyr. 1936, vid Luftfartsstyr. sed. 45, expert v. iCAO.s sekretariat i Montreal sed. 1946.

Ångströmenhet, tork. *A* el. *ÅE* (i utländsk litt. äv. *A),* längdenhet = 0.1 *mu* = 10-' mm. Användes för att ange våglängder/särskilt för optiska spektra. Uppkallad efter A. J. Ångström.

Ångturbin, kraftmaskin, försedd med skovelhjul, som drives av en el. flera mot detsamma riktade ångstrålar. Vid enkla skovelhjul (De I,avalturbinen) blir rotationshastigheten mycket stor, 20,000 å 30,000 varv i min., något som undvikes genom att samma ånga utnyttjas till flera efter varandra ställda hjul (Parsons o. Curtis' turbin). Jfr Stalturbin o. Vattenturbin.

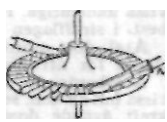

Ånimskog, kommun i ö. Dalsland, Älvsb. 1.; Tössbo landsf.distr., Tössbo o. Vedbo doms. 1,293 »nv. (1947).

Ånn, sjö i Åre kommun, Jämtland. 59 kvkm. Avflyter genom Gevsjöströmmen o. Åre älv till Indalsälven. Vid Å. omkommo 1719 många av de »Armfeldtska karolinerna» under snöstorm på återtåget från Norge. Jfr Näinforsen.

Ånsta, församling i Örebro. 890 inv. (1947).

Ånäset, municipalsamhällc i s.ö. Västerbotten, Nysätra kommun. 607 inv. (1947).

Ardala, kommun i mell. Södermanland. Södermani. 1.; Villåttinge landsf.distr., Oppunda o. Villåttinge doms. 691 inv. (1947).

Ärder, redskap för uppluckring av jord, skiljer sig från plogen genom avsaknad av vändskiva.

Åre, kommun i v. Jämtland, Jämtl. 1. (past.adr. Duved); Undersåkers landsf.distr., Jämtl. v. doms. 3,099 inv. (1947). Tidig medeltida stenkyrka. Inom kommunen ligger Å. järnvägsstation vid linjen Östersund—Storlien. Turist- o. luftkurort. Vintersport.

Åreskutan, fjälltopp i Jämtland, Åre kommun. 1,420 m ö. h.

Årjäng, köping i s.v. Värmland vid V. Silen; Årjängs landsf.distr. 1,363 inv. (1947). Samrealskola, länslasarett.

Ärnäs, nuv. namn på Aranäs.

Är och dag, äldre satt att beteckna en tidrymd av 1 kalenderår.

Årsbokstav, bokstav, som anger tillverkningsåret vid kontrollstämpling (se d. o.).

Årsgång, gammal folksed: nattlig vandring, vanl. under nyårs- el. julnatten, i syfte att utröna tilldragelser under det kommande året.

Årsring, den hos flerårige stammar för varje år nybildade vedmanteln (egentl. dess tvärsnitt). Gränsen mellan årsringarna är ofta skarp, därför att deras yttre del, höstveden, är tätare o. härdare o. till färgen mörkare än den inre, vårveden. Genom räkning av årsringarna kan en stamdels ålder bestämmas.

Årsstämning, kallelse å borgenärer genom offentlig stämning att före kl. 12 å viss dag »näst efter 1 år» uppgiva sina fordringar inför rätten. Förekom i vissa i preskriptionsförordningen den */a 1862 angivna fall, såsom dödsfall, äktenskapsskillnad, boskillnad, likvidation m. m. Genom lag 6/„ 1933 ersatt av kallelse å okända borgenärer att senast å viss dag, sedan 6 månader förlutit, angiva sina fordringar.

Årsta. 1. Egendom i Brännkyrka församl., Sthlm, känd sed. 1200-t. Åges sed. 1905 av Sthlms stad, som där planerat ett fritidscentrum. Jfr Årstabron o. Årstaviken. — 2. Egendom i Österhaninge kommun, Sthlms 1. Nuv. huvudbyggn. från i6oo-t:s förra hälft. Å., nämnt redan på 1300-t., då det tillhörde Tyska orden, tillhör sed. 1898 Ar s t a A B. (aktiekap. 600,000 kr., 1948). Jfr Årsta havsbad.

Årsta, stadsdel i Sthlms s. ytterområden. 14,072 inv. (1947)-

Årstabron, dubbelspårig järnvägsbro över Årstaviken o. Årsta holmar. Längd 753 m. Segelfri höjd 26—32 m. Öppnades 1929.

Årstad, kommun i mell. Halland, Hall. 1.; Årstads landsf.distr., Hall:s mell. doms. 1,364 inv. (1947)-

Årstads härad, Hall. 1., omfattar 10 kommuner: Slöinge, Eftra, Skrea, Årstad, Asige, Abild, Vessige, Askome, Drängsered o. Krogsered. 8,390 inv. (1948). Hall:s mellersta domsaga.

Årsta havsbad, sportstugeområde vid Hårsfjärden i Sthlms s. skärgård. Badhotell o. restaurang. Bilväg (33 km) från Sthlm.

Årstaviken, vik av Mälaren i s. delen av Sthlm, utgörande en del av Hammarbyleden.

Årsunda, kommun i mell. Gästrikland, Gävleb. 1.; Hedesunda landsf.distr., Gästriklands ö. doms. 2,040 inv. (1947)-

Arta, *A'nas querqtte'- y dala,* liten sötvattensand. 1 Hanen har huvudet o. I nacken ovan brunsvarta j o. vingspegeln grön. Eu-J ropa, Asien. Hos oss i vanl. blott från Skåne I till Uppland. Helst i sjöar ined rik växtlighet.

Årup, gods i Ivetofta kommun, Kristianst. 1., vid Hanöbukten, fideikommiss inom grevl. ätten (Trolle-)Wachtmeister sedan 1794.

Åryd, kommun i s. Blekinge, Blek. 1. (past.adr. Märserum); Hoby landsf.distr., Bräkne o. Listers doms. i,74T inv. (1947).

Ås. 1. Kommun i n. Halland, Hall. 1. 'past.adr. Derome); Viske landsf.distr., Hall:s n. doms. 995 inv. (1947). — 2. Kommun i mell. Jämtland, Jämtl. 1.; Rödöns landsf.distr., Jämtl. n. doms. 2,080 inv. (1947). — 3. Kommun i v. Småland, Jönk. 1. (past.adr. Västboås); Reftele landsf.distr., Östbo o. Västbo doms. 1,ns inv. (1947). — 4. Kommun på s. Öland, Kalm. 1. (past.adr. Ventlinge); Mörbylånga landsf.distr., Ölands doms. 347 inv. (1947). — 5. Kommun i n.v. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Salstad); Grästorps landsf.-distr., Åse, Viste, Barne o. Laske doms. 397 inv. (1947)-

Åsarne, kommun i s. Jämtland, Jämtl. 1.; Bergs landsf.distr., Härjedalens doms. 796 inv. (1947)-

Åsberg, Stig, f. 22/10 1909, konstnär, grafiker, illustratör.

Åsbo, kommun i s.v. Östergötland, Östergötl. 1. (past.adr. Stråisnäs); Boxholms landsf.-distr, Folkungabygdens doms. 1,200 inv. (1947).

Åsbräcka, kommun i v. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Upphärad); Flundre-Bjärke

landsf.distr., Flundre, Väne o. Bjärke doms. 195 inv. (1947)-

Åseda. 1. Kommun i mell. Småland, Kronob. 1.; Åseda landsf.distr., Ö. Värends doms. 1,749 inv. (1947). — 2. Köping i mell. Småland, vid järnvågslinjerna Växjö—Virserum o. Kalmar —-Nässjö. Åseda landsf.distr., Ö. Värends doms. 1,875 inv. (1947). Ingår jämte Å. 1 i Åseda församling.

Åse härad, Skarab. 1., omfattar 10 kommuner: Vänersnäs, Flo, Sal, Ås, Karaby, Tun, Friel, Täng, Håle o. Särestad. 5,354 inv. (1948). Åse, Viste, Barne o. Laske domsaga.

Åsele, kommun i s. Lappland, Västerb. 1.; Åscle landsf.distr., Västerb. v. doms. 6,076 inv. (1947), varav i Åsele municipalsamhälle 1,529. Samrealskola.

Åselius, II j a 1 m a r, f. $^{1}/_{i}$ 1893, bruksdisponent, chef för Fagersta Bruks AB. sed. 1942, vice ordf. i F,xportföreningcn.

Åsen, kyrkobokföringsdistrikt i Älvdalens kommun, Kopparb. 1. 1,450 inv. (1947).

Åsenhöga, kommun i v. Småland, jönk. 1.; Mo landsf.distr., Tveta, Vista o. Mo doms. 991 inv. (1947)-

Åse, **Viste, Barne** och Laske domsaga, Skarab. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Vara o. omfattar Åse, Viste, Barne o. Laske härader. Domarens adr.: Vara. 31,295 inv. (1948).

Ås **härad,** Älvsb. 1., omfattar 16 kommuner: Kärråkra, S. Vånga, Möne, Hällstad, Murum, Grovare, Fännesluuda, Härna, S. Ving, Varnum, Tärby, Rångedala, Åspered, Toarp, Brämhult o. Gingri. 11,806 inv. (1948). Borås domsaga.

Åska, häftiga elektriska urladdningar mellan moln med olika laddning el. mellan moln o. föremål på jorden. Hur laddningarna uppstå är osäkert, möjl. förorsakas de av söudersplittring av vattendroppar vid häftiga luftströmmar inom åskmolnen. Vid åskväder kan elektriska fältstyrkan i luften uppgå till flera tusen volt per m. Blixten är av kort varaktighet (ex. 0.2 sek.) o. består ofta av flera urladdningar mycket tätt efter varandra, Strömstyrka^ i blixtar kan uppgå till flera tiotusentals amp. Åskdundret uppstår genom hastig tryckstegring längs blixtens bana. Till skydd mot skador genom blixtnedslag användas åskledare (först införda av B. Franklin); bestå av ett antal högt belägna metallspetsar, vilka medelst en grov metallina äro förbundna med en el. flera metallplåtar i jorden. Jfr Blixt.

Ås kontrakt, Skara stift, Älvsb. 1., omfattar 34 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Fristad.

Åsle, kommun i mell. Västergötland. Skarab. 1. (past.adr. Åslätt); Vartofta landsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 408 inv. (1947)-

Åslund, Acke, f. $^{27}/_{10}$ 1881, målare o. grafiker. Landskap o. porträtt.

Åsmund **Kåreson** (verksam omkr. ro25—omkr. 1060), Sveriges förste konstnärlige runstensristare. Hans självmedvetenhet tog sig uttryck i signering av verken.

Åsna, tamåsnan, *E'quus a'sinus,* härstammar antagligen från en i Nubien osv. levande vild åsna. Den i Syrien, Iran ra. fl. länder förekommande, större, ofta helvita åsnan härstammar däremot antagligen från onagern.

Åsnebrygga (lat. *pons asi'ni),* texter av klassiska författare med underlättande ord- o. sakförklaringar; äv. benämning på 5:e propositionen i Euklides' första bok.

Åsnen, ö- o. fjordrik sjö i Kronob. 1. Omkr. 150 kvkm. Avrinner genom Helgaån till Hanöbuktcn.

Åstol, municipalsamhälle o. fiskläge på ön N. Åstol i Marstrandsfjorden, s. Bohuslän, Rönnaügs kommun i Göteb. 1. 534 inv. (1947).

Åstorp, köpiug (194[6]) i n.v. Skåne, Kristianst. 1. 4,196 inv. (1947). Knutpunkt för linjerna Malmö—Ängelholm, Hälsingborg—Hässleholm o. Åstorp—Mölle. Samrealskola.

Åsunda härad, Upps. 1., omfattar 7 kommuner: Enköpings-Näs, Teda, Svinnegarn, Tilliuge, Bred, Sparrsätra o. Vårfrukyrka. 4,331 inv. (1948). Upps. l:s s. domsaga.

Åsunden, sjö i Östergötland, Kinda kommun. 55.7 kvkm. Genomflytes av Stångån. — Jfr ;tv. Asunden.

Åtal, talan om ansvar för brott, inlcdcs i allmänhet genom stämning. Rätt att åtala tillkommer i regel målsäganden, dvs. den mot vilken brottet begåtts el. som lidit skada därav, samt allmän åklagare ang. brott, som höra under allmänt åtal. Vissa brott få dock ej åtalas av allmän åklagare, förrän angivelse inkommit från målsäganden, medan å andra sidan undantagsvis åtal får anställas blott av åklagare (ex. mot domare). Allmänt åtal må av åklagaren eftergivas i vissa i lagen närmare preciserade fall, bl. a. enl. lag 1944 om eftergift av åtal mot vissa underåriga. Falskt åtal är straffbelagt enl. best. i strafflagen 16 kap.

Åtel, dött djur el. del av djurkropp, som utlägges för att locka jaktdjur till viss plats.

Återbrytande av dom, återupptagande i vissa fall av mål, som slutl. avdömts genom laga kraft ägande dom. Num. ersatt av resning.

Återfalls **feber,** *Ty'phus recurr'ens,* en infektionssjukdom, som i sin afrikanska form sprides genom ett spindeldjur o. i sin europeiska form genom klädlöss. Förorsakas av spirochetcr. Inkubationstid c:a 8 dagar. Den yttrar sig i återkommande feberattacker, som pågå 1—3 dagar för den afrikanska formen o. 4—5 dagar för den europeiska. Salvarsanbehandling med framgång använd.

Återfallsförbrytare, person som, efter att ha blivit dömd för brott, på nytt begår brott. Brottsling, som gör sig skyldig till sådant återfall i brott i viss större omfattning, kan enligt lag $^{18}/_{6}$ 1937 interneras i säkerhetsanstalt.

Återfrysning el. rege1ation, det förhållandet att vatten, som bildats genom smältning på grund av tryckstegring, ånyo fryser till is, då trycket minskas. Ex. Två nära o-gradiga isstycken, som beröra varandra, förenas snart i beröringspunkterna genom återfrysning. Snö nära stnåltpunkten kan lätt krämas till isklumpar, kallare snö fordrar däremot ett högre tryck för att smältning (o. återfrysning) skall inträda.

Återförsäkring, överflyttande av försäkringsrisk el. i allm. del därav på annat bolag.

Återförsäkringsfördraget, ett hemligt avtal $^{18}/$« 1887 mellan Tyskland o. Ryssland, varigenom det ena landet försäkrade sig om det andras neutralitet, Tyskland i händelse av ett franskt angrepp, Ryssland vid ett eventuellt anfall från Österrikes sida. Då avtalet tillika innebar ett stöd åt Rysslands Balkanpolitik, har man mycket diskuterat, om det stod i strid mot Tysklands förbund med Österrike, Rysslands rival på detta område. Fördraget var ett led i Bismarcks balanspolitik men blev ej, som avsett var, efter tre år förnyat.

Återgång av äktenskap, genom domstols beslut avägabragt upplösning av äktenskap på grund av viss vid dess ingående föreliggande omständighet. Om grunderna för återgång o. dess rättsverkningar stadgas i giftcrmålsbalken kap. 10. Jfr Äktenskapsskillnad.

Återgångsfordran, det belopp som växel-

Ett urval ädelstenar

i. Agat 2. Malakit 3. Opal 4. Krysopras 5. Bärnsten 6. Turkos 7- Ametist S. Jade 9. Karucol 10. Smaragd 11. Ceylonsafir, briljantslipad *12.* Citrin 13. Lapis lazuli 14. Australisk safir 15. Rubin, taffelslipad 16. Stjärnrubin, cabochonslipad 17. Rcisenkvarts 18. Grön turmalin 19. Beryll 20. Stjärnsafir, cabochonslipad 21. Gul ceylonsafir 32. Röktopas 23. zirkonium S4- Akvamarin 25. Indisk safir. ((/>' *HovjuvrUrari Hugo Strömdahls ädthtenssamling.)*

gäldenär är skyldig betala vid återgångskrav mot honom pä grund av utebliven accept el. bristande betalning.

Återgångstalan, väselinnehavares talan mot överlåtarc, utställaren el. annan växelgäldenär på grund av utebliven accept el. bristande betalning.

Återkoppling av en radiomottagare innebär, att detektorrörcts anodström får passera en spole med variabel koppling till mottagarens svängningskrets, så att svaga signaler efter, förstärkning återföras till rörets galler o. ånyo förstärkas. Samtidigt förbättras apparatens selektivitet. Drives återkopplingen för långt, råkar apparaten i självsvängning, varvid interferens med den inkommande bärvågen ger störande återkopplingstjut (»kanariefåglar»).

Återställande av försutten tid, beviljande av ny frist för vidtagande av försummad åtgärd i rättegång. Ansökan härom göres till Högsta domstolen. Närmare bestämmelser i 58 kap. rättegångsbalken.

Återställningstecken, *mus.*, q, innebär, att not, som höjts genom »kors» (?) el. sänkts genom »be» (b), återställes till sin ursprungliga betydelse.

Återvinning i konkurs, återgång i vissa fall till konkursbo av egendom, som gäldenären avhänt boet.

Återvinningstalan, talan om återvinning i konkurs; talan, som inom viss tid må instämmas mot tredskodom, betalningsåläggande i lagsökningsmål m. m.

Återväxel, retur- el. recambioväxel, växel, som dragés för uttagande av återgångsfordran.

Atkomsthandlingar, handlingar, som styrka en persons äganderätt (särsk. i fråga om fast egendom), t. ex. köpebrev, köpekontrakt, arvskiftesiustrumcnt. Omfatta ej blott fångeshandlingar (se d. o.) från närmast föregående ägare utau av. bevis om tidigare ägares laga åtkomst.

Åttatimmarslagen, vanlig benämning på lagen om arbetstidens begränsning.

Åtvids församling omfattar Åtvidabergs köping.

Åtvidaberg, köping (sed. 1947) i Östergötl. 1., bildad av Åtvids kommun o. Åtvidabergs municipalsamhälle vid Norsholm—Västervik—Hultsfreds järnväg. 6,259 [inv]- ([t]948)- Sågverk, snickerifabrik (tillv. av kontorsmöbler m. m.), armaturfabrik, mek. verkstad. Samrealskola.

AB. Åtvidabergs Industrier, Åtvidaberg. Grundat 1906. Aktiekap. 8.4 mill. kr. (1948). Sågverk, möbelfabr., parkettgolvfabr., kem.-tekn. fabr., tryckeri m. m. Dotterbolag: AB. Åtvidabergs Butiksinredningar, AB. Facit o. sed. 1938 ilalda AB. Verkst. dir. E. Ericsson.

Åtvidabergs kopparverk, Åtvidabergs köping, Östergötland, grundat 1754, nedlagt 1903; åter bearbetat 1917. Tillhörde Adelswärdska baroniet 1781—1900.

Åverkan, ringare skadegörelse å egendom till men för annans rätt. Straffbest. i 24 kap. Strafflagen.

Ä

Ä ä, antikva el. latinsk stil. *Ä ä*, kursiv. Ä ä, fraktur el. tysk stil. Ä ä, gotisk stil.

Å. B., förkortning för *Ärväabalken.*

/Ebeltoft, stad på s. delen av halvön Djursland, ö. Jylland, Randers Amt, Danmark. 2,100 inv. (1945). Stad sed. 1301.

Ädelfasan, *Phasia'nus cofchicus,* förekommer i S.ö. Europa o. s.v. Asien o. har sedan blivit införd till talrika länder; vår jaktfasan anses vara en korsning mellan ringfasan o. ädelfasan. Tuppen har halsen o. huvudet blåsvarta med starkt grön metallglans o. ett par tofsar i bakhuvudet.

Ädelfors guldgruvor, i Alseda o. Ökna kommuner, Jönk. 1., upptäckta 1738, bearb. 1739 —1822 samt bl. a. 1890—98 o. 1915.

Ädelgaser, en grupp gasformiga grundämnen, som icke bilda några föreningar o. vilkas molekyler innehålla endast en atom. De äro] hclium, neon, argon, krypton, xenon o. radon (med isotoperna aktinon o. toron).

Ädelgran, arter av barrtradssläktet *Abies.* Jfr Silvcrgran.

Ädelkorali, *CoralVium ru'brum,* en i Medelhavet allmänt förekommande korall med vita polyper o. rött axelskclett, av vilket smycken m. m. förfärdigas.

Ädelstenar, mineral, som användas till smycken o. prydnadsföremål på grund av sin skönhet o. vackra glans, starka ljusbrytning o. färg samt stora hårdhet, rarhet o. beständighet. Ex. rubin o. safir (av mineralet korund), smaragd (min. beryll), diamant, topas, spinell o. krysoberyll. Ädelstenar med samma färg men av olika mineral ha ofta samma namn (jfr Smaragd o. Topas). Briljant o. rosensten (se dessa ord) utgöra olika slipformer av ädelstenar, särskilt av diamant. Vårdet beror av kvaliteten o. storleken; vikten anges i karat. Vissa ädelstenar kunna framställas syntetiskt. Jfr Halvädelstenar o. Pärlor.

Äganderättsbevis, bevis, som angiver för vem lagfart senast beviljats el. sökts å fast egendom jämte dagen då så skett.

Ägarehypotek, andel i inteckning som tillkommer den intecknade egendomens ägare.

Ägg. *Anat.* Den kvinnliga könscellen, ur vilken efter sammansmältning med den manliga könscellen fostret sedan utvecklar sig. — *Biol.* Den honliga könscellen hos djur o. växter med könlig fortplantning, hos de förra i allm. uppkommet i en äggstock, hos de senare i hos de olika grupperna oliknämnda organ. Diuräggens storlek växlar betydligt alltefter den näring, som är upplagrad däri.

Äggfors AB., Mörsil. Grundat 1887. Aktiekap. 2.$_7$ mill. kr. (1948). Träsliperi, sågverk o. jordbruk. Verkst. dir. T. Prydz (sed. 19*4)-

Äggledare, kanaler, i vilka de av äggstockarna alstrade äggen föras till livmodern.

Äggstock (lat. *ova'rium),* organ hos hondjuren, i vilket äggen utvecklas.

128—47277/. *Norstedts uppslagsbok. Tryckt 5. 11. 48.*

Äggtem'pera, äggoljetempera, målning med färger, där bindemedlet utgörcs av äggula o. vatten. — I äggoljetempera är bindemedlet äggula, äggvita samt kokt linolja o. vatten. Den fetare äggoljeteniperan var troligen bröderna van Eycks uppfinning o. användes numera av. i modern temperateknik.

Äggvita, populärt namn pa alla de njursjukdomar, som förlöpa med utsöndring av äggvita i urinen.

Äggviteämnen el. enkla proteinämnen, inom växt- o. framför allt djurvärlden rikligt förekommande ämnen, vilka jämte kol, väte, syre o. kväve i regel innehålla av. svavel. De äro uppbyggda av olika aminosyror (se d. o.) o. ha hög molekylvikt. Viktiga grupper av äggviteämnen äro albuminer, globuliner, histoner, skleroproteiner o. protamiaer. A. förekomma dels fria o. dels bundna vid andra ämnen till s. k. proteidcr (se d. o.), vilka ofta äv. innehålla fosfor.

Ägiljett' (fr. *aiguilletU),* flätat gulddragararbete, som bäres över högra axeln av generalstabsofficerare, adjutanter m. fl. (Se bild.)

Ägir (isl. *Mgir),* i isl. myt. havsguden, Raus make.

Ägodelningsrätt, första domstol för prövning av jorddelningsmål. Ägodelningsrätten består & landet av en ägodelningsdomare (i allra, ordinarie domaren i orten) såsom ordf. samt 3 ägodehiingsnämndemän. Domsagan är ägodelningsrätts domkrets. I stad är rådhusrätten, där sådan finnes, ägodelningsrätt o. en lagfaren ledamot av rådhusrätten ägodelningsdomare; i annat fall lyder staden under ägodelningsrätten i den domsaga, dit staden hör. Besvär över ägodelningsrätts utslag prövas av hovrätt.

Ågofredslagen av $^{2}/_{8}$ 1933 innehåller bestämmelser om vård av hemdjur, så att de ej olovligen komma in på annans ägor, om skyldighet att hälla stängsel mellan ägorna, om rätt till gemensamt bete m. m.

Ägograde'ring, uppskattning av i laga skifte ingående ägostycken efter deras godhet, varvid dessa åsättas gradtal, vilka utgöra beräkningsgrund för den tillökning i areal som bör ske, när sämre jord går i utbyte mot bättre.

Ägostyckning, tidigare förekommande jorddelningsform, som innebar, att ett hemman styckades i två el. flera lotter, så att varje lott fick viss till gränserna bestämd ägovidd, varefter hemmanets mantal fördelades mellan lotterna. Enl. lagen den $^{18}/_{6}$ 1926 om delning av jord å landet har ägostyckning o. jordavsöndring sammanförts till ett gemensamt institut, benämnt avstyckning.

Ägrett' (fr. *aigrette),* egentl. en hägers fjäderbuske; fjäderprydnad i form av fjäderbuske.

Ägretthäger, *Hero'dias al'ba,* helvit häger med svart näbb, svarta ben o, under fortplantningstiden egendomliga, högt skattade prydnadsfjädrar på ryggen. Sydeuropa, delar av Afrika, Asien o. Australien.

Ährling, Johan Erik Ewald (1837—88), botanist, framstående Unnéforskare. Utgav många av finnes skrifter.

Äkta barn kallades i lagstiftningen före 1917 barn av äkta makar samt med dessa i rättsligt hänseende likställda (t. ex. våldtäktsbarn). Motsats: oäkta barn. Numera användas uttrycken: »barn med äktenskaplig börd» el. »barn i äktenskap» samt »barn utom äktenskap».

Äktenskapsbetyg, av präst utfärdat intyg att hinder enligt kyrkböckerna icke föreligger för viss manlig person att ingå äktenskap med namngiven kvinna från annan församling. Kallades förr hinderslöshetsbetyg.

Äktenskapsbrott, brytande av den äktenskapliga trohetsplikten genom hor. Förr straffbelagt.

Äktenskapscertifikat, av myndighet (präst, diplomatisk el. konsulär myndighet) utfärdat intyg, att hinder enl. svensk lag icke möter för viss svensk undersåte att ingå äktenskap. Användes vid ingående av äktenskap inför utländsk myndighet.

Äktenskapsförord, avtal mellan trolovade el. äkta makar angående vissa egendomsförhållanden i det tillärnade el. redan bestående äktenskapet, såsom att giftorättsgods skall tillhöra make enskilt, att enskild egendom skall vara giftorättsgods o. att viss egendom, som tillhör den ena parten, skall tillhöra den andra. Äktenskapsförordet skall upprättas skriftligen, bestyrkas av vittnen, ingivas till vederbörande domstol o. intagas i dess protokoll samt genom domstolens försorg meddelas Statistiska centralbyrån, som för äktenskapsregistret. För äktenskap ingångna före 1921 gälla särskilda regler.

Äktenskapsbinder, i giftermålsbalken kap. 2 uppräknade förhållanden (för låg ålder, bristande samtycke av föräldrar el. förmyndare i vissa fall, vissa sjukdomar, vissa släktskapsförhållanden, redan bestående äktenskap m. m.), som utgöra hinder mot äktenskap. Vissa hinder äro absoluta, från andra kan dispens erhållas.

Äktenskapsregistret, hos Statistiska centralbyrån sed. 1921 fört register för inskrivning av från domstolarna lämnade uppgifter ang. boskillnad, hemskillnad, äktenskapsskillnad samt äktenskapsförord.

Äktenskapsskillnad, genom beslut av domstol åvägabragt upplösning av ett äktenskap på grund av efter dess ingående inträffad omständighet. Om grunderna för erhållande av äktenskapsskillnad o. om dess rättsverkningar stadgas i giftermålsbalken kap. ir. Jfr Hemskillnad o. Återgång av äktenskap.

Ålekulla, kommun i s. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Torestorp); Horreds landsf.-distr., Marks doms. 558 inv. (1947).

Älg, *AVces aVces,* värt största hjortdjur, ända till 3 m i längd. Hornen, som blott finnas hos tjurarna, äro särskilt hos norr-' landsälgarna brett: skovelformiga, hos andra mer hjortliknande. Hos oss över hela landet utom i s. Skåne. 1 å 2 kalvar födas i maj —

Älgarås, kommun i n.ö. Västergötland, Skarab. 1.; Hova landsf.distr., Vadsbo doms. 1,474 iuv. (1947).

Älghammar, egendom i Björnlunda o. Gryts kommuner, Södermani. 1., kånd sed. 1344. Inköptes på 1790-t. av C. v. Stedingk, som lät uppföra det nuv. slottet. Tillhör sed. 1875 ätten d'Otrante.

Alghult, kommun i ö. Småland, Kronob. 1. (past.adr. Älghultsby); Lenhovda landsf.distr., 6. Värends doms. 4,195 inv. (1947), därav i Hohultslätts municipalsamhälle 818.

Algå, kommun i v. Värmland, Värml. 1.; Arvika landsf.distr., Jösse doms. 1,410 inv. (1947).

Älmeboda, kommun i s. Småland, Kronob. 1. (past.adr. Rävemåla); Lessebo landsf.distr., Ö. Värends doms. 2,292 inv. (194 7)-

Älmhult, köping i s. Småland, Kronob. L, vid S. stambanan, Älmhults landsf.distr., V. Värends doms. 3.356 inv, (1947). Samrcalskola.

Älva, i folktron smävaxt kvinnligt naturväsen, som bor i skogarna o. stundom lockar människorna till sig genom dans o. spel.

Älvdalen, kommun i n. Dalarna, Kopparb. 1.; Älvdalens landsf.distr., Ovansiljans doms. 6,537 inv. (1947)1 varav i Åsens kyrkobokföringsdistr. 1,450, i Evertsbergs 681 o. i Älvdalens kyrkobokföringsdistrikt 4,406.

Älvdals härad, Värml. 1., omfattar Älvdals övre tingslag o. Älvdals nedre tingslag. 29,903 inv. (1948). Älvdals o. Nyeds domsaga.

Älvdals kontrakt, Karlstads stift, Värml. 1., omfattar 10 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Ekshärad.

Älvdals nedre tingslag, Värml. 1-, omfattar 4 kommuner: Ekshärad, Gustav Adolf, Norra Råda o. Sunncmo. 20,192 inv. (1948). Älvdals o. Nyeds domsaga.

Älvdals och Nyeds domsaga, Värml. **1.,** omfattar Älvdals övre tingslag. Älvdals nedre tingslag o. Nyeds tingslag med tingsställen i resp. Likenäs, Råda o. Molkom. 34,810 inv. (1948). Domarens adr.: Karlstad.

Älvdals övre tingslag, Värml. 1., omfattar 5 kommuner: Nyskoga, Södra Finnskoga, Norra Finnskoga, Dalby o. Norra Ny. 9.743 inv. (1947). Älvdals o. Nyeds domsaga.

Älvestad, kommun i v. Östergötland, Östergötl. 1. (past.adr. Fornåsa); Borensbergs landsf.-distr., Äska, Dals o. Bobergs doms. 637 inv. (1947)-

Älvkarleby, kommun i n. Uppland, Upps. 1-; Älvkarleby landsf.distr., Upps. l:s n. doms. 8,067 i[fiv]- ('947). varav i Skutskärs förs. 4,929 o. i Älvkarleby församling 3.138. Medeltida kyrka med kalkmålningar av Egbil oinkr, 1489. Bl. inventarier stafflimåln. *Korsbärandet* av J. Bueckelaer (1563).

Älvkarleby kraftverk, vattenkraftsanläggning vid Älvkarleby vattenfall i Dalälven, 9 km från mynningen. Anlades av sv. staten 1911 o. förvaltas av Vattenfallsstyrelsen. Utnyttjad fallhöjd 20 m, effekt 76,000 kW.

Älvkarleö, bruks- o. stationssamhälle på Älvkarleön i Dalälven, Älvkarleby kommun. 478 inv. {1946). Järnbruk m. m., anlagt 1659. Nuv. ägare: Stora Kopparbergs Bergslags AB.

Älvkvarn, folklig benämning på stenblock med skålformiga fördjupningar; äro föremål för vidskeplig kult på vissa **håll.**

Älvros, kommun i ö. Härjedalen, Jämtl. 1.; Svegs landsf.distr., Härjedalens doms. 981 inv. (1947)-

Älvsbacka, kommun i mell. Värmland, Värml. 1.; Nyeds landsf.distr., Älvdals o. Nyeds doms. 622 inv. (1947).

Älvsborg, kyrkobokföringsdistrikt i V. Frölunda församling i Göteborg. 9,264 inv. (1947).

Älvsborg. r. Fästning vid Göta älvs mynning, anlagd på 1300-t., flera gånger belägrad av danskarna, intagen av dem bl. a. 1563 o. 1612 o. båda gångerna återlämnad mot dryg lösen (»Älvsborgs lösen»), raserad 1660—73. — 2. Befästning nära Ä. 1, på Kyrkogårdsholmen i Göta älv (även kallad Nya Älvsborg), anlagd 1646—70-t., utdömd 1869. Belägrades utan framgång av Tordenskjold **1719.** — 3. Fästning vid Göteborg, mittemot

Ä. 2, på Göta älvs s. strand, anlagd 1899—1907. Huvudfortet (Oskar II:s fort) är insprängt i Västberget.

Älvsborgs kustartilleriregemente (KA **4).** uppsatt 1942, förlagt till Göteborg. Lämnar personal till Göteborgs o. Hcmsö kustartilleriförsvar.

Älvsborgs **län** omfattar s. Västergötland (utorn kuststräckan vid Kattegatt, som tillhör Göteb. 1.) samt Dalsland. 12,739 kvkm, 347,832 inv. (1948). Av länets laudareal (11,685 kvkm) utgör åker 2,082 kvkm (17.» %) 0. skogsmark 6,546 kvkm (56 %). Länet indelas i 7 domsagar o. 7 tingslag under Hovrätten för Västra Sverige. I Ä. finnas 6 städer (residensstad: Vänersborg), 4 köpingar, 6 municipalsamhällen o. 213 landskommuner. Landsbygden är delad i 10 fögderier.

Älvsborgs lösen kallas de summor, som Sverige enl. frederna i Stettin 1570 o. Knäred 1613 utbetalade till Danmark för att friköpa den av danskarna erövrade Älvsborgs fästning, i förra fallet 150,000 riksdaler, i senare fallet i mill. daler silvermynt.

Älvsborgs regemente (I 15), *Bords,* infanteriregemente sedan 1683.

Älvsby, kommun i Norrb. 1. (past.adr. Älvsbyn); Älvsby landsf.distr., Piteå doms. 9,219 inv. (1947), därav i Älvsby **municipalsamhälle** 1,496.

Älvsered, kommun i s. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Mjöbäck); Svenljunga landsf.distr., Kinds o. Redvägs doms. 770 inv. (1947).

Älvsjö. 1. Gods i Brännkyrka förs., Sthlm, fideikommiss inom ätten Lagerbjelke sed. 1778. Huvudbyggnad delvis från 1500. —- 2. Stadsdel i Brännkyrka församling i Sthlm, vid Ä. station, som är knutpunkt mellan järnvägslinjerna Sthlm—Nynäshamn o. Sthlm—Södertälje. 1,270 inv. (1946).

Älvsnabben (Ä 1 g s n a b b e **n),** hamn vid Mysingefjärden i Sthlms skärgård, nämnd redan i en segelbeskrivning från det senare 1200-t. Tjänstgjorde på 1500- o. 1600-t. ofta som utnämn för sv. flottan, skyddad av höga klippor. År 1930 restes där på Kapellön avsvenska flottan ett monument till minne av Gustav II Adolfs avsegling därifrån till Tyskland, juni 1630.

Älvsyssels norra kontrakt, Göteborgs stift, Göteb. 1., omfattar 13 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Uddevalla.

Älvsyssels södra kontrakt, Göteborgs stift, Göteb. 1., omfattar 22 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Säve.

Älvsåker. kommun i n. Halland, Hall. 1. (past.adr. Kungsbacka); Kungsbacka landsf.-distr., Hall:s n. doms. 828 inv. (1947).

Älvvik, gods i Lidingö, till 1775 tillhörande Banérska fideikommisset Djursholm. Nuv. huvudbyggnad uppf. r775—76.

Älvängen, industrisamhälle i Starrkärrs kommun i Älvsb. 1., vid Bergslagsbanan o. Göta älv. r,495 inv. (1946). Repslageri, bindgarnsfabrik m. m. Tingsställe i Vättle, Ale o. Kullings domsaga.

Älväxing, art av grässläktet *Sesleria.*

Äma'bel (av **fr.** *aimabU),* älskvärd.

Ämbete, statstjänst, vars innehavare tillsättes av K. M:t o. intar en i viss mån självständig ställning.

Ämnesomsättning, den för alla levande organismer utmärkande process, varigenom födan upptages o. förbrännes i kroppen.

Änder, egentliga, *Anati'tiae,* underfamilj bland andfåglarna; i allm. mindre än dykänderna; dyka oftast blott som ungar o. under ruggningen. Talrika repr. i Sverige.

Ändmorä'n, vall- el. åsformad anhopning av morängrus o. block, vilken bildas vid avsmältningen av en glaciär el. inlandsis.

Ändtarm, lat. r e c' t u m, tarmens nedersta del, mynnar med analöppningen på kroppens yta.

Ändvända, vända rep el. kätting för att jämnare fördela slitningen.

Ängby, N o r r a o. S ö d r a, stadsdelar i Bromma församl. i Stlilm, mellan Kyrksjön o. Mälaren. Högre allmänt läroverk. Ha namn efter egendomen S t o r a Ä n g b y, inköpt av staden 1904. Vid Mälaren i S. Ängby anlade staden 1936 ett friluftsbad, Ä n g b y b a d e t.

Ängel (av grek. angV/os, sändebud), biblisk benämning pa personliga väsen tillhörande den osynliga världen med uppgift att beskydda de fromma (1 Kon. 22: 19, Ps. 34: 8).

Ängelholm, stad i n.v. Skäne, vid Rönneå, ?iära dess utlopp i Skälderviken, Ängelholms landsf.distr., S. Åsbo o. Bjäre doms., Kristianstads 1. 7,388 inv. (1948). Kyrka från omkr. 1516. Samrealskola. Lädcrindustri. Länslasarett. Havsbad. Förläggningsort för Södra flygbasområdet (Flybo S). — Ä. omtalas som nyanlagd stad 1516 o. torde då ha efterträtt Luntertun (se d. o.); härjades svårt under de sv.-danska krigen pa 1600-t. Stadsvapen, se bild. — Namnet *(Engelholm* 1516) synes liksom flera danska ortnamn på *Engel(s)* ha tillkommit efter mönster av sådana tyska ortnamn som *Engelstein* o. *Engelberg.* Möjl. ha dessa namn delvis påverkats av det romerska borguamnet *San Angelo,* på tyska *Engelsburg*

0. på gammalsvenska *Ångelsborgen.*

Ängelholm, gods i S:ta Annas kommun, Östergötland, känt sed. 1300-t., då det tillhörde Bengt Algotsson, fideikommiss inom ätten Spens sed. 1728. Nuv. huvudbyggnaden är från slutet av 1600-t. ined flyglar från 1700-t.

Ängelsberg. 1. Gods o. järnbruk i Västcrvåla kommun, Vårstmanland, känt sedan 1300-t. Bruket anlagt 1597. Nuv. ägare: Avesta Järnverks AB. — 2. Industri- o. stationssamhälle kring Ä. 1. 408 inv. (1946). Fiskodlingsanstalt.

Ängeltofta, gods i Barkåkra kommun, Kristianst. 1., känt sedan 1600-t. Huvudbyggnad från 1840-t. Mönsterladugårdar.

ÄngersjÖ, kommun i s.ö. Härjedalen, Jämtl. 1. (past.adr. Ytterhogdal); Ytterhogdals landsf.-distr., Härjedalens doms. 344 inv. {1947).

Änglamakerska, benämning pä kvinna, som mottager småbarn till uppfostran mot ersättning vanl. »ett för ailt» o. genom svält o. vanvård låter dem omkomma.

Ängman, J a c o b (1876—1942), silversmed, den mest betydande på sitt område i Sverige sed. empiren. Konstnärlig ledare för Guldsmeds-A.B. i Stockholm från 1907. Bl. arb. juvelskrinet »Heliga tre konungar» (1916) o. skål (1929, se bild), båda i Nat.mus.

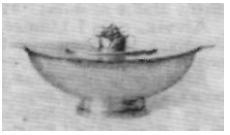

Ängsgröe, art av grässläktet *Poa.*

Ängskavle, art av grässläktet *Alopecurus.*

Ängsknarr, dets. som kornknarr.

Ängskrasse, art av örtsläktet *Cardamine.*

Ängsnejlika, art av örtsläktet *Dianthus.*

Ängspiplärka, *An'thus praten'sis,* ovan i huvudsak svartbrun med ljusare fjäderkanter, undertill gulvit piplärka. På fuktiga ställen över hela landet.

Ängsruta, art av örtsläktet *Thalictrum.*

Ängsskära, art av örtsläktct *Serratula.*

Ängssork, dets. som skogssork.

Ängssvingel, art av grässläktet *Festuca.*

Ängssyra, art av örtsläktet *Rumex.*

Ängsull, arter av halvgrässläktet *Eriopharum.*

Ängsö. 1. Kommun i s.ö. Västmanland Västmanl. 1. (past.-adr. Ängsösund); Västerås landsf.-distr., Västmanl. mell. doms. 245 inv. (‘947)- — 2. Egendom i Ä. 1 m. fl. kommuner, känd sed. 1272. Slottet uppfördes på 1480-t., förstördes delvis 1522, restaurerades o. tillbyggdes 1636—37, 1740—47 (4:e vån.)samt på 1900-1. Betyd, samlingar av porträtt o. konstslöjd (»Ängsöbägaren» o. en berömd guldkedja). Fideikommiss inom ätten Piper.

Ängsö nationalpark omfattar större delen av Ängsön (72 ha) i Sthlms skärgård, med yppig» för östkusten typisk växtlighet.

Änke- och pupillkassor (lat. *pu'pillus,* föräldralös gosse), penninginstitut för tryggande av pension åt änkor o. understöd under uppväxtåren åt barn i händelse av faderns el. annan försörjares frånfälle. Kassorna grunda sig huvudsakl. pä inbetalning av avgifter.

Änne, poetiskt ord för panna.

Änterbila, yxa, som användes vid äntring, slogs med sin spetsiga ända in i fientligt fartygs sida för att tjäna som fotsteg.

Änterbrygga, lat. c o r'v u s, en brygga på romerska galärer, vilken fälldes över fientligt fartyg för att däröver storma detta.

Änterdragg, dragg med vidfäst kätting, som kastades på fientligt fartyg för att fasthålla detta.

Äntra, 1. Klättra. — 2. Storma fartyg.

Äppelbo, kommun i v. Dalarna, Kopparb. 1.; Järna landsf.distr., Nås o. Malungs doms. 1,588 inv. (1947)-

Appelsyra, $HC0_2$-CH_2-CH(OH).$C0_2H$, monooxibärnstenssyra, en av de vanligaste växtsyrorna; uppträder dels fri, dels i form av saltcr, m a 1 a't (av syrans lat. namn *acidum malicum).* Ingår i många ätliga frukter o. bär.

Äppeltysk, benämning pä kälkborgerlig tysk.

Äppelvecklare, *Carpocap'sa pomoneWa,* liten vecklarefjäril med blygrå, brunrandiga framvingar. Förekommer överallt där äppleodling bedrives. Larven borrar sig in i frukten o. förtär de omogna kärnorna. Angriper utom äpplen även päron, plommon, persikor m. fl.

Äppelviken, villastad i Bromma förs., Sthlm. 2,445 inv. (1946). Marken äges av staden, som utarrenderar tomterna på viss tid. Kyrka, Vasterlcdskyrkan, invigd 1932.

Äppelvivel, *Anthono'tnus pomo'rum,* omkr. 4 mm lång brun vivel, med ett gult snedstreck på täckvingarna; larverna förtära äppelblommornas knoppar.

Äpple, frukten av apel el. äppelträd, hos oss odlat trol. sed. 2,000 år f.Kr. Genom korsning el. på annan väg har ett mycket stort antal sorter frambragts, vilka förökas genom ympning el. okulering.

Ärans och hjältarnas språk, svenskan enligt Tegnérs »Språken»:

Ärans och hjältarnas språk! Hur ädelt och manligt du ror dig,
ren är som malmens din klang, säker som solens din gång.

Ärekränkning, sammanfattande beteckning på ett antal brott mot annan persons ära. Behandlas i 16 kap. strafflagen o. vid ärekränkning genom tryckt skrift i tryckfrihetsförordningen.

Äreminne, pompöst högtidstal, som i starkt erfcännsamma ordalag framhåller en persons dygder o. förtjänster. I Sverige odlades konstarten under i7oo-t:s senare del.

Ärenpris, arter av växtsläktet *Veronica.*

Ärentuna, kommun i mell. Uppland, Upps. 1. (past.adr. Storvreta); Norunda landsf.distr., Upps. 1:8 n. doms. 1,227 [in]v. (1947)- Medeltida kyrka med kalkmålningar från 1430—1440-t. Rester av det äldre tråtaket med målad dekoration från omkr. 1310—20 (Stat. hist. mus.). Predikstol av Magnus Granlund 1760.

Ärftlighet, beteckning för det förhållandet, att egenskaper från ett tidigare släktled genom könscellerna överföras på ett senare. Egenskaperna bero på inre anlag, vilkas kroppsliga underlag finnas i cellkärnornas kromosomer. Anlagen nedärvas i regel oberoende av varandra utan att på något sätt förändras (häri ligger just ärftlighetens väsen). Detta framgår bl. a. därav, att den avkomma, som en hybrid — dvs. en korsning mellan två typer med olika anlagsuppsättning — lämnar efter självbefruktning, icke är enhetlig (lik hybriden) utan klyves i flera olika typer, som stå i ett bestämt talförhållande till varandra. Om en vit- o. en rödblommig ört korsas, erhållcs ofta en skärblommig hybrid. Dess efter självbefruktning alstrade avkomma delar upp sig i 3 olika typer: >/« vit- o. [1]*U* rödblommiga, vilka i allt likna hybridens föräldrar o. vid självbefruktning förbli oförändrade (homozygota), samt [2]/, skärblommiga, vilka efter självbefruktning klyva sig som hybriden (heterozygota). Skilja sig hybridens föräldrar i flera egenskaper, blir klyvningen i dess avkomma synnerl. invecklad, men alltjämt lagbunden. Detta förhållande påvisades för första gången av Gregor Mendel, upptäckaren av de ärftlighetslagar. vilka gälla för alla organiska varelser. Jfr Växtförädling.

Arg, blagrönt överdrag på koppar o. kopparhaltiga legeringar, uppstår i fuktig luft genom oxidation o. inverkan av koldioxid.

Äring, årsväxt, skörd.

Äringskult, beteckn. för primitiva riter o. bruk, ofta med sexuell innebörd, som avse att främja grödans växtkraft, t. ex. brudsäng på åkern, tillvaratagandet av sista kärven, som ges åt kreaturen vid julen. Motsvarigheter till ä. funnos i den grek. Demeterkulten. Vissa nordiska hällristningar synas äv. ha avseende på ä.

Årke- (grek. *arki-* av *ar'kein,* vara den förste), förstavelse som anger, att en egenskap förefinnes i högsta grad (ex. ärkebiskop, ärkenöt).

Ärkebiskop (lat. *archiepis'copus,* »överbiskop»), i rom. kyrkan styresman över en kyrkoprovins, bär som utmärkelsetecken pallium (jfr d. o.). — I Sverige den främste bland biskoparna *[tprimus inter pares»),* självskriven ordf. i kyrkomötet, liksom förut i prästeståndet. Ärkebiskop är alltid biskopen över Uppsala stift.

Ärkedjäkne (lat. *archidia'conus,* »den förnämste diakonen»), i rom. kyrkan den främste vid katedralkyrkan anställde dekanen; delade biskopens andliga maktbefogenhet.

Ärkehertig (ty. *Ertherzog*), titel för prinsar av det forna österrik, kejserl. huset.

Ärkestiftet, dets. som Uppsala ärkestift.

Ärkeänglar, i N.T. benämning på änglarna Mikael, Gabriel o. Rafael.

Arla. kommun i mell. Södermanland, Södermani. 1. (past.adr. Eskilstuna); Österrekarne landsf.distr., I^ivgedingets doms. 2,092 inv. (1947).

Årlig swensk, E n, en 1755—56 utgiven veckoskrift, Sveriges första politiska tidskrift, organ för hattpartiet.

Ärlingbundra härad, Sthlms 1., omfattar 8 kommuner: Alsike, Knivsta, Vassunda, Haga, S:t Olof o. S:t Per, Norrsunda, Husby-Ärlinghundra o. Odensala. 6,306 inv. (1948). Sthlms l:s v. domsaga.

Arior, *MotaciWidae,* familj bland tättingarna, innefattande små, insektätande fåglar med smal näbb o. vanligen lång stjärt. I Sverige piplärkor o. ärlor (gul-, sades- m. fl.), alla flyttfåglar.

Ärr, den huvudsakl. av bindväv bestående bildning som uppkommer, då ett sår läkts.

Ärtemark, kommun i n. Dalsland, Älvsb. 1. (past.adr. Bengtsfors); Bengtsfors landsf.distr., Tössbo o. Vedbo doms. 1,356 inv. (1947).

Ärtemarks församling omfattar Ärtemarks kommun o. Bengtsfors köping.

Ärter, frön av ett par P is t* w-arter. Man skiljer mellan s o c k e r ä r t e r, vilkas baljor o. frön ätas, samt s p r i t ä r t e r (alla tillhörande *P. sativum),* hos vilka endast fröna äro ätbara. R y s k a ä r t e r äro späda torkade spritärtcr. V i k t o r i a ä r t e r äro skalade o. polerade gula ärter.

Ärtsångare, *Syfvia curru'ca,* liten, ovan gråbrun, undertill vitgulbrun sångare, utbredd över hela Europa. Hos oss i skog o. busksnår upp till Jämtland.

Ärttörne, art av växtsläktet *Ulex.*

Ärtveoklare, *GraphoWtha nigrica'na,* liten vecklarefjäril med askgrå, svart- o. vitstreckade framvingar; den gulvita larven, »ärtmasken», borrar sig in i ärtbaljorna o. angriper ärterna.

Ärtväxter, växter tillhörande fam. *Leguminosae.*

Ärvdabalken, fork. *Å. B.,* den avdelning av 1734 års lag, som behandlar arv, testamente o. förmynderskap. Ilar numera ersatts av nya lagar, vilka i lagboken sammanförts under rubriken N y a ä r v d a b a l k e n.

JErö, dansk ö i Östersjön, 20 km s. om Fyn. 89 kvkm, 10,700 inv. (1945). Tillhör Svendborg Amt. På *M.* ligga staden ^Jrösköbing 0. handelsplatsen Marstal.

yEröskö̈bing, stad på n. kusten av iErö, Svendborg Amt, Danmark. 1,400 inv. (1945).

As, gods i Julita kommun, Södermanland, under medeltiden tillh. Julita kloster. Nuv. huvudbyggnad uppf. under förra hälften av 1700-t. Eng. park från i8oo-t:s början. I närh. lämn. av en fornborg. Porträttsamling.

Äspered, kommun i ö. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Dalsjöfors); Ås landsf.distr., Borås doms. 662 inv. (1947).

Äsphult, kommun i mell. Skåne. Kristianst. 1. (past.adr. I,indcröd); Äsphults landsf.distr., Gärds o. Albo doms. 751 inv. (1947)-

Äsping. *Zool.* Den unga, rödbruna honan av vanliga huggormen. — *Sjöv.* Äldre mindre fartygstyp, även joll.

Äspinge. kommun i mell. Skåne. Malmöh. 1. (past.adr. Fulltofta); Hörby landsf.distr., Frosta o. Eslövs domsaga. 815 inv. (1947).

Äspö, kommun i s. Skåne, Malmöh. 1.; Klagstorps landsf.distr., Vemmenhögs, I,junits o. Herrestads doms. 25T inv. (1947).

Äss, dets. som ess.

Ässja, öppen smideshärd.

Ätliga svalbon el. k i n e s i s k a s v a l b o n, bon av olika arter salanganer.

Ätlig groda, *Råna esculenta,* s. och mell. Europa, hos oss sparsamt upp till Östergötland förekommande groda, ovan vanl. olivgrön el. grönbrun med mörkare fläckar o. med gul längsstrimma mitt på ryggen. Undersidan ljusare. Isåren anses som en läckerhet.

Ätran, vattendrag i s.v. Sverige, upprinner i

Gullereds kommun, Västergötland, genomflyter Västergötland o. Halland o. mynnar i Kattegatt vid Falkenberg. 243 km. Laxfiske.

Ättartal, stamtavla, släktregister.

Ättestupa, klippa, från vilken ålderstigna el. förtvivlade störtade sig för att beröva sig livet. Ättestupor omtalas från Götaland i en sen o. opålitlig isländsk saga. Många lokalsägner härom äro i omlopp i Sverige, men det är mycket ovisst, om de äga något underlag i verkligheten.

Ättikester el. (missvisande) ä t t i k e t e r, dets. som etylacetat.

Ättiksyra, CH_3C0_2H, en av de lägre fettsyrorna, färglös vätska med stickande lukt. Stelnar i vattenfri form (i s ä 11 i k a) till en isliknande massa vid 16.t.^{0}; kokp. n8°. Dess salter o. estrar kallas a c e t a t (jfr Bly o. Etylacetat). Ättiksyra bildas vid torrdestillation av trä o. isoleras ur destillatet som orent kalciumacetat (gråkalk), varur den fria syran erhålles genom dest. med svavelsyra. Numera framställes ättiksyra äv. ur acetylen, som i närvaro av kvicksilversaltcr anlagrar vatten o. övergår i acetaldehyd, vilken lätt oxideras till ättiksyra. Ä t t i k a (utspädd ättiksyra för hushållsbruk) erhålles sed. gammalt äv. genom ä t t i k s y r e j ä s n i n g av utspädd alkohol (vin ger äkta vinättika el. vinäger). Vätskan får långsamt rinna över fuktig bokspån, varvid alkoholen oxideras till ättiksyra under inverkan av vissa bakterier {*Bacleriutn aceti* m. fl.). — Ättiksyra har vidsträckt användning som utgångsmaterial vid framställning av vissa läkemedel, cellulosaacetat, aceton m. m.

Ättikål, *AnguiUu'la ace'ti,* liten trådmask, vilken anträffas i klister, svagt alkoholualtiga lösningar o. dyl., stadda i ättikjäsning. Hanen omkr. 1 mm, honan omkr. 2 mm lång.

Ättledning, fornnord. rättsinstitut, innebärande upptagandet i en ätt av en person, som saknade egen ätt el. övergivit denna. Senare (under äldre medeltid) äv. form för att förbättra den frigivne trälens ställning.

Ättsaga, folklig tradition om händelser knutna till en viss släkt eller bygd. Den fornnordiska diktningen bygger till stor del på ättsagor. Dessa omhuldades särsk. på Island o, utnyttjades av isländska historieskrivare, bl. a. Snorre Sturlasson.

Äventyr, *fur.*, påföljd vid underlåtenhet att fullgöra ett föreläggande el. dyl.

Ävja, de på vattendragens botten till gyttja övergående lagrade resterna av i vattnet o. på bottnen levande växt- o. djursamhällen.

Äänislinna [ä'n-], »Onegos borg», finska benämningen på Petrosavodsk under finska ockupationen 1941—44.

Ö

Ö ö, antikva el. latinsk stil. *Ö ö*, kursiv. Ö ö, fraktur el. tysk stil. Ö ö, gotisk stil.

öarna i lovart, dets. som Windward Islands. — Ö a r n a i l a, dets. som I.eeward Islands.

ÖB, förkortning för *överbefälhavaren.*

Öckerö. 1. Kommun i s. Bohuslän, Göteb. 1.; Hisings landsf.distr., Askims, Hisings o. Sävedals doms. 6,873 inv. (rg47), därav i Hälsö municipalsamhälle 549, Kalvsunds 146, Källö-Knipplans 581 o. Hönö 2,465. — 2. Fiskläge i Ö. 1. 1,422 inv. (1946). — 3. Ö i Bohuslän, 20 km v. om Göteborg, i Öckerö kommun. 3.5 kvkm. Fiskläge. Badort. Kyrka fr. 1400-t., ombyggd o. utsmyckad på 1700-t., därefter ödekyrka till 1941 då den restaurerades, invigdes ånyo 1944.

Ödeborg, kommun i s.v. Dalsland, Älvsb. 1. (past.adr. Ellenö); Valbo landsf.distr., Nordals, Sundals o. Valbo doms. 1,080 inv. (1947).

Ödeby, kommun i n. Närke, Örebro 1. (past.-adr. Iyillkyrka); Glanshammars landsf.distr., Österncärkes doms. 198 inv. (1947).

Ödekyrka, kyrka som upphört att vara gudstjänstlokal o. i brist på underhåll fått förfalla. Flera konsthistoriskt intressanta ödekyrkor ha under senare år restaurerats.

Öde'm (av grek. *5t'dema,* svulst), vid en del njur- o. hjärtsjukdomar förekommande ökad vätskegenomdränkning av vävnaderna, som yttrar sig i en degig svullnad, i vilken man vid fingertryck kan iakttaga kvarstående gropar. En liknande genomdränkning kan uppstå jämväl kring en del inflammatoriska hårdar. Jfr Vattusot.

Ödeläggelse föreligger, då någon åstadkommer explosion, översvämning, ras, skeppsbrott, flyg- el. tågolycka el. dyl. o. därigenom framkallar fara för annans liv el. hälsa el. för omfattande förstörelse av annans egendom. Straffbest, i strafflagen r9 kap. enl. lag 3°/$_6$ 1948 om ändring i strafflagen.

ödenäs, kornmun i v. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Alingsås); Vättle landsf.distr., Vättle, Ale o. Kullings doms. 406 inv. (r947).

Ödeshög, kommun i v. Östergötland, Öster - götl. 1.; Ödeshögs landsf.distr., Folkungabygdens doms. 3,144 inv. (1947), därav i Ö d e s h ö g s m u n i c i p a l s a m h ä l l e 1,604.

Ödestugu, kommun i n.v. Småland, Jönk. 1.; Bodafors landsf.distr., Njudungs doms. 604 inv. (i947)-

Ödets m a k t (it. *La forsa del destino),* opera med musik av G. Verdi till libretto av F. M. Piavc; uppförd i Sthlm i:a ggn 1928.

Odhumla, dets. som Audhumbla.

Ödipus, dens. som Oidipus.

Ödlor, *San'ria,* ordning bland kräldjuren. Skiljas från ormarna genom oftast välutvecklade extremiteter, rörliga ögonlock, orörligt förenade ansiktsben o. förekomsten av bröstben. Ett flertal underordningar, vilka främst skiljas på tungans form o. utbildning. Alla världsdelar, talrikast i tropikerna.

ödman, N i l s P e t r u s (P e l l e) (r838—1911), författare, lektor i Gävle 1877—1905. Medstiftare o. led. av Namnlösa sällskapet. Gjorde sig känd o. uppskattad i vida kretsar särsk. genom sina av idealism o. gott lynne burna hågkomster från student- o. informatorstiden (första saml. 1887) samt resebilder.

Ödman, A r v i d (1850—1914), operasångare, 1876—1911 anställd vid Kungl. teatern i

Sthlm utom 1887—89, då han verkade vid Operan i Köpenhamn. Med sin rena, höga tenor, sitt omsorgsfulla spel o. sin vackra gestalt blev Ö. en publikgunstling som få.

Ödmann, Samuel (1750—1829), teolog o. naturforskare, mångsidig skriftställare; teol. professor i Uppsala 1799; från 1783 bunden vid sängen (genom ihärdig frossa). Lärjunge till Linné framträdde Ö. särsk. som skicklig ornitolog. I bibelkommissionen o. psalmbokskommittén nedlade Ö. ett betyd, arbete; av honom författade, delvis ypperliga psalmer ingingo i 1819 års psalmbok o. finnas äv. i den nuv. Äv. framstående musiker. Inom Ö:s synnerligen omfattande författarskap märkas hans mästerliga minnen från barndomstiden i Växjö: *Hågkomster från hembygden o. skolan* (tr. 1830; många upplagor).

Ödskölt, kommun i mell. Dalsland, Älvsb. 1. (past.adr. Bäckefors); Dals-Eds landsf.distr., Tössbo o. Vedbo doms. 712 inv. (1947).

Ödsmål, kommun i s. Bohuslän, Göteb. 1.; Stenungsunds landsf.distr.. Inlands doms. 1,238 inv. (1947)-

Ödåkra, industriort o. järnvägsstation i Flenninge kommun, Malmöh. 1. 725 inv. (1946). Spritfabrik, anlagd 1897, vid vilken till 1917 tillverkades »Ödåkra akvavit»; nuv. ägare: AB. Vin- & Spritcentralen.

Öfverholm, Ivan, f. 10/e 1874, civilingenjör, anställd vid Statens järnvägar 1904, byråchef 1915—39- Har lett elektrifieringen av Statens järnvägar o. flera privatbanor.

Öga. *Anat.* Organ för mottagande av synintryck. Hos lägre djur av mycket växlande byggnad, från enkla pigmentfläckar, ljuskänsliga pigmentgropar, ögonblåsor med glaskropp el. lins el. bådadera till de mera komplicerade ögonen med främre o. bakre ögonkammare o. regnbågshinna samt fasettögon el. sammansatta ögon. Hos högre djur är ögat byggt mera enhetligt, bildande en ögonglob, framtill med en genomskinlig hinna (hornhinna), i övrigt omgivet av en ogenomskinlig hinna (senhinnan). Ögonglobens botten bildas av näthinnan (retina) med ljuskänsliga celler i form av tappar o. stavar, som äro ljusisolerade inåt av den pigmenterade åderhinnan (jfr Synpurpur). Genom regnbågshinnan o. kristallinsen delas ögat i en främre o. en bakre ögonkammare, varav den bakre innehåller glaskroppen. — *Bot.* Dets. som knopp. Man talar ex. om »ögon» på potatis o. överflyttar vid okulering »ögon» på grundstammen. — *Sjöv.* Ögla på rep el. wire.

Öggestorp, kommun i n. Småland, Tönk. 1. (past.adr. Bogla); Huskvarna landsf.distr., Tveta, Vista o. Mo doms. 434 inv. (1947).

Öglegarn, dets. som mossgarn.

Öglunda. kommun i n. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Eggby); Axvalls landsf.distr., Skarabygdens doms. 285 inv. (1947).

Ögondiagnos, kvacksalverimetod, varvid man efter regnbågshinnans utseende menar sig kunna ställa sjukdomsdiagnos.

ögonfläckar, enkla synorgan, bestående av i el. under huden belägna pigmenthopar i förbindelse med synceller. Förekomma hos medusor o. ett flertal maskar. — »Ögonfläckar» i djurens färgskrud ha en kärna (pupill) av annan skarpt avstickande färg, ex. hos påfågeln, jaguaren, många ödlor m. fl.

Ögoninflammatio'n el. konjunktivi't, dets. som bindhinnekatarr.

ögonmagnet, liten, kraftig elektromagnet, avsedd för utdragning av i ögat inträngda järn flisor.

Ögonring, en särsk. hos äldre män förekommande vitaktig smal ring i hornhinnans kant. Kallas även »gubbring».

Ögonspegel, dets. som oftalmoskop.

Ögontagg, den nedersta, närmast rosenkransen sittande taggen på hjortdjurens horn.

Ögontröst, arter av örtsläktet *Euphrasia.*

ö. h., förkortning för *över havet.*

Öhlenscbläger, dens. som Oehlenschläger.

Öhman, Märtin, f. 4/9 1887, operasångare (tenor). Anställd vid Stora teatern i Göteborg 1917—19 o. 1920—24, vid Kungl. teatern i Sthlm 1919—20, vid Metropolitanoperan i New York 1924—25 o. vid Städtische Oper o. Staatsoper i Berlin 1925—32; talrika gästspel; hovsångare 1933- 1927—43 £• ni- den persisk-svenska sångerskan Isobel Ghasal, f. »/i» 1896.

öhrström, Edvin, f. 22/8 1906, skulptör. Bl. arb. *Vid sjukhusets grindar* (1941—45; i granit, Karolinska sjukh.) o. *Thalias två ansikten* (1944; glasrelief, Malmö stadsteater).

Öhrwall, Hjalmar (1851—1929), läkare, radikal kulturkämpe, prof. i fysiologi i Uppsala 1899—1917, red. för Studentföreningen Verdandis småskrifter från 1917. Utgav förutom fysiolog, arb. studien *Om knutar* (1908).

Öhrvikens AB., Köpmanholmen. Grundat 1803. Aktiekap. 3.6 mill. kr. (1948). Sulfitfabr. i Örviken. Dotterbolag till Forss AB.

Öieren, sjö i s. Norge. 87 kvkm. Genomflytes av Glommen.

Öja. 1. Kommun på s. Gotland, Gotl. 1. (past.-adr. Burgsvik); Hemse landsf.distr., Gotlands doms. 669 inv. (1947). Kyrka från 1200- o. 1300-t. (koret 1232). Märkligt triumfkrucifix (i kvrkan, se bild) 0. sörjande Maria (Gotlands fornsal) från omkr. 1270, starkt påverkade av fransk skulptur. — 2. Kommun i s. Småland, Kronob. 1. (past.adr. Gamla); Norrvidinge landsf.distr., Mell. Värends doms. 1,419 inv. [1947). — 3. Kommun i ;. Skåne, Malmöh. 1. (past.-idr. Stora Herrestad); Herrestads landsf.distr., Vemmenhögs, Ljunits o. Herrestads doms. 404 inv. (1947). — 4. Kommun i n.v. Södermanland, Sodermani. 1. (past.-idr. Stora Sundby); Västerrekarne landsf.distr., Uvgedingets doms. 1,184 inv. (1947).

Öjabv, kommun i s. Småland, Kronob. 1. [past.adr. Växjö); Norrvidinge landsf.distr., Mell. Värends doms. 1,071 inv. (1947).

Öjebyn, Piteå landsförsamlings kyrkby, vid ärnvägen Älvsby—Piteå. Lantmannaskola. Kyrkan urspr. från 1400-t.

Öken. 1. Större landområde utan växtlighet, ranl. till följd av brist på nederbörd. Av bergskedjor omslutna högslätter äro icke sällan iknar. Öknarna återfinnas särskilt inom passad-/indarnas regioner, varest luften har en nedåt-;ående rörelse o. därför är relativt torr. — i. I vissa landsändar benämning på gruvskog, ;. ex. Pershvtte öken.

Ökenlo, dets. som karakal.

Ökenräv, annan benämning för fennek.

ökenspringråttor, *Di'pus,* släkte av snabbt loppande gnagare med korta framben, mycket ånga bakben o. lång, tofsprydd svans.. N. Vfrika o. v. Asien. Leva i flockar i öknar o. ,täpper, där de gräva djupa gångar. Nattdjur.

Ökna. 1. Kommun in. Småland, Jönk. 1. past.adr. Österökna); Alseda landsf.distr.,

Njudungs doms. 1,159 inv. (1947). — 2. Egendom i Flöda kommun, Södermanland, kand sed. 1360-t. Slottets nuv. skick från 1862.

öknebo härad, Stblms 1., omfattar 6 kommuner: Östertälje m. Igelsta municipalsamhälle, Tveta, Turinge, Vårdinge, Överjärna o. Ytterjarna. 8,793 inv. (1948). Södertörns domsaga.

Öl, dryck, bryggd på malt o. humle. Jfr Maltdrycker.

Öland, ö i Östersjön, skild från Småland genom Kalmarsund o. utgörande ett landskap i Götaland. 1,346 kvkm, varav 1,341 kvkm land. 26,026 inv. (1948), 20 per kvkm land. Ö. ingår i Kalmar län o. Växjö stift. Lågland. Jordbruk, boskapsskötsel. Kalkbrott, cement- o. sockerindustri. Enda stad är Borgholm. — ö. är utomordentligt rikt på fornminnen o. spelade tidigt en roll för Östersjöhandeln. Sedan urminnes tider sv. landskap var Ö. under kortare perioder av senare medeltiden i dansk besittning. Vid Ö:s s. udde stod n/6 1503 ett sv.-danskt sjöslag, som blev oavgjort, vid Ö:s n. udde ett nytt 30/6—31/6 1564, som slutade med dansk seger. Landskapsvapen, se bild.

Ölands domsaga, Kalm. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Borgholm o. omfattar Åkerbo, Slättbo, Runstens, Algutsrums, Möckleby o. Gräsgårda härader samt Borgholms stad. Domarens adr.: Borgholm. 26,026 inv. (1948).

Ölands medelkontrakt, Växjö stift, Kalm. 1., omfattar 12 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Glöraminge.

Ölands norra kontrakt, Växjö stift, Kalm. 1., omfattar 10 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Boda.

Ölands södra kontrakt, Växjö stift, Kalm. 1., omfattar 12 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Mörbylånga.

Öljebult, kommun i n. Blekinge, Blek. 1.; Hoby landsf.distr., Bräkne o. Listers doms. 1,104 inv. (1947).

ölme, kommun i s.ö. Värmland, Värml. 1.; Vase landsf.distr.. Östersvsslets doms. 1,782 inv. (1947)- Militärt flygfält.

Ölme härad, Varml. 1., omfattar 2 kommuner: Varnum o. ölme. 3,520 inv. (1948). Östersysslets domsaga.

ölmevalla, kommun i n. Halland, Hall. 1- (past.adr. Åsa station); Viske landsf.distr., Hall:s n. doms. i,or5 inv. (1947).

ölmstad, kommun i n. Småland, Tönk. 1. (past.adr. Brötjemark); Gränna landsf.distr., Tveta, Vista o. Mo doms. 1,193 inv. (1947).

Ölost, en förr vanlig men mycket impopulär dryck, bestående av svagdricka blandat med vann mjölk.

Ölrättighet, benämning på tillstånd att till avhämtning försälja el. att utskänka pilsnerdricka. Meddelas av länsstyrelsen, på ansökan o. sedan yttrande inhämtats från vissa kommunala instanser. Avstyrkes ansökningen av stadsfullmäktige resp. kommunalstämma (-fullmäktige), får den ej bifallas. Bestämmelser 1 K. F. u/7 1919 ang. försäljning av pilsnerdricka.

öls, dets. som Oels.

ölserud, kommun i s. Värmland, Värml. 1. (past.adr. Botilsäter); Näs landsf.distr.. Södersysslets doms. 368 inv. (1947).

Ölsremma. kommun i s.ö. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Dalstorp); Tranemo landsf.-distr., Kinds o. Redvägs doms. 358 inv. (1947).

ölsupa, ett slags välling, tillredd av mjölk, svagdricka, ingefära, socker m. m.

öm, kommun i n.ö. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Skövde); Gudhems landsf.distr., Skövde doms. 213 inv. (1947).

Öman, Viktor Emanuel (1833—1904), tidningsman, författnre. Red. av Nerikes Allehanda 1881—1904. Utgav diktsaml., memoarer 0. sprakvetenskapliga arb. samt övers. (Milton, Euripides, Turgenev).

Öman, Ivar, f. 18/j 1900, statsvetenskapsman, journalist o. högerpolitiker. Medarb. i Nya Dagl. Allehanda t925—40, stadsfullm. i Sthlm 31—47, led. av stadskollegiet 1934—40 o. 46—47, borgarråd 1940—46, dir. för Statistiska kontoret sed. 1947. Led. av EK 1938—40.

önafors, egendom i Vassända-Naglums kommun, Västergötland, känd sed. mitten av 1600-t. Nuv. manbyggnad uppf. 1786.

önnarp, kommun i s. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Näsbyholm); Skurups landsf.distr., Vemmenhögs, Ljunits o. Herrestads doms. 8 5 inv. (1947)-

Önnestad, kommun i n.ö. Skåne, Kristianst. 1.; Vinslövs landsf.distr., V. Göinge doms. 1,811 inv. (r947), därav i önnestads municipalsamhälle 488. I kommunen ligger önnestads folkhögskola, grund. 1868.

önum. kommun i mell. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Vara); Vara landsf.distr., Åse, Viste, Barne o. Laske doms. 798 inv. (1947).

Öppet förvar el. öppen deposition, värdehandlingars omhändertagande till förvaring o. förvaltning av banks notariatavdelning. Jfr Slutet förvar.

Öppet hav, havet utanför staternas sjöterritorier.

öppet klys. Ett fartyg ligger för öppet klys emot visst väderstreck, då linjen mellan fartygets båda fällda ankare är ungefär vinkelrät mot detta väderstreck. — Ett ankare ligger för öppet klys, då kättingen ej är anhalad utan ligger fri i klyset.

Öppet köp, köp med förbehåll att köparen skall få efter behag återställa det köpta mot återfående av likviden.

Öppna dörrens politik, urspr. beteckning för principen, att främmande nationer äga lika rätt till handel på Kina; senare uttryck för staternas ekonom, likaberättigande över huvud.

Ör, låg holme, omgiven av grunt vatten med stenblock.

ör. r. Kommiin i mell. Småland. Kronob. 1. (past.adr. Moheda); Moheda landsf.distr., V. Värends doms. 535 inv. (1947)- — 2- Kommun i s.ö. Dalsland, Älvsb. 1.; Nordals landsf.-distr., Nordals, Sundals o. Valbo doms. i,347 inv. (1947)-

öra, ryggradsdjurens hörselorgan (se d. o.).

Öra, kommun i mell. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Od); Gäsene landsf.distr., Borås doms. 209 inv. (1947).

öraby, kommun i s. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Svenstorp); Tryde landsf.distr., Ingelstads o. Järrestads doms. 447 inv. (1947).

Örberga, kommun i v. Östergötland. Östergötl. 1. (past.adr. Arneberga); Vadstena landsf.-distr., Aska, Dals o. Bobergs doms. 49° inv. (1947).

örbo, Kar 1, f. 20/, 1890. konstnär, teckningslärare, lärare i perspektiv vid Konsthögskolan sed. 1941, intendent för Sv. allm. konstfören. sed. 1944. Motiv huvudsakl. från Jämtland o. Roslagen.

örby, kommun i s. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Kinna); Skene landsf.distr., Marks

doms. 6,776 inv. (1947), därav i Skene municipalsamhälle 3,153.

Örbyhus. 1. Egendom i Vendels kommun, Uppland, känd sed. mitten av 1300-t. Slottet uppfördes urspr. under i40o-t:s senare del,

tillbyggdes o. befästes av Gustav Vasa, som förvärvade Ö. 1548. Nuv. utseende erhöll Ö. under i6oo-t:s senare hälft. — Erik XIV satt fången på Ö. från 1574 o. dog där. Slottet var livgeding åt Gunilla Bieike 1591, åt Kristina (Karl IX:s gemål) 1612 o. Maria Eleonora 1639. Från 1641 i privat ägo, tillh. sed. 1909 greve E. v. Rosen. — 2. Stationssamhälle på sträckan Uppsala—Gävle invid Ö. 1. 1,141 inv. (1946). Möbel- o. konfektionsindustri.

Örbyhus härad, Upps. I., omfattar 7 kommuner: Vendel, Tierp, Tierps köping, Söderfors, Tolfta, Västland o. Älvkarleby. 22,957 inv. (1948). Upps. l:s n. domsaga.

örbyhus kontrakt, Uppsala ärkestift, Upps. 1., omfattar 12 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Skärplinge.

Öre, skiljemynt i Sverige, Danmark o. Norge = $^{1}/_{100}$ krona. I det forna markmyntsystemet var öre ett mynt av stort, ehuru med tiden sjunkande värde.

Örebro, stad i Närke, vid Svartån, nära dess utlopp i Hjälmaren, residensstad i Örebro 1. 63,359 inv. (1948), därav i Olaus Petri församling 28,393. i Nikolai förs. 24,011, i Långbrö förs. 5,481, i Ånsta förs. 887 o. i Almby förs. 4,587. Stadens märkligaste byggnader äro Örebro slott o. kungsstugan, den senare en 2-vånings träbyggnad, uppf. under 1400- el. isoc-t., med märklig renässansinredning. Nikolaikyrkan från 1200-t., Olaus Petrikyrkan uppförd 1908—12 (i gotisk stil). Två högre alim. läroverk för gossar (Karolinska läroverket) resp. flickor, kommunal flickskola, tekn. o. handelsläroverk, Fröbelseminarium, dövstumskola. Länslasarett. Fångvårdsanstalt. Betydande skoindustri (sysselsättande omkr. 25 % av befolkningen). Statens järnvägars centralverkstäder. Tillv. av spårväxlar m. m. Käxfabrik. Flygplats. Förläggningsort för Livregementets grenadjärer (I 3). — Ö. torde ha uppstått som stad vid slutet av 1200-t. (bergsbruket). Äldsta kända privilegier från 1446. På riksdag i 0. 1810 valdes marskalk Bernadotte till sv. tronföljare o. 1812 slöts här fred mellan Sverige o. England samt Ryssland o. England. Vid Ö. började 1852 den första sv. järnvägen (Köping—Hult) byggas. — Namnet *0rabro* (1260) betyder sannolikt 'bron mellan örarna (dvs. grusgrunden)' o. syftar på den bro, som sedan urminnes tider funnits på den plats, där Svartån skär igenom Örebroåsen. Stadsvapen, se bild.

Örebro Dagblad, daglig högertidning i Örebro, grundad 1900 under E. N. Söderbergs redaktörskap. Red. sed. 1944 J. G. Ericsson.

Örebro härad, Örebro 1., omfattar 9 kommuner: Kil, Gräve, Tysslinge, Vintrosa, Täby, Mosjö, Eker, Hovsta o. Axberg. 10,111 inv. (1948). Östernärkes domsaga.

Örebro kontrakt, Strängnäs stift, Örebro 1., omfattar 10 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Örebro.

Örebro-Kuriren, en sedan 1918 daglig socialdemokratisk tidning i Örebro, uppsatt 1902. Red. sed. 1913 H. Åkerberg.

Örebro län omfattar N;4rke, v. Västmanland samt Karlskoga bergslag av Värmland. 9,219 kvkm, varav 8,428 kvkm land, 240,907 inv. {1948). Av länets landareal utgör åker 1,540 kvkm (18.3 %) o. skogsmark 5,273 kvkm (62.5 %). Länet indelas i 4 domsagor o. 5 tingslag under Svea hovrätt. I Ö. finnas 6 städer (residensstad Örebro), 4 köpingar, 9 municipalsamhällcn o. 53 landskommuner, landsbygden är delad i 6 fögderier.

Örebro möte, kyrkligt reformationsmöte, hållet i Örebro 1529 under Laurentius Andreaes ledning. Beslut fattades angående Guds ords predikan, kyrkotukt o. författning samt de kyrkliga ceremonierna.

Örebro Pappersbruks AB., Örebro. Grundat 1901. Aktiekap. 4,693,000 kr. (1948). Trä-sliperi, sulfatfabr. (båda för eget behov), pappersbruk o. pappfabr. Dotterbolag: Frövifors Bruks AB. (1928), Batcs Paper Säck AB. (1037) o. Örebro Cementfabriks AB. (1938). Verkst. dir. G. Björkman (sed. 1919).

Örebro slott, medeltidsborg på en holme i Svartån, inom Örebro stad, känd sed. 1200-talet. På 1300-t. uppfördes ett bostadshus intill kärntornet; bygget fullbordades 1573—1627 under hertig Karl (IX). Det nuv. utseendet fick slottet efter en restaurering 1897—1901. Senare har riksmalen iståndsatts. Ö. var residens för Engelbrekt 1434—36 o. beboddes därefter av Karl Knutsson. Riksdag hölls där bl. a. 1606 o. 1610. Slottet är num. landshövdingresidens, landskansli o. museum.

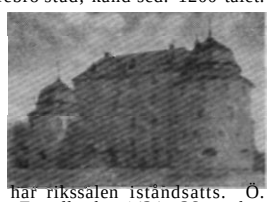

Örebro stadga, vid riksdagen i Örebro 1617 antagen stadga med stränga bestämmelser mot katolsk o. polsk propaganda samt förbud mot förbindelser med Sigismunds anhängare.

Öregrund, stad i n.ö. Uppland, St hl ms 1., vid Öregrundsgrepen. Frösåkers landsf.distr., N. Roslags domsaga. 1,254 inv. (1948)- Rådhus av trä från 1744. Fiske o. sjöfart; skeppsbyggen. Stadsprivilegier 1491. Flera gånger härjad o. bränd av danskar o. ryssar. — Platsen där staden anlades hette *öregrundsnäs (öregrundznäss* 1491), vilket torde betyda 'näset med grusgrunden'. Stadsvapen, se bild.

öregrundsgrepen, sund av Bottniska viken mellan Upplands fastland o. Gräsön. Vid dess innersta del ligger Öregrund.

Öremöllafyndet, bronsåldersfynd (bronskärl, 2 glasbägare m. m.), gjort vid Abbekås fiskläge, Skåne, 1872. Nu i Stat. hist. mus.

Öreryd, kommun i n.v. Småland, Jönk. 1.; Mo landsf.distr., Tveta, Vista o. Mo doms. 293 inv. (1947).

Öresten, kungsgård i Örby kommun, Västergötland. Anlagt 1366 förstördes slottet av Engelbrekt, återuppfördes men brändes 1502 av danskarna o. ligger nu i ruiner.

Öresund, havsarm mellan Skåne o. Själland, förenande Kattegatt i n. o. Östersjön i s. Smalast mellan Hälsingborg o. Helsingör: 4 km. öar: Ven, Saltholm o. Amager.

öresundsbåt, kosterliknande båt, som förekommer i Öresundstrakten.

Öresunds-Poston, sed. 1874 daglig, liberal Hälsingborgstidning, uppsatt 1847 av O. P. Sturzen-Becker. Upparb. av F. T. Borg 1855—95. Red. Sed. 1931 T. S. Jansson.

Öresundstullen el. S u n d s **t** u 11 e n, en av danska konungar (tidigast Erik av Pommern) upptagen tull, vilken erlades av alla fartyg som passerade Öresund. Den gav anledning **till** täta tvister mellan Sverige o. Danmark. Sverige åtnjöt under 1600-t. tullfrihet men förlorade den 1720. Tullen avskaffades fullst. först 1857 mot ersättning en gång för alla till Danmark (30 mill. riksdaler).

öresundsvarvet AB., skeppsvarv med dockor 1 Landskrona. Grundat 1924. Aktiekap. 2 mill. kr. (1948). Dotterbolag till AB. Götaverken.

Öresvin, *Tur'siops trunca'tus,* en i alla hav spridd, 3—3.7 m lång, ovan svart, under vit delfin, vilken stundom träffas även i Östersjön.

Öre älv, flod i Norrland, upprinner i Lappland o. utfaller i Bottniska viken. 190 km. Flera forsar. — En järnvägsbro över Ö. vid Nyåker (Ö r e ä 1 v s b r o n) fullbordades 1919, utförd i betong med huvudspann med 90.7 m spännvidd; total längd 227 **m.**

Örgryte församling, församling i Göteborg. 52,384 inv. (1947).

Öring, annan benämning för grålax o. yngre blanklax.

Örja, kommun i v. Skåne. Malmön. 1. (past.-adr. Landskrona); Rönnebergs landsf.distr., Rönnebergs, Onsjö o. Harjagers doms. 907 inv. (1947).

Örjan, äldre svensk namnform för Georg.

Örkelljunga, kommun i n. Skåne, Kristianst. 1.; Örkelljunga landsf.distr., N. Åsbo doms. 5,223 inv. (1947), därav i Ö r k e l l j u n g a m u n i c i p a l s a m l i ä l l e 2,409. Samrealskola.

Örkened, kommun i n.ö. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Lönsboda); Örkeneds landsf.distr., Ö. Göinge doms. 4,028 inv. (1947), därav i Lönsboda municipalsamhälle 858.

örlog, ö r 1 i g, ett gammalt germanskt ord, som urspr. betytt brytande av edligt bekräftad överenskommelse, num. (sjö)krig.

Örlogsbas, plats med anordningar för förläggning av en sjöstyrka, från vilken denna kan operera. P r i m ä r a b a s e r utbyggas fullständigt redan under fred o. innefatta personalorganisation, varv, förråd samt skydd för sjöstyrkan, främst luftvärn (i Sverige Stockholm, Karlskrona, Göteborg). S e k u n d ä r a b a s e r utrustas under fred med vissa permanenta anläggningar, som under krig kompletteras (i Sverige Gustavsvik, Hårsfjärden). Medgiva personal- o. förrådskomplettering men som regel icke större reparationer. T i l l f ä l l i g a b a s e r, krigsankarplatser, ordnas efter behov med hjälp av företrädesvis trängfartyg. Den moderna, rörliga krigföringen ställer stora krav på baserna i fråga om belägenhet, möjligheter att snabbt komplettera personal o. förråd, skydd mot anfall från luften samt rekreationsmöjligheter.

örlogsdepå, flottan tillhörande anläggning, där fartyg kunna komplettera personal o. material samt utföra smärre reparationer; i Sverige Gustavsvik o. Hårsfjärden.

Örlogs fartyg el. Ö r **1** o g s m a n, krigsfartyg.

Örlogsflagga, krigsflagga. Föres i Sverige på marinen (flottan o. kustartilleriet) tillhörande fartyg o. byggnader samt stundom vid marinen tillhörande trupp. I vissa länder, bl. a. England, föres örlogsflagga även av vissa segelsällskap.

Örlogsgaljade't, trekantig blå flagga, föres i svenska flottan såsom befälstecken av underofficer, som är fartygschef.

Örlogsmannasällskapet, i Karlskrona år >77i grundat sällskap för främjandet av sjövagnets o. sjöväsendets utveckling.

Örlogspost, postutväxling i slutna säckar mellan utrikes befintligt sv. örlogsfartyg o. hemlandet. Utgående post adresseras: Örlogspost Malmö; avgift som för inrikes post.

Örlogsstandert. gul o. blå tvåkluven flagga, föres i sv. flottan som befälstecken av kommendör.

örlogsstation, i Sverige beteckning på flottan tillhöriga anläggningar, innefattande främst personal- o. skolorganisation, förråd m. m. Örlogsstationer finnas i Stockholm, Karlskrona o. Göteborg.

Örlogsvarv, flottan tillhörande varv, f. n. i Stockholm, Karlskrona o. Göteborg.

Örlogsvimpel, blå o. gul kluven vimpel, föres i sv. flottan som befälstecken av sjöofficer av lägre grad än kommendör.

Örnar, oftast stora, kraftiga dagrovfåglar med mycket kraftig, grov näbb, utan tandutskott; i Sverige havs- o. kungsörn.

Örnbräken, art av ormbunkssläktet *Eupteris.*

örne, A n d e r s, f. V10 1881, ämbetsman, politiker, kommunalman, red. för Kooperatören 1910—18 o. för Konsumentbladet 1914—18, sekr. i Kooperativa förbundet 1918, statssekr. i finansdep. 1920, kommunikationsminister i Brantings ministär 1921—23, gencralpostdir. 1925—46, riksgäldsfullmäktiges ordf. 1941. Led. av Sthlmsstadsfullm. 1912—19, led. av FK r9i9—34, v. ordf. i fören. Norden sed. 1948. Med. hed.dr i Sthlm 1942. Ekonom, o. kulturpolit. förf. av rang.

Örnehufvud, O l o f H a n s s o n (1600—44), framstående fortifikationsofficer under Trettioåriga kriget o. kriget mot Danmark 1643—45. Batalj tecknare o. kartograf.

Örnen, lat. *Aquila,* stjärnbild vid himmelsekvatorn med 80—90 för blotta ögat synliga stjärnor, av vilka den ljusstarkaste är Åltair.

Örnhiälm, K l a s (1627—95), urspr. A i r h e **n** i u s, historiker, prof. i Uppsala 1668, rikshistoriograf 1679, skrev en sv. kyrkohistoria *{Historia Sveonum Gothorumque ecclesiastica,* utg. 1689) o. efterlämnade flera handskrivna verk, bl. a. en sv. helgonkrönika, samt stora samtingar avskrifter av kyrkliga medeltidsurkunder, vilka varit av stor betydelse för forskningen.

Örnrockor, *MyliobaWdae,* familj bland rockorna med mycket mera bred än lång kroppsskiva o. en lång pisklik stjärt. Förekomma huvudsakl. i sydliga hav. En art dock tillvaratagen i Oslofjorden.

Örnsköld, P e r A b r a h a m (1720—91), frih., landshövding i Västernorrl. 1. 1762 o. i Nyköp. 1. 1769. Ö:s verksamhet i Norrland var rik på energiska initiativ på olika områden o. har förskaffat honom namnet av en av denna landsändas märkesmän. Jfr Örnsköldsvik.

Örnsköldsvik, stad i Ångermanland, vid Ö r n s k ö l d s v i k s f j ä r d e n av Bottniska viken. Västernorrl. 1., Ångermanl. n. doms. 7,146 inv. (1948). Högre allmänt läroverk.

Länslasarett. God hamn. Sko- o. trävaruindustri. Mek. verkstad. Köping 1842, stad 1893. — Namnet (*Örnsköldsvik* 1842) är givet till minne av landshövdingen i Väster - norrl. 1. P. A. Örnsköld. Stadsvapen, se bild.

Örnsköldsviks kontrakt, Härnösands stift, Västernorrl. 1., omfattar 6 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Trehörningsjö.

Öronmandlar el. t o n s **i** 1 1 e **r,** mandelformiga bildningar på vardera sidan om Ingången till svalget; svälla upp o. rodna starkt vid halsfluss.

öronmane't, *Aure'lia auri'ta,* svagt violett färgad manet med korta tentakler i en enkel krets. I Östersjön, där den kallas s j ö k a 1 v, vanl. blott tefatstor men kan vid västkusten bli betydl. större. Namnet kommer av de 4 öronformade, genomlysande könskörtlarna på skivans **mitt.**

Öronspottkörtel, lat. p a **r** o't **i** s, den framför örat belägna spottkörteln.

Öronsälar, *Ota'ridae,* familj bland säldjuren, företrädesvis utbredd i de tempererade haven. Hava till skillnad från vanliga salar yttre öron samt förmåga att vid förflyttningen sätta bakfötterna fram under kroppen. Leva **i** flockar. Hit höra bl. a. sjöbjörnar o. sjölejon.

Öron trumpeten el. e u s t a c h i s k a r ö r e t, den kanal, som förbinder mellanörat med svalget.

Örråy, råg, som efter förtäring (ex. som bröd) framkallar giftverkningar (yrsel, huvudvärk osv.). Beror på förekomst av mjöldryga (se d. o.) el. andra lägre svampar.

Örsjö. 1. Kommun i s.ö. Smaland, Kalin. 1.; Nybro landsf.distr., S. Möre doms. 1,114 inv. (1947). — 2. Kommun i s. Skåne, Malmön. 1. (past.adr. Rydsgård); Skurups landsf.distr., Vemmenhögs, Ljunits o. Herrestads doms. 931 inv. (1947).

örskär, ö med fyrplats o. mlstslgnalstation 1 Öregrunds skärgård. Fyren anlades 1687, nuv. torn uppf. 1738—**39.**

Örslösa, kommun i n. Västergötland, Skarab. 1.; Läckö landsf.distr., Kinnefjärdings, Kinne o. Kållands doms. 6Q5 inv. ^947).

Örsprång, smärtor 1 örat; kan bero på Inflammation **i** mellanöra o. hörselgång men även på till örat utstrålande smärtor från svalgkatarr, inflammation **i** svalgmandlarna osv.

r. Örsted, H a n s C h r i - s **t** i a n (1777—1851), dansk fysiker, 1806 prof. i Köpenhamn, 1829 direktör for Polytekniska skolan. Ö. upptäckte den elektriska strömmens magnetiska verkan, varigenom det blev möjligt att framställa elektromagneter. Ö. framträdde äv. som filosofisk förf. o. skald.

2. ersted, A n d e r s S a n d ö e (1778—1860), broder till H. Chr. Ö., dansk statsman o. rättslärd, premierminister 1853—54, utövade genom sin vidsträckta författarverksamhet ett genomgripande inflytande på det danska rättsväsendets utveckling.

Örsted, förk. *oe,* enhet i cgs-systemet för magnetisk fältstyrka, dvs. antalet magnetiska kraftlinjer, som skära ytan 1 kvem. Jfr Gauss.

Örsundsbro, stationssamhälle i Uppland, Fröslunda o. Gryta kommuner, vid järnvägen Uppsala—Enköping o. ö r s u n d a ä n, 9 km från dennas utlopp i L^rstaviken av Mälaren. 311 inv. (1946).

Örsås, kommun i s. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Svenljunga); Svenljunga landsf.-distr., Kinds o. Redvägs doms. Ö95 inv. (1947).

Örtofta. 1. Kommun i v. Skåne, Malmön. 1.; Kävlinge landsf.distr., Rönnebergs, Onsjö o. Harjagers doms. 591 >nv. (1947)- — 2- Egendom 1 ö. 1, omtalad första gången 1346. Slottet från 1550-t. tillbyggdes r857—61 i medeltida stil. Nuv. ägare: frih. J. Bennet.

Örtomta, kommun i n. Östergötland, Östergötl. 1. (past.adr. Ringas); Åtvidabergs landsf.-distr., Linköpings doms. 885 inv. (1947).

örträsk, kommun i s. Lappland, Västerb. 1.; Lycksele s. landsf.distr., Västerb. v. doms. 1,220 inv. (1947).

Örtug, urspr. en vikt, senare nord. silvermynt under medeltiden o. 1500-t. = $^1/_{21}$ mark; de första präglade på 1300-t. Örtug från Sturetiden, se bild.

Örup, egendom i Benestads kommun, Skåne, omnämnd första gången 1437. Nuv. slottets äldsta delar från 1490-t. Det tillbyggdes 1773 o. försågs 1859 ^{m}ed hörntorn.

Örvax, gulaktig, klibbig avsöndring från körtlar i örats yttre hörselgång; består av fettsyrors alkalisalter.

Ösbeger, dets. söm usbeker.

Ösel, estn. ö i Östersjön vid inloppet till Rigaviken. 2,618 kvkm. Skogrik. Omkr. 40,000 inv. — Under äldre medeltiden sjörövarnäste; erövrad o. kristnad av biskop Albert av Riga 1227. Dansk besittning 1559, svensk r645—1710, därefter rysk till 1919 o. sed. 1945. 1939 erhöll Ryssland rätt till Ö. för flyg- o. flottbaser. Ockuperad av tyskarna 1941—44.

Ösmo, kommun i ö. Södermanland, Sthlms 1.; Sorunda landsf.distr., Södertörns doms. r,949 inv. (1947). Medeltida kyrka med kalkmålningar från 1400-t.

Ösmo församling omfattar Ösmo kommun 0. Nynäshamns köping.

Össeby-Garn, kommun i s.ö. Uppland, Sthlms 1. (past.adr. Brottby); Vallentuna landsf.distr., Sthlms l:s v. doms. 1,013 inv. (1947).

Össjö, kommun i n.v. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Åsbo-Össjö); Gråmanstorps landsf.-distr., N. Åsbo doms. 779 inv. (1947).

Östad, kommun i v. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Sjövik); Ale landsf.distr., Vättle, Ale o. Kullings doms. 899 inv. (1947).

Östangeln, eng. E a s t A n g l i a, angelsachsiskt rike 1 s.ö. England, uppgick 870 i Danelagen. Dess storhetstid inföll under 6oo-t:s förra hälft.

östansjö. r. Munieipalsamhälle i mell. Närke, Viby kommun, Örebro 1. 664 inv. ^947). — 2. Förläggningsort för Hälsinge flygflottilj (F 15), s.ö. Hälsingland, invid Söderhamn.

östan* 1 Epetidom i Roslags-Kulla kommun, Uppland, känd sed. 1433. Fideikommiss

inom släkten Boström. En äldre huvudbyggnad, uppförd på 1680-t., förstördes av ryssarna 1719. Nuv. slottet uppfördes 1791—94. Trädgårdsanläggning från i6oo-t:s slut. Gravyr från 1694, se bild å föreg. sida. — 2. Samhälle i n. Uppland, Älvkarleby kommun. 1,059 inv (1941).

östasiatiska kompaniet (da. *Det östasiatiske Kompagni)*, danskt rederi, som trädde i verksamhet Vi 1897, på initiativ av H. N. Andersen (se denne). Aktiekap. 50 mill. kr. (1941)- Filialer i Bangkok o Singapore, talrika agenturer i utomeuropeiska länder.

Östasiatiska samlingarna, under överinseende av Vitterhets-, historie- o. antikvitetsakademien stående, arkeologiska saml. från Östasien, som urspr. förvärvades i Kina 1914—27 av prof. J. G. Andersson o. därefter utökats genom bidrag från andra personer. Föreståndare för saml. är sed. 1939 prof. Bernhard Karlgren.

Öst-Bengalen, provins i ö. Pakistan, bildad genom Bengalens delning 1947. 139,938 kvkm., 41,845,000 inv. (varav 67 % muhammedaner). Huvudstad: Dacca.

Östberg, Gustaf Fredrik (1847—1924), konservativ politiker o. kommunalman, riksgäldsfullmiktig, led. av AK 1885—96 o. FK 1897—1916, led. av Sthlms stadsfullm. 1899—1912, tog 1904 initiativet till Allmärina valmansförbundet (jfr d. o.) o. var dess ordf. r904—12. Ordf. i Sv. Arbetsgivareföreningen 1902—07.

Östberg, Carolina (1853—1924), operasångerska (sopran), en av vårt lands främsta sångerskor. Ö. var i flera repriser anställd vid Kungl. teatern i Sthlm, vid Nya teatern i Göteborg samt gästspelade i Danmark, Norge o. Amerika.

Östberg, Johan (1855—1925). jurist, ledande konservativ politiker, kommunalman, försäkringsman. Led. av FK 1908—10, 1911—21; led. av Sthlms stadsfullm. 1897—1925. dess ordf. 1915—19.

Östberg, Ragnar (1866—1945)1 arkitekt, prof. vid Konsthögskolan 1921. Huvudarbete: *Stockholms stadshus* (jfr d. o.), uppfört 1911—23, ett av samtidens mest kända historierande byggnadsverk. Vidare: *Östermalms högre alltn. läroverk* (fullb. 1910), *Patent- o. registreringsverket* (fullb. 1921, båda i Sthlm), *Kalmar h. a. läroverk* (1933), *Zornmuseet* i Mora (1939) samt ett antal privatvillor.

Östberg, Knut, f. $^{17}/_{B}$ 1888, industriman, chef för tekn. avd. i AB. P. A. Norstedt & Söner 1926—33, verkst. dir. i Esselte AB. 1933—48 o. i AB. Sveriges litogr. tryckerier 1934—48.

Östbo härad, Jönk. 1., omfattar 12 kommuner: Karda, Hänger, Tånnö, Voxtorp, Rydaholm, Gällaryd, Fryele, Hagshult, Kävsjö, Åker, Tofteryd o. Byarum. 17,443 inv. (1947). Östbo o. Västbo domsaga.

Östbo kontrakt, Växjö stift, Jönk. 1., omfattar 14 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Värnamo.

Östbo och Västbo domsaga, Jönk. 1., utgör ett tingslag med tingsställen i Värnamo o. Reftcle o. omfattar Östbo o. Västbo härader. Domarens adr.: Värnamo. 63,235 inv. (1948).

Öste, Alfred, f. si/$_3$ 1:889, redaktör, utrikesred. i Svenska Dagbladet. Bl. skrifter *Förenta staternas utrikespolitik* (1942) o. *Franklin Roosevelt* (1942).

Österbitterna, kommun i mell. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Vedum); Vedums landsf.distr., Åse, Viste, Barne o. Laske doms. 502 inv. (1947)-

Österbotten, fi. Pohj anmaa, landskap i mell. o. n. Finland. 123,826 kvkm. Tillhör Uleåborgs, Vasa o. Lapplands I. Städer: Kristinestad, Kaskö, Vasa, Nykarleby, Jakobstad, Gamlakarleby, Brahestad, TJleåborg, Kemi, Kaj ana.

österbottningar, opera med musik av L. Madetoja till text efter Järviluomas skådespel Ö.; uppförd i Sthlm i:a ggn 1927.

österby. 1. Brukssamhälle i n. Uppland, Films kommun. 1,504 inv. (19.(6). — 2. Gods

o. järnbruk i Films m. fl. kommuner i Uppland, känt sed. 1335. Bruket anlades 1565. Huvudbyggn. uppf. 1780 trol. efter ritningar av murmästaren Elias Kessler; trädgårdsanläggningar av Carl Hårleman. Ägare: Gimo AB.

österbygdens vattendomstol, en av vårt lands 4 vattendomstolar, vars domsområde utgöres av Västmanl. o. Uppsala 1., Sthlms stad o. län samt delar av Västemorrl., Jämtl., Gävleb., Kopparb., Örebro, Södermani. o. Skarab. 1. Domstolens kansli är beläget i Sthlm.

österdalen, dalgång i ö. Norge, genomfluten av Glommen.

Österdalälven, den ena av Dalälvens källarmar, upprinner i n. Dalarna, nära norska gränsen, o. genomflyter Siljan.

österfärnebo, kommun i s. Gästrikland, Gävleb. 1.; Hedesunda landsf.distr., Gästrikl. ö. doms. 2,680 inv. (1947).

Östergarn, kommun på ö. Gotland, Gotl. 1. (past.adr. Katthammarsvik); Roma landsf.-distr., Gotlands doms. 565 inv. (1947). — Utanför Ö. sköts den tyska minkryssaren Albatross i sank »/j 1915 av en rysk eskader (jfr Albatrossaffären).

1. Östergren, Karl Ludvig (1842—81), skald, läroverksadjunkt 1 Gävle. Led. av Namnlösa sällskapet (sign. Fja1ar). Sin idealistiska livssyn gav han uttryck åt i *Dikter* (1871) o. *Nya dikter* (1879).

2. östergren, Olof, f. $^{17}/_{2}$ 1874, son till K. L. Ö., språkforskare, 1905 docent i Uppsala, prof:s namn 1936. Huvudarb.: *Nusvensk ordbok* (1915 ff.). Erhöll 1940 av Sv. akad. Karl XIV Johanspriset för sina insatser i svensk språkforskning o. språkvård.

Östergren, Axel (1866—1929), häradshövding 1908, justitieombudsman 1914—15, militieombudsman 1915 —19, president i Kammarrätten 1921. Verkställde ett stort antal utredningar i jordfrågor, särsk. beträffande jordregisterväsendet.

Östergyllen, poetisk o. folklig form av Östergötland.

Östergötland, landskap i n.ö. Götaland, vid Östersjön. 10,979 kvkm, varav 9,903 kvkm land, 338,897 inv. (1948), 3a per kvkm land. ö. ingår i Östergötl. 1. o. Linköpings stift (utom Kvarsebo kommun). I n. och s. skogigt högland, däremellan bördigt slättland (»Östgötaslätten»). Rikt på sjöar (Boren, Roxen, Glan, Sömmen m. fl.) o. floder (Nyköpingsån, Finspångsälven, Motala ström, Svartån, Stångån m. fl.). Städer: Linköping, Norrköping, Söderköping, Motala, Vadstena, Skänninge o. Mjölby. Betydande jordbruk. Stenindustri, bergsbruk. — Ö. bar

varit bebott sedan äldre stenåldern. Pålbyggnader från tiden 2500—2000 f.Kr. ha påträffats vid Alvastra. Under folkvandringstiden torde O. ha varit ett eget konungarike, som motstod sveakonungarnas angrepp. Landskapsvapen, se bild å föreg. sida.

Östergötlands Dagblad, daglig morgontidning i Norrköping, uppsatt 1890, ursprr. liberal, numera högertidning. Red. sed. 1940 H. W. Hadarson.

Östergötlands Folkblad, daglig socialdemokratisk tidning i Norrköping, grundad 1905. Red. sed. 1919 Karl Ward.

Östergötlands **län** omfattar landskapet Östergötland o. Kvarsebo kommun av Södermanland. 11,049 kvkm, 339,559 inv. (1948). Av länets landareal (9,973 kvkm) utgör åker 2,463 kvkm (24.7 %) o, skogsmark 5,613 kvkm (56.3 %). Länet indelas i 6 domsagar o. 6 tingslag under Göta hovrätt. I Ö. finnas 7 städer (residensstad Linköping), 4 köpingar, 4 ni 11 nicipalsamhällen o. 143 landskommuner. Landsbygden är delad i 7 fögderier.

Österhaninge, kommun i n.o. Södermanland, Sthlms 1. (past.adr. Västerhaninge); Haninge landsf.distr., Södertörns doms. 3,696 inv. (1947).

Österlind, Allan (1855—193Ö), målare, sed. 1877 verksam i Paris. Franska landskap o. genrebilder samt porträtt.

Österling, Anders, **f.** *"I,* 1884, diktare, kritiker, led. av Sv. akad. 19 r 9 (dess sekr. sed. 1941), fil. hed.dr i Lund 1927. Ö:s tidigaste lyrik *{Preludier,* 1904, *Oj jer kr ansar,* 1905) är exklusivt estetisk, närmast **i** Steph. Georges stil. I samlingarna *Årets visor* (1907) o. *Blommande träd* (1910) framträder det motiv, som skulle bli Ö:s centrala: bekännelsen till livets spirande o. närande krafter o. till kulturens livsvärden. Han blir den skånska naturens sångare i bukoliska o. idylliska dikter om det lugna arbetet o. den stilla växten *(Idyllernas bok,* 19x7). Av en yngre generation anklagad för begränsning till det angenämas värld har Ö. i sina senaste samlingar fördjupat sitt program till en mognare klassicism o. en allt mål medvetnare humanism *(Jordens heder,* 1927, *Tonen från havet,* 1933, *Livets värde,* 1940). Dessutom essäsamlingar om litteratur o. teater. Övers, av Shelleys *Prometheus unbound* (Den befriade Prometheus, 1942) samt främmande lyrik.

österlövsta, kommun i **n.** Uppland, Upps. 1. ; (past.adr. Skärplinge); Lövsta landsf.distr., Upps. 18 n. doms. 2,008 inv. (1947). Medeltida kyrka. Under i7oo-t:s förra del uppfördes ett gravkor för ätten De Geer.

Östermalm, stadsdel i Stockholm. 66,741 inv. (1946).

Östermalma, gods i Ludgo kommun, Södermani. Huvudbyggnaden uppfördes 1668 efter ritn. av Jean De la Vallée. Inköptes 1944 av I staten. Svenska Jägareförbundet har en jaktvårdsgård förlagd till Ö.

1. Österman, Emil (1870—1927), porträttmålare, v. prof. vid Konstakad. 1914. Bl. arb. märkas: *Carl Curman,* 1908, o. *Sällskapet Iduns nämnd,* 1926.

2. österman, Bernhard (1870—1938), tvillingbroder till E. Ö., porträttmålare, överintendent 1933. Bl. arb.: *Jonas Lie, A. T. Gellerstedt,* general *Weygand,* drottning *Viktoria* av Spanien o. konung *Gustaf V.* Ett flert. målningar i Nyköpings mus.

Österman, Hugo, f. 1892, finl. militär, generallöjtnant (1935). Ö. slöt sig 1915 till 27X jägarbataljonen i Tyskland o. deltog därefter i Finlands frihetskrig 1918. Bitr. försvarsminister i ministären Svinhufvud juli 1930—mars 1931 o. 1933 befälh. för krigsmakten. Befälh. på Karelska näset under Finsk-ryska kriget 1939—40:

Österna rkes domsaga, Örebro]., utgör ett tingslag med tingsställe i Örebro o. omfattar Glanshammars, Åskers, Sköllersta o. Örebro härader. Domarens adr.: Örebro. 31,315 inv. (1948).

österplana, kommun i n. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Gössäter); Kinne landsf.-distr., Kinnetjärdings, Kinne o. Kållands doms. 1,345 inv. (1947)-

österrekarne härad, Södermani. 1., omfattar 10 kommuner: Näshulta, Husby-Rekarne, Stenkvista, Arla, Barva, Jäder, Kjula, Hammarby, Sundby o. Vallby. 10,602 inv. (1948). Livgedingets domsaga.

österrekarne kontrakt, Strängnäs stift, Södermani. Omfattar 10 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Vidökna.

Österrike, förbundsrepublik i mell. Europa, mellan Tyska riket i n., Tjeckoslovakien i n. och ö., Ungern i ö., Jugoslavien o. Italien i s., Schweiz i s. och v. och Liechtenstein i v. 83,884 kvkm, 6.9 mill. inv. (1947). Ö. är i v. och s.ö. uppfyllt av Alperna, i n.ö. slättland. Huvudflod: Donau. Jordbruk är huvudnäring. Betydande skogsbruk o. boskapsskötsel. Bergsbruk (brunkol, järn, koppar, salt). Biskötsel. Mctall- o. maskinindustri (lokomotiv, vapen, automobiler). Kemisk, textil- o. pappersindustri. Befolkningen är övervägande tysktalande o. romerska katoliker. Ö. består av 8 provinser: Tyrolen, Salzburg, övre Österrike, Nedre Österrike, Kärnten, Steiermark, Burgenland, Öst. Tyrolen, samt huvudstaden Wien. Statsöverhuvud är en för 6 år vald president, som vid sin sida har en förbundsregering, bestående av förbundskansler, vicekansler o. ett antal fackministrar. Lagstiftande makten utövas av förbundsförsamlingen med 2 kamrar: förbundsrådet, vald av provinsernas lantdagar, samt nationalrådet, vald genom allmän rösträtt. — *Hist.* Ö. uppstod ur en bayersk »Ostmark», som utvidgades längs Donau; hertigdöme 1156 o. förenat med Steiermark n92. Med Rudolf av Ilabsburg kom landet under habsburgarna, som hastigt förstorade detsamma (Kärnten 1335, Tyrolen 1363); dock gick på 1300-t. Schweiz förlorat. Maximilian I (t493—*5'9) skapade genom klok familjepolitik Ö:s stormaktsställning. Karl V (1519—56) grundade en spansk linje av Habsburg o. lämnade (1521) de tyska länderna åt sin broder Ferdinand I, som 1526

ärvde Böhmen o. Ungern (till större delen dock turkiskt). Under Trettioåriga kriget (se d. o.) nedslogs i Ö:s länder reformationen, sorn här gjort stora framsteg. Men kejsarens makttillväxt i Tyskland stäcktes genom Sveriges o. Frankrikes ingripande. Wien uthärdade 1683 turkarnas belägring, o. i freden i Karlowitz 169g förenades med Ö. hela Ungern. Spanska tronföljdskriget (i7°i—14) skänkte Ö. bl. a. s, Nederländerna (Belgien) o. Milano. Genom Österrikiska tronföljdskriget (se d. o.) förlorades Schlesien till Preussen, men Maria Teresias gemål, Frans Stefan av Lothringen, blev 1745 kejsare (stamfader för huset Habsburg-Lothringen). Länge Frankrikes traditionella motståndare slöt Ö. vid Sjuåriga kriget (se d. o.) förbund med denna makt. Polens delningar förstorade Ö:s område (Galizien 1772). Under koalitionskrigen mot det revolutionära Frankrike o. Napoleon led Ö. svårt o. avträdde 1797 Belgien o. Milano (mot Venetien, förlorat 1805). Frans II antog 1804 titeln kejsare av Ö. o. upplöste 1806 det vanmäktiga Tysk-romerska riket, vars kejsarkrona då burits av habsburgare sed. 1438. Nya landförlustcr vållades av ett nytt olycklígt krig med Napoleon (fred 1809), men Wienkongressen återställde på nytt Ö., som erhöll ledningen i Tyska förbundet (se Tyska riket, *hist.).* Metternich undertryckte i årtionden alla nationella rörelser, o. de 1848 på flera håll i riket (Wien, Böhmen, Italien o. Ungern) uppflammande resningarna nedslogos med vapenmakt (Ungern 1849 med rysk hjälp). Det österrikiska inflytandet tryggades därpå genom en diplomatisk seger över Preussen (Ölmutzpunktationerna 1850). I ett krig 1859 mot Napoleon III förlorade Ö. Milano till Italien o. led 1866 nederlag i ett krig med Preussen; Venetien tillföll nu Preussens allierade Italien o. samtidigt utestängdes Ö. från Tyskland, som utan Ö. 1871 sammanslöt sig till Tyska riket. Härigenom bragte det ty. folkelementets ledarställning det nationellt splittrade Ö. i fara. 1867 bildades »dubbelmonarkien» Österrike-Ungern som en sammanslutning av två självständiga riksdelar (endast utrikespolitik, krigs- o. tullväsen gemensamma). En på Balkan inledd aktiv politik ledde 1878 till Bosniens besättande (formligen annekterat 1908) men framkallade slitningar med Ryssland, som betraktade sig som Serbiens skyddsmakt. Oppositionen från de starka slaviska folkelementen inom riket, särsk. tjeckerna, gjorde Ö:s inre politik tidvis synnerligen upprörd, o. experiment i olika riktningar av växlande regeringar återställde icke lugnet. Den gamle kejsaren Frans Josef framstod som »monarkiens» starkaste föreningsband. Tronföljaren Franz Ferdinand antogs sympatisera med tanken på slavernas upptagande till en med tyskar o. ungrare likaberättigad part, varigenom riket skulle konsolideras, o. hatades därför av den för Ö:s söndersprängning verksamma storserbiska rörelsen. Hans mord i Sarajevo 1914 blev inledningen till Första världskr., då Ö. i förlitan på Tysklands lörbundsvillighet (allians från 1879, stärkt 1883 genom trippelalliansen, se d. o.) ställde ett ytterligt skärpt ultimatum till Serbien. Under det följande kriget på flera fronter försvagades Ö.-Ungern genom upproriska rörelser i det inre (tjeckiska massdeserteringar, Masaryks utlandspropaganda) o. stod ej på bästa fot med tyska regeringen o. krigsledningen. Kejsar Karl, som 1916 efterträtt Frans Josef, underhandlade 1917 utan framgång med Frankrike om fred. Hösten 1918 föll Ö.-Ungern sönder genom en rad lokala revolutioner; Ö. o. Ungern skildes åt, o. rikets område styckades mell. »successionsstaterna» (Tjeckoslovakien, Jugoslavien, Rumänien, Polen, Italien samt Ö. o. Ungern). Ur revolutionen framgick förbundsrepubliken ö., som genom freden i Saint-Germain $^{10}/_{8}$ 1919 erhöll sina nu v. gränser. Stympat o. avskuret från sitt ekonom, uppland inkastades landet i en ytterligt svår social kris med valutanöd, livsmedelsbrist o. arbetslöshet, vilken mycket otillräckligt lindrades av utländsk hjälpverksamhet, särsk. från Sverige. Hösten 1922 lyckades förbundskanslern Seipel (under hot om Ö:s upplösning) åvägabringa en av N. F. kontrollerad internationell kredit. Tack vare denna o. den hårda finanskontrollen (upphävd 1926) förbättrades Ö:s läge avsevärt, ehuru politiska o. sociala orossymtom fortsatte (svårartade arbetarupplopp i Wien juli 1927). 1928 valdes Miklas till förbundspresident; genom en författningsreform året därpå ökades detta ämbetes maktbefogenheter. 1930 avskrevs krigsskadeståndet definitivt. Nov. s. å. ägde de

sista nationalrådsvalen 1 Ö. rum, varpå Ender blev förbundskansler med Schober som utrikesminister. Det i mars 1931 framlagda förslaget om en tullunion med Tyskland måste efter fransk påtryckning uppgivas. Österreichische Kreditanstalts fallissemang maj s. å. medförde en svår ekonom, kris o. skärpte de inrikespolit. motsatserna. Den maj 1932 bildade regeringen Dollfuss försatte mars 1933 parlamentet ur spel o. etablerade en faktisk diktatur. Dollfuss undertryckte den nationalsoc. agitationen i landet o. sökte stöd hos Italien, med vilket land Ö. jämte Ungern mars 1934 avtalade de s. k. Romprotokollen (jfr d. o.). Febr. s. å. krossade Dollfuss austromarxismen (jfr d. o.), varpå 1 maj s. å. en korporativ författning infördes. Vid ett misslyckat nationalsoc. kuppförsök 25 juli s. å. mördades Dollfuss. Han efterträddes av justitieministern Schuschnigg, som fortsatte hans politik. Hemvärnen, som varit Dollfuss' förnämsta stöd, uppgingo i Fosterländska fronten, som blev den enda tillåtna polit. organisationen; deras ledare vicekanslern furst Starhemberg avlägsnades från regeringen maj 1936. Ett avtal med Tyskland 11 juli 1936 erkände Ö:s oberoende mot att det förklarade sig vara en tysk stat. Efter Berlin-Romaxelns tillkomst 1936 undergrävdes Österrikes ställning hastigt, sed. stödet från Italien upphört; planerna på en habsburgsk restauration strandade på Lilla ententens motstånd. Efter ett möte med Hitler i Berchtesgaden 12 febr. 1938 tvangs Schuschnigg utnämna den nationalsocialisterna närstående Seyss-Inquart till inrikesminister o. medge ett starkt ökat nationalsoc. inflytande i Ö. Som ett motdrag tillkännagav Schuschnigg 9 mars s. å. en folkomröstning om Ö:s framtida ställning att äga rum 13 s. m. Den inhiberades emellertid efter ett tyskt ultimatum, varpå Schuschnigg 11 s. m. avgick o. efterträddes av Seyss-Inquart, samtidigt som tyska trupper inryckte i Ö. President Miklas nedlade sitt ämbete. 13 s. m. förklarades Ö. införlivat med Tyskland under benämningen O s t m a r k, vilket bekräftades genom en folkomröstning 10 april s.å. I Moskvadeklarationen 1943 förklarade För. Stat., Storbritannien o. Ryssland, att de ämnade återuppprätta ett oberoende Österrike. Maj 1945 besattes Ö. av de allierade o. indelades i fyra ockupationszoner (se zonkartan till Tyskland). Överläggningarna om det österrikiska fredsfördraget ha på grund av motsättningarna mellan västmakterna o. Ryssland särsk. i frågan om de tyska tillgångarna i Ö. ej lett till några resultat o. Ö. var ännu nov. 1948 ockuperat av stormakterna. — Inrikespolitiskt återställdes maj 1945 den republikanska författningen av 1920. Vid nationalrådsvalet nov. 1945 fick österrikiska folkpartiet 85, socialisterna 76 o. kommunisterna 4 platser. Dec. s. å. valdes Karl Reuner till president.

Österrike-Ungern, Ö s t e r r i k i s k - u n g e r s k a m o n a r k i e n, officiell benämning på förutvarande kejsardömet Österrike efter den 1867 åvägabragta uppgörelsen mell. Österrike o. Ungern (namnet i bruk fr. 1868). »Dubbclmonarkien» bestod av två »rikshälfter»: de i österrikiska riksrådet representerade länderna (»cisleithanska delen»; jfr Leitha) o. ungerska kronans länder (»transleithanska delen»). Gemensamma voro ministeriet för kejs. huset o. utrikes ärenden, rikskrigsministeriet o. riksfinansministeriet (i Wien), vilket sistnämnda äv. förvaltade Bosnien o. Herzegovina (från 1908). *Hist.,* se Österrike o. Ungern; jfr Tjeckoslovakien.

österrikiska skolan, nationalekonomisk riktning, som utmärker sig genom betonande av gränsnyttebegreppet. Huvudmän: österrikarna Meuger o. Böhm von Bawerk.

Österrikiska tronföljdskriget, 1741—48, utkämpades mellan Österrike o. England (senare äv. Nederländerna) å ena sidan samt Preussen, Frankrike, Spanien, Sachsen o. Bayern a andra sidan. Det orsakades av de fr. olika håll (särsk. av Karl Albert av Bayern) resta anspråken på tronföljden i Österrike, vilken genom »pragmatiska sanktionen» 1713 tillförsäkrats Maria Teresia, o. på delar av arvet efter kejsar Karl VI, vid vars död 1740 habsburgska huset utslocknat på manliga linjen. Genom *Första schlesiska kriget,* som slöts med fred i Berlin 1742, tilltvang sig Fredrik II av Preussen Schlesien, medan Bayern besegrades av österrikarna. *Andra schlesiska kriget* 1744—45 (fred i Dresden) bekräftade Preussens besittning av Schlesien. Fredrik erkände Maria Teresias gemål Frans I som kejsare. Sedan efter hand Sachsen o. Bayern ingått separatfreder, återstodo Frankrike o. Spanien som Österrikes fiender (fälttåg i Belgien o. Italien, Moritz' av Sachsen segrar). Allmän fred slöts 1748 i Aachen, där Maria Teresia i huvudsak (med undantag särsk. av Schlesien) behöll sin faders länder.

Östersidan, municipalsamhälle i mell. Bohuslän, nära Fiskebäckskil, Skaftö kommun, Göteb. 1. 172 inv. (1947).

Östersjöavtalet, se Nordsjö- och östersjöavtalen.

Östersjökalk, kalksten av ordovicisk ålder, som anses anstå på Östersjöns botten.

Östersjökvartsporfyr, röda o. bruna kvartsporfyrer, vilka antagas anstå på Östersjöns botten mellan Åland, Gotland o. Finska vikens mynning.

Östersjön, havsbäcken mellan Skandinavien o. Europas fastland, förbundet med Kattegatt genom Öresund samt sunden mellan de danska öarna. Onikr. 420,000 kvkm. Övre delen, Bottniska viken, är avskild genom Ålands hav. Medeldjup c:a 50 m, största djup 459 m (utanför Södermanland). Jfr Ancylussjön o. I,itorinahavet.

Östersjöprovinserna, dets. som Baltiska provinserna.

Österskär, villasamhälle i österåkers kommun, s.ö. Uppland, vid Trälhavet. 388 inv. (»946).

Österslöv, kommun i n.ö. Skåne, Kristianst. 1.; Fjälkinge landsf.distr., Villands doms. 1,133 inv. (1947)-

Österström, I v a r (1887—1943). tidningsman o. politiker (fp). Red. för Västernorrlands Allehanda från 1916, ordf. i Publicistklubben ¹939—42; led. av AK 1922—42 o. från 1933 (vice talman från 1940), av FK 1925—32.

Östersund, stad i Jämtland, vid Storsjön, säte för landshövdingen över Jämtl. 1. 20,273 inv. (1948). Förläggningsort för Jämtl. fältjägarregemente f¹ 5). Norrl. artillcrircg. (A 4) o. för Norra Flygbasområdet (Flybo N). Högre allm. läroverk, kommunal flickskola. Fångvårdsanstalt, länslasarett. Länsmuseum. Friluftsmuseet »Jamtli». Trävaruindustri. Stadsrättigheter 1787 men borgmästare först 1857; residensstad 1810. — Namnet *(Östersund* 1786) efter läget på avradslandet Östersund vid sundet öster om Frösön. Stadsvapen, se bild.

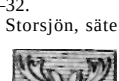

Östersunds kontrakt, Härnösands stift, Jämtl. 1., omfattar 12 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Revsund.

Östersundsposten, en sed. 1907 daglig högertidning, utgiven i Östersund, uppsatt 1877 av Agaton Burman (d. 1918). Red. E. V. Magnusson (sed. 1918).

Östersysslets domsaga, Värml. 1., utgör

ett tingslag med tingsställen i Kristinehamn o. Filipstad o. omfattar Färnebo, Visnums, Ölme o. Vase härader samt Filipstads stad. Domarens adr.: Kristinehamn. 37,792 inv. (1948).

Östertälje, kommun i n.o. Södermanland, Sthlms 1.; Öknebo landsf.distr., Södertörns doms. 1,499 inv. (1947), därav i Igelsta municipalsamhälle 603.

Österunda, kommun i s.v. Uppland, Västmani. 1. (past.adr. Torstunaby); Heby landsf.-distr.. Västrnanl. o. doms. 499 iuv. (1947).

Östervallskog, kommun i v. Värmland, Värml. 1.; Järnskogs landsf.distr., Nordmarks doms. 1,025 inv. (1947).

Östervåla, kommun i v. Uppland, Västrnanl. 1.; Våia landsf.distr., Västrnanl. ö. doms. 3,304 inv. (1947)-

Österåker. 1. Kommun i s.ö. Uppland, Sthlms 1. (past.adr. Åkersberga); österåkers landsf.distr., S. Roslags doms. 3,400 inv. (194/)-— 2. Kommun i Södermanland, Södermani. 1.; Vingåkers landsf.distr., Oppunda o. Villåttinge doms. 1,283 inv. (1947).

Österåsen, sanatorium i Eds kommun, Västernorrl. 1., upprättat av medel från konung Oskar II:s jubileumsfond.

Öst-Flandern, prov. i n. Belgien. 3,000 kvkm, 1,208,000 inv. (1946, flamländare). Bördigt slättland med högtstående jordbruk, boskapsskötsel o. industri. Huvudstad: Gent.

Östfold fylke, fylke i s.ö. Norge, ö. om Oslofjorden. 4,181 kvkm, 167,000 inv. (1930). Städer: Fredrikstad, Fredrikshald, Sarpsborg, Möss.

Östgoter, en sannolikt från Skandinavien kommande germansk folkstam, som vid mitten av 2:a årh. e.Kr. lämnade sina boplatser kring nedre Weichsel o. slog sig ned vid Svarta havet, där dess välde störtade samman vid hunnernas angrepp (375). Kallad av kejsar Zeno drog konung Teoderik 488 till Italien, störtade Odovakar o. grundlade det mäktiga östgotariket i Italien (493), som dock efter Teoderiks död (526) inom kort gick sin upplösning till mötes. Jfr Teoderik.

Östgöta Correspondenten, en sedan 1893 daglig tidning i Linköping, uppsatt 1838 av H. B. Palmar. En av landsortens mest spridda tidningar, i början liberal, nu höger. Åges av major Eskil Kidderstad.

Östgöta flygflottilj (F 3), spaningsflottilj, förlagd till Malmen, Kärna kom., Östergötlands 1. Skall omläggas till jaktflottilj.

östgötalagen, en av våra gamla landskapslagar (se d. o.), erhöll sin slutliga redaktion något av åren 1286—1303. Gällde ej blott för landskapet Östergötland utan även för vissa delar av Småland o. för Öland.

Östgöta luftvärnsregemente (Lv 2), *Linköping,* uppsatt enl. 1936 års försvarsordning.

Östgöten, en sed. 1900 daglig tidning i Linköping, uppsatt 1873, urspr. liberal, sed. 1935 socialdem. Red. sed. 1945 C. H. Johanson.

östhammar, stad i n.ö. Uppland, Sthlms 1., vid östhammarfjärden av Ålands hav. Frösåkers landsf.distr., N. Roslags doms. 1,350 inv. (1948). Kyrka från 1675. Kommunal tuellanskola. Länslasarett. Badanstalt. Förr betyd, fiske. Stadsprivilegier r368, förnyade 1539. Härjad av ryssarna 1719, ödelagd genom brand r795. — Namnet belagt 1368. Senare leden *hammar* betyder 'höjd'. Stadsvapen, se bild.

östkinds härad, Östergötl. 1., omfattar 5 kommuner: Kvarsebo, Ö. Stenby, O. Husby, Häradshammar o. Jonsberg. 4,797 inv. (1948). Bråbygdens o. Finspånga I:s doms.

Östkinesiska havet, del av Stilla havet, mellan Kina o. sydligaste Japan, i n. begränsat av Gula havet, i s. av ön Formosa.

östmark, kommun i n. Värmland, Värml. 1.; Torsby landsf.distr., Fryksdals doms. 2,972 iuv. (1947).

Öst-Punjab, provins i n.v. Indien, omfattande den indiska delen av f. d. provinsen l'unjab. ior.oso kvkm, 5.9 mill. inv. (r94i), därav 57 % muhammedaner, 26 % hinduer o. 12 % sikher. Huvudstad: Amritsar.

Östrabo, biskopsgarden vid Växjö.

östra Broby, kommun i n. Skåne, Kristianst. 1., (past.adr. Broby); Färlövs landsf.distr., Ö. Göinge doms. 2,440 inv. (1947), därav i Broby municipalsamhälle 832.

Östraby, kommun i mell. Skåne. Malmftli. 1. (past.adr. Askeröd); Bjärsjölagårds landsf.-distr., Färs doms. 1,621 inv. (1947).

östra Ed, kommun i n.ö. Småland. Kalm. 1. (past.adr. Skeppsgården); Ukna landsf.distr., Tjusts doms. 855 inv. (1947).

östra Eneby församling, församling i Norrköping. 19,482 inv. (1947). Kyrkan har medeltida valvmålningar.

Östra Frölunda, kommun i s. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Hid); Svenljunga landsf.-distr., Kinds o. Redvägs doms. 871 inv. (1947).

östra Fågelvik, kommun i s. Värmland, Värml. 1. (past.adr. Skattkärr); Vase landsf.-distr., östersysslets doms. 2,262 inv. (1947).

östra Gerum, kommun i ö. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Hångsdala); Slättängs landsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 124 inv. (1947).

Östra Grevie, kommun i s.v. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Jordholmen); Vellinge landsf.-distr., Oxie o. Skytts doms. 6n inv. (1947). Folkhögskola.

östra Göinge domsaga, Kristianst. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Broby o. omfattar Östra Göinge härad. Domarens adr.: Broby. 29,711 inv. (1948).

Östra Göinge härad, Kristianst. 1., omfattar 14 kommuner: Färlöv, N. Strö, Kviinge, Gryt, Knislinge, Hjärsås, Emmislöv, Ö. Broby, Glimåkra, Örkened, Loshult, Osby, Osby köping o. Hästveda. 29,711 inv. (1948). Ö. Göinge doms.

Östra Göinge kontrakt, Lunds stift, Kristianst. 1., omfattar 14 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Broby.

Östra Harg, kommun i n. Östergötland, Östergötl. 1. (past.adr. Linköping); Gullbergs landsf.distr., Linköpings doms. 374 inv. (1947).

östra Herrestad, kommun i s.ö. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Gärsnäs); Lödcrups landsf.distr., Ingelstads o. Järrestads doms. 461 inv. (1947).

östra Hisings härad, Göteb. I., omfattar Tuve kommun. 1,675 inv. (1948). Askims, Hisings o. Sävedals domsaga.

Östra Hoby, kommun i s.ö. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Holmåkra); Järrestads landsf.distr., Ingelstads o. Järrestads doms. 1,820 inv. (1947), därav i Skillinge m:e 780.

östra Husby, kommun i n.ö. Östergötland, Östergötl. 1.; Vikbolandets landsf.distr., Bråbygdens o. Finspånga l:s doms. 1,330 inv. (1947).

Östra härad. 1. Härad i Blek. 1., omfattar 9 kommuner: Kristianopel, Jämjö, Torhamn, Sturkö, Tjurkö, Ramdala, Lösen, Augerum o. Rödeby. 21,483 inv. (1948). Östra o. Medelsta domsaga. — 2. Härad i Jönk. 1., omfattar 18 kommuner: Korsberga, Lemnhult, Näshult, Stenberga, Skirö, Nye, Bäckseda, Näsby, Myresjö, Lannaskede, Nävelsjö, Björkö, Vetlanda landskommun, Skede, Alseda, ökna, Karlstorp o. Kråkshult. 18,137 inv. (1948). Njudungs domsaga.

östra härads kontrakt, Växjö stift, Jönk. 1.,

omfattar 19 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Myresjö.

östra Ingelstad, kommun i s.ö. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Gärsnäs); Löderups landsl.distr., Ingelstads o. Jarrestads doms. 476 inv. (1947)-

östra Karaby, kommun i v. Skåne, Malmön. 1. (past.adr. Marieholm); Röstånga landsf.-distr., Rönnebergs, Onsjö o. Harjagers doms. 212 inv. (1947)-

östra Karup, kommun i s. Halland, Hall. 1.; Skottorps landsf.distr., Hall:ss. doms. 1,138 inv. (1947)-

östra Klagstorp, kommun 1 s. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Åspö); Klagstorps landsf.-distr., Vemmenhögs, i,junits o. Herrestads doms. 1,078 inv. (1947).

Östra kontrakt, Lunds stift, Blek. 1., omfattar 11 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Karlskrona.

Östra Kärrstorp, kommun i s. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Bjärsjclagård); Bjärsjölagards landsf.distr., Färs doms. 1,180 inv. (1947).

Östra Ljungby, kommun i n.v. Skåne, Kristianst. 1.; Gråmanstorps landsf.distr., N. Åsbo doms. 1,459 »nv. (1947).

östrand, industriort i ö. Medelpad, Timrå kommun. Sulfitfabrik, anlagd 1931, Europas största. Ägare: Svenska Cellulosa AB.

östra Ny, kommun i n.ö. Östergötland, Östergötl. 1. (past.adr. Höckerstad); Vikbolandets landsf.distr., Bråbygdeus o. Finspånga l:s doms. 673 inv. (1947).

Östra Nöbbelöv, del av Simris-Nöbbelövs kommun i s.ö. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Simrishamn); Jarrestads landsf.distr., Ingelstads o. Jarrestads doms. 967 inv. (1947), diirav i del av Branteviks municipalsamhälle 326.

Östra och Medelsta domsaga. Blek. 1., utgör ett tingslag med tingsställen i Lyckeby 0. Ronneby o. omfattar Östra o. Medelstads härader samt Ronneby stad. Domarens adr.: Ronneby. 56.403 in'- "(1948).

östra Byd. 1. Kommun i s. Uppland, Sthlrus 1. (past.adr. Rydbo); Österåkers landsf.distr., S. Koslags doms. 672 inv. (1947). — 2. Kommun i ö. Östergötland, Östergötl. 1.; Söderköpings landsf.distr., Hammarkinds, Stegeborgs o. Skärkinds doms. 1,329 inv. (1947).

östra Sallerup, kommun i mell. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Hörby); Hörby landsf.-distr., Frosta o. Eslövs doms. 1,159 ,inv - (1947)-

Östra Skrukeby, kommun i n. Östergötland, Östergötl. 1. (past.adr. Linghem); Gullbergs landsf.distr., Linköpings doms. 291 inv. (1947).

Östra Stenby, kommun i n.ö. Östergötland, Östergötl. 1.; Vikbolandets landsf.distr., Bråbygdens o. Finspånga l:s doms. 640 inv. (1947)-

östra Strö, kommun i mell. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Skarhult); Eslövs landsf.distr., Frosta o. Eslövs doms. 639 inv. (1947).

östra Sönnarslöv, kommun i ö. Skäne. Kristianst. 1. (past.adr. Everöd); Degeberga landsf.-distr., Gärds o. Albo doms. 850 inv. (1947).

Östra Tollstad. kommun i mell. Östergötland, Östergötl. 1. (past.adr. Mantorp); Mjölby landsf.distr., Folkungabygdens doms. 777 inv. (1947)-

Östra Tommarp, kommun i s.ö. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Järrestad); Jarrestads landsf.distr., Ingelstads o. Jarrestads doms. 1,229 inv. (1947)-

Östra Torp, kommun i s. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Östratorp); Klagstorps landsf.distr., Vemmenhögs, Ljunits o. Herrestads doms. 776 inv. (1947)-

Östra Torsås, kommun i s. Småland, Kronob. 1. (past.adr. Ingelstad); Tingsryds landsf.-distr., Ö. Värends doms. 1,459 inv. (1947).

Östra Tunhem, kommun i mell. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Gudhem); Gudhems landsl.distr., Skövde doms. 139 inv. (1947).

Östra Vemrnenhög, kommun i s. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Tofthög); Klagstorps landsl.distr., Vemmenhögs, I,junits o. Herrestads doms. 824 inv. (1947).

östra Vemmerlöv, kommun i s.ö. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Gärsnäs); Jarrestads landsf.distr., Ingelstads o. Jarrestads doms. 1,04a inv. (1047).

Östra Vingåker, kommun i v. Södermanland; Vingåkers landsf.distr., Oppunda o. Villättinge doms. 1,772 inv. (1947).

Östra Vram. kommun i ö. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Tollarp); Äsphults landsf.distr., Gärds o. Albo doms. 444 inv. (1947).

Östra Värends domsaga, Kronob. 1., utgör ett tingslag med tingsställen i Eenhovda o. Växjö o. omfattar TJppvidinge o. Konga härader. Domarens adr.: Växjö. 48,476 inv. (1948).

Östra Ämtervik, kommun i mell. Värmland, Värml. I.; Sunne landsf.distr., Fryksdals doms. 1,480 inv. (1947).

Östromerska riket el. Bysantinska riket (grekiska kejsardömet) uppkom 395 genom Rom. rikets delning av Theodosius den store. Huvudstad: Konstantinopel (Bysans). Riket försvarade i århundraden den grek.-kristna kulturen mot de fr. ö. påträngande folken. Dess storhetstid inföll under Justinianus I (se denne); äv. i det följande framträdde kraftfulla kejsare. 1054 skildes den grek. kyrkan från den rom. Serber, bulgarer 0. ryssar blevo farliga fiender, o. Mindre Asien gick förlorat till de turk. seldsjukerna. Under fjärde korståget upprättade fransmän o. venetianare 1204 »Latinska kejsardömet»; 1261 återupprättades riket. Under 1300-t. lade turkarna under sig stora delar av Balkan, o. 1453 gick Östrom. riket under genom turkarnas erövring av Konstantinopel. Dess kultur utgör grundvalen för den grek.-ortodoxa kyrkan i Ryssland o. Balkanstaterna.

östro'n, östrio'l o. östradio'l, tre kvinnliga könshormoner, som tillsammans tidigare kallades follikulin. Bildas i väggarna till de små blåsor (äggblåsor el. Graafs folliklar) i äggstockarnas ytterlager, där ängen utvecklas. Påverka könsorganens utveckling. En del syntetiskt framställda ämnen, t. ex. dietyl-stiiböstrol (jfr Stilben), ha liknande verkan. Jfr Progesteron.

Östrumelien, landsdel i mell. Bulgarien, kring övre floderna Maritza o. Tundsja fram till Svarta havet. Huvudort: Filippopel. Ö. skildes 1878 från Bulgarien o. blev autonom turkisk provins. 1885 (formellt 1909) återförenat med sitt stamland.

Östråt, dets. som Austråt.

östsvenska dialekter, av svenskarna i Finland o. Estland talade dialekter.

Östuna, kommun i s. Uppland, Stblms 1. (past.adr. Knivsta); Knivsta landsf.distr., Sthlms l:s v. doms. 507 inv. (1947).

Öst-Turkestan, s. och s.ö. delen av kinesiska prov. Sinkiang.

östvågöy, den största av Lofotens öar, n. Norge. 522 kvkm. På Ö. ligger staden Svolvar samt många stora fiskläge (Kabelvåg m. fl.). Ö. utsattes $^{4}/_{3}$ 1941 för en britt, flotträd, varvid hamn- o. industrianläggningar skadades.

Öttum, kommun i n. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Jungskola); Skånings landsf.distr., Skarabygdens doms. 575 inv. (1947). .•»,

Öved, kommun s. Skåne, Malmöh. 1. (past.-adr. Skartofta); Bjärsjölagårds landsf.distr., Färs doms. 671 inv. (1947)...

Öveds kloster, egendom i Öveds, S. Åsutns,

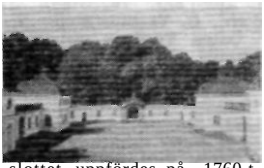

Björka, Vombs, Brandstads o. Harlösa kommuner, Skåne. Fideikommiss sed. 1766 inom frih. ätten Ramel. — Ö. var under medeltiden ett premonstratenserkloster. Nuv. slottet uppfördes på 1760-t. efter ritn. av Carl Hårleman. Inredn. av J. Ii. Rehn (jfr d. o.). Gårdsparti, se bild.

övedssandsten, en i Skåne förekommande röd, silurisk sandsten. Användes som beklädnadssten o. ornament på byggnader, t. ex. Centralpostkontoret i Sthlm.

Överamiral, grad mellan generalamiral o. amiral, som 1715—1820 tidtals tilldelats vissa amiraler (Klas Sparre 1715. K. A. Ehrensvärd 1784, J. Puke 1809, O. R. Cederström 1820).

Överbefälhavaren, förk. *ÖB,* utövar under K. M:t den militära ledningen av o. uppsikten över krigsmakten. Biträdes av högkvarteret, i vilket ingå — förutom Ö:s personliga stab — försvarsstaben, arméledningcn, marinledningcn, flygledningcn, försvarets civilförvaltning, fortifikationsförvaltningen, försvarets sjukvårdsförvaltning, krigsmaterielvcrket, inspektören över rikets befästningar, försvarsväsendets radioanstalt o. krigsarkivet. Instruktion av 5/9 1942 med sen. ändr.

Överbotten, inom trävaruhandeln namn på Norrb. o. Västerb. 1.

Överbram, dets. som bovenbram.

överdirektör, titel för cheferna för vissa centrala ämbetsverk, t. ex. Fångvårdsstyrelsen, Kontrollstyrelsen, Statistiska centralbyrån, Kikets allmänna kartverk, Luftfartsstyrelsen, samt för chefernas närmaste män i Domänstyrelsen, Tärnväsjsstyrplsen. Telegrafstyrelsen, Vattenfallsstyrelsen o. Generalpoststyrelsen.

Överdrag, dets. som telefonöverdrag.

Överenhörna, kommun i n. Södermanland, Södermani. 1. (past.adr. Södertälje); Strängnäs landsf.distr., Livgedingets doms. 331 inv. (1947).

överexeku'tor, den överordnade myndigheten i utsökningsmål. Är på landet länsstyrelsen, i Sthlm Överståthållarämbetet, i övriga städer med magistrat denna el. viss magistratsledamot o. i städer utan magistrat länsstyrelsen el. den K. M:t förordnar.

Överexpone'ring, alltför riklig exponering av ett fotografiskt skikt. Ger negativ med stor täthet o. obetydliga kontraster. Genom lämplig framkallning samt kopiering på hårt papper kunna dock användbara bilder ofta erhållas. Jfr Solarisation.

Överfurir, högsta underbefälsgraden inom armén, kustartilleriet o. flygvapnet.

överfyringenjör, cheieu ror fyringenjörkontoret i K. Lotsstyrelsen.

Överfångsglas, armeringsteknik för glas, bestående i att bildframställning i relief lades på olikfärgad bakgrund. Berömt ex. härpå är Portlandvasen (se bild sid. 1380.)

Överfältveterinär, titel för chefen för häst- o. veteriDärmaterielbyrån i Arméförvaltningens intendenturavd., tillika chef för Fältveterinärkåren.

Överförmyndare, av vederb. kommun vald person för tillsyn över förmyndares förvaltning. I stad, där rådhusrätt finnes, väljes en överförmyndare. I kommun, som Iyder under häradsrätt, väljes likaledes en överförmyndare, såframt icke flera kommuner blivit för dylikt val förenade till ett distrikt. I större kommuner kunna flera överförmyndare väljas. I Sthlm fungerar den sedan gammalt bestående Förmyndarkammaren som överförmyndare.

Övergran, kommun i s. Uppland, Upps. 1. (past.adr. Bålsta); Håbo landsf.distr., Upps. l:s s, doms. 839 inv. (1947). Kyrka från omkr. 1200 med väggmålningar från slutet av 1400-t.

Övergripande lagring, det förhållande, att i en sedimentär lagerserie ett yngre lager intar större areal än det närmast äldre o. alltså utanför dettas gränser vilar på lager av ännu högre ålder.

Övergångsbildningar, äldre benämning på de paleozoiska system, som äro äldre än karbonsystemet, dvs. kambrosilur o. devon.

övergångsstat, avlöningsstat, till vilken innehavare av ordinarie befattning, som indrages, överföres med bibehållen avlöning o. fortsatt tjänstgöringsskyldighet i avvaktan på annan statlig el. kommunal tjänst el. pensionering.

övergångsstil, beteckning på den sista fasen av den romanska byggnadskonsten, som redan övertagit vissa dekorativa element från den begynnande gotiken. Ö. är särsk. framträdande i Tyskland under 1200-t.

över hala. 1. Ordna en tälja så, att den blir länare (hala tillbaka). — 2. Överse (fartyg).

Överhandsknop, enkel sjömansknop, som slås på ett rep, för att det ej skall rappa ur sig (åka igenom ett block el. dyl.).

överhandsväder, hårt väder.

Överhettare, apparat, vari mättad vattenånga kan överhettas, dvs. uppvärmas så att den blir omättad o. därför ej lätt kondenseras i ledningar m. m. Vanligen får ångan passera rör som omspolas av från pannan avgående rökgaser.

Överhogdal, kommun i ö. Härjedalen, Jämtl. 1. (past.-adr. Ytterhogdal); Ytterhogdals landsf.distr.. Härjedalens doms. 503 inv. (1947)- I Ö. påträffades 1910— n rester av en märklig bonad, till stilen nära överensstämmande med Skogstapeten. Antagl. från 1100-t.

Överhovjägmästare, chefen för konungens hovjägeristat.

Överhovmästarinna, titel för den förnämsta statsfrun vid hovet.

Överhovpredikant, titel för preses i hovkonsistorium.

Överhovstallmästare, chefen för hovstallstaten.

överhuset el. lordernas hus (the Upper House cl. the House of Lords), en av engelska parlamentets kamrar. Jfr Storbritannien, *Författning.*

Överhypote'k, den del av pantens värde som överskjuter belåningssumman.

Överingenjör, titel för tekniska chefer vid vissa statliga o. industriella verk.

Överintendent, titel för chefen för Nationalmuseum. Dessutom finnas titulära överintendenter inom hovstaten.

Överintendentsämbetet, före 1918 namn på nuv. Byggnadsstyrelsen.

Överjägmästare, befattningshavare vid Skogsstaten, mellaninstans mellan jägmästarna o. pomänstyrelsen.

Överjärna, kommun i ö., Södermanland, Sthlms 1. (past.adr. Järna); Öknebo landsf.-distr.. Södertörns doms. i,739 inv. (1947)» därav i Järna municipalsamhälle 833.

Överjäst, jästsvampar, som stiga upp till ytan vid jäsningen. Bildas genom snabb knoppning, vid 16—20°. Vid lägre temp. (5—io°) bildas jäst, som sjunker till botten (underjäst).

Överkalix, kommun 1 .Norrb. 1.; Overkaiix landsf.distr., Kalix doms. 9,072 inv. (1947), därav i Överkalix nedre kyrkobokföringsdistrikt 7,995 o. i Överkalix övre kyrkobokföringsdistrikt 1,077. Samrealskola.

Överklinten, kyrkobokföringsdistrikt i Bygdeå kommun, Västerb. 1. 1,957 inv. (1947)-

överklorsyra, $HC10_4$, färglös, i luften rykande vätska, som exploderar vid uppvärmning. Användes i konc. vattenlösning (60—70 %) som ett kraftigt oxidationsmedel. Utgör en stark syra. Jfr Perklorat.

överkylning, dets. som underkylning.

överland, Ole Andreas (1855—1911), norsk historiker av ovanlig produktivitet. Huvudarbete: *Illustreret Norges historie* (5 bd, 1885—95), som framför skildringen till 1814.

överland, Amulf, f. 1889, norsk författare. Ö., som vid sidan om sin diktning varit fri litteratör o. konstkritiker, är den mest typiske norske representanten för sekelskiftets pessimism o. skepsis. Livets ödslighet o. tröttande enformighet är hans huvudtema *(Den ensamme fest,* 1911, *De hundrede violiner,* 1912). Ironien ger hans lyrik dess spänstighet, dödstanken dess allvar. Första

världskris erfarenheter drevo Ö. till handling i sympati med sovjetkommunismen o. skarp kritik mot borgerligheten. Hans form är knapp o. kräsen, osmyckad o. ren. Hans främsta samling är *Bröd og vin* (1919), *Samlede dikt* (fr. 1936), *Ord i älvor til det norske folk* (1940). Ö. arresterades 1941 av Quislingregimen o. överfördes 1942 till koncentrationsläger i Tyskland, där han satt fången till krigets slut 1945. Från denna tid härrör *Vi överlever alt* (1945). *Norden mellan öst och väst* (1948) är en samling politiska tal.

överlantmätare, titel för cheferna för lantmäterikontoren i länen. De kallades tidigare förste lantmätare.

Överliggare, student, som tillbringar lång tid vid universitet utan att avlägga examen.

Överliggedagar, den tid utöver de vanliga liggedagarna, som befraktare är berättigad att mot särskild ersättning uppehålla fartyg för lasts intagande resp. lossning.

Överluleå, kommun i Norrb. 1. (past.adr. Boden); Edefors o. Överluleå landsf.distr., Luleå doms. 10,413 inv. (1947).

Överluleå församling omfattar överluleå kommun o. Bodens stad.

överlännäs, kommun i s. Ångermanland, Västernorrl. 1. (past.adr. TJndrom); Boteå landsf.-distr., Ångermani. mell. doms. 904 inv. (1947).

Övermaga (av fsv. *o-fermagha,* oförmögen), omyndig.

Övermangansyrat kali, äldre benämning på kaliumpermanganat. Jfr Mangan.

Övermänniskan, ty. *Vbermensch,* F. Nietzsches (se denne) människoideal.

övermättad är en lösning, som innehåller mera upplöst substans än som motsvarar löslighetenvid temp. i fråga. Kan erhållas då en i varme mättad lösning får svalna. Om en liten kristall av det lösta ämnet tillsättes, utkristalliserar genast en del av ämnet o. samtidigt stiger temp. — Av. en gasblandning kan vara övermättad, ex. med vattenånga. Erhålles om luft, som är mättad med vattenånga, avkyies o. kondensationskärnor (dammpartiklar, joner) saknas. Jfr Underkylning.

Överpostmästare, titel för postmästarna vid huvudpostkontoren i vissa större städer.

Överseglare, sjökort i liten skaia över större vattenområde.

Överselö, kommun i n. Södermanland, Södermani. 1.; Strängnäs landsf.distr., Livgedingcts doms. 756 inv. (1947).

Överskjutning, en sådan rubbning i bergartsmassornas läge, genom vilken en del av jordskorpan ifrån att ha legat invid en annan kommer att ligga på densamma. Vid överskjutningar händer det ofta, att äldre sedimentära lager tvärt emot det normala förhållandet komma att vila på yngre.

Överspänning. 1. Den spänning, som erfordras utöver den ur normalpotentialen beräknade för att genom elektrolys avskilja ett ämne vid elektroder av olika material. För att ex. vätgas skall utvecklas erfordras 0.36 volt högre spänning med katod av bly än vid platinerad platina. — 2. Spänning, som är högre än den normala driftspänningen o. som kan tillfälligt uppträda i elektriska ledningsnät. Starka överspänningar uppstå lätt vid åskväder, ant. genom att ledningen direkt träffas av ett blixtnedslag el. då en genom influens från molnen i ledningen bunden laddning plötsligt frigöres genom en blixt mellan molnen. Som skydd mot skador genom överspänning användes förr hornåskledare, num. olika s. k. ventilavledare, som leda laddningarna till jord, så snart spänningen överstiger ett visst värde.

Över stat är befattning, med vilken ej är förenad avlöning, som utgår för motsvarande befattning på eljest gällande lönestat.

Över stag, gå över stag, vända genom (mot) vinden.

Överste, högsta regementsofficersgraden i sv. armén, kustartilleriet o. flygvapnet; i regel regementschef (flottiljchef).

Överstekammarherre, näst riksmarskalken konungens högste hovämbetsman.

Överstekammarjunkare, titel för viss högre hovämbetsman.

överstelöjtnant, näst högsta regementsofficersgraden i sv. armén, kustartilleriet o. flygvapnet; i regel bataljonschef o. överstens närmaste biträde.

överstepräst (hebr. *kohen),* huvudprästen i Israel (2 Kon. 12: 10), folkets högsta myndighet o. företrädare inför Gud, som på den stora försoningsdagen skulle bära fram dess syndaskuld (3 Mos. 16). Ämbetet förbehölls Aron o. hans ätt (2 Mos. 28: 1 ff.).

Överström, för hög elström, som kan orsaka skada i ledningar o. apparater. Skydd däremot äro säkringar o. automatiska strömbrytare. Brytningen kan ibland ske först efter ett kort ögonblick, under vilket viss överström kan tålas.

Överståthållarämbetet, förk. *ÖÄ,* benämning på *K.* M:ts befallningshavande i Sthlms stad. Tillkom genom 1634 års regeringsform. I spetsen för ämbetet står överståthållaren med underståthållaren som ställföreträdare. Ärendena handläggas på tre avd.: första kansliavd., andra kansliavd. med försvarsavd., skatteavd. med taxeringsavd. o. kupongskattekontoret. Ö. tillkommer att i Sthlm fullgöra de åligganden, som ankomma på länsstyrelserna o. under ÖÄ lyda bl. a. magistraten, fastighetsregisterkontoret, åklagarmyndigheten, polisvä-sendet, mantalsverket, uppbörds- o. indrivningsverket o. civilförsvarsväsendet. Instr. av 22/is 1947-

över stäv säges fartyg gå vid fart föröver.

Översvavelsyra, peroxidisvavelsyra, $H_2S_20_8$, bildas ur svavelsyra vid elektrolys med stor strömtäthet vid anod av platina.

Starkt oxidationsmedel, sönderdelas lätt. Jfr Persulfat.

översynthet, dets. som långsynthet el. hypermetropi.

Övertjurbo härad, Västmanl. 1., omfattar 4 kommuner: Kumla, Kila, Sala landskommun o. Möklinta. 6,083 inv. (1947). Västmanl. ö. domsaga.

övertoner, deltoner el. partialtoner äro toner med högre svängningstal, som vid de flesta musikinstrument åtföljа grundtonen. Svängningstalen äro heltalsmultipler av grundtonens frekvens. Den olika klangfärgen nos piano, violin, flöjt m. m. beror bl. a. på olika relativ styrka hos övertonerna.

övertorneå, kommun i Norrb. 1.; Övertomeå landsf.distr., Xorneå doms. 6,916 inv. (1947), därav i Svansteins kyrkobokföringsdistrikt 3,131 o. i Övertorneå kyrkobokföringsdistrikt 3,785.

Övertryck. 1. Skillnaden mellan trycket inuti en behållare o. utanför densamma, om det förra är större än det senare (jfr Undertryck). I tekn. angivas tryck i regel som övertryck med förk. *at ö.* = (teknisk) atmosfär övertryck. Det verkliga trycket (absolut tryck) anges i *at a.,* t. ex. 5 at ö. = 6 at a., ty yttre trycket är vanl. 1 at. Det högsta tillåtna övertrycket i t. ex. ångpannor kallas arbetstryck. Jfr Atmosfär o. Tryck. — 2. Överförandet av en litografi från bildstenen till den sten, som användes vid tryckningen.

Överum. 1. Kommun i n.ö. Småland, Kalm. 1.; Ukna landsf.distr., Tjusts doms. 1,937 inv. (1947). — 2. Gods o. bruk i Lofta m. fl. kommuner, Kalmar 1., känt sedan 1647. Äges sedan 1882 av A B. Övetuis bruk, vilket 1918 anslöts till Sv. Tandsticks-A B o. 1943 till AB. Åtvidabergs industrier. Aktiekap. 1.85 mill. kr. (1945). Speciellt tillverkn. av lantbruksredskap samt »överumsstål».

Övervallning, beteckning för den vävnadsbildning, genom vilken skador på stamdelar av barr- o. lövträd läkas. Från tillväxtlagret i sårkanterna bildas en vulstliknande list, som så smån. drar sig samman över sårytan för att slutl. helt hoplödas.

Övervattenskropp, fartygsskrovet ovan vattenlinjen.

Överväxel, växel, vars utgående axel har högre varvtal än ingående axeln.

Övningsskola, uu lärare- el. lärarinneseminarium anknuten skola, där seminariets elever få tillfälle att öva sig i undervisning.

Övraby, kommun i s. Halland. Hall. 1. (past.adr. Halmstad); Harplinge landsf.distr., Hall:s s. doms. 351 inv. (1947).

övralid, gård i V. Ny kommun, Östergötlands 1. Huvudbyggnaden uppfördes 1924 av Verner von Heidenstam enligt egna ritningar. Efter hans död 1940 är Ö. en stiftelse, vars syfte är — förutom Ö:s bevarande i oförändrat skick — att tillgodose kulturella och sociala behov inom V. Ny kommun samt att understöda svenska författare och svenska forskare inom de vetenskaper, som särskilt intresserat donator. På Ö. finnes skaldens grav.

övre borgrätten, före 1844 domstol i Sthlm ang. mål, där konungens hovfolk o. tjänare voro parter. Var i tvistemål överinstans över nedre borgrätten samt första instans i brottmål.

övre sjön, eng. Lake Superior, den västligaste av de fem stora sjöarna på gränsen mellan Canada o. För. Stat., världens största sötvattenssjö. 81,400 kvkm.

övre Ullerud, kommun i mell. Värmland, Värml. 1.; Ransäters landsf.distr., Mellansysslets doms. 1,619 inv. (1947).

övre Österrike, ty. Obcr-Österrcich, provins i n. Österrike. 12,452 kvkm, 1 mill. inv. (1946). Huvudstad: Linz. Aruerik. ockupationszon 1945.

Öxabäck, kommun i s. Västergötland, Älvsb. 1.; Horreds landsf.distr., Marks doms. 1,157 inv. (1947).

öxnevalla, kommun i s. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Horred); Horreds landsf.-distr., Marks doms. DJÖ inv. (1947).

ÖÄ, förkortning för *överstithållarämbetet.*